

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİM ve ÜTOPYA

BÜYÜDEN BİLİME HİPOKRAT ÖNCESİ ANADOLU TIBBİ

Doç. Dr. Gaye Şahinbaş Erginöz • Dr. Bülent Diri • Prof. Dr. Fehmi Katırcıoğlu • Ahmet Yurdakul

HASBİHÂL
SAĞLIKTIR
Ekrem Ataer

FANİ BEDENİMİZE
ÖLÜMSÜZLÜK VERDİK
Ece Ataer

KENDİNİ DİN KILANLAR:
PSİKİYATRİ VE PSİKOTERAPİ
Prof. Dr. Yıldırım B. Doğan

YILDIZLARIN PARLAKLIKLARINI
ÖLÇMEK
Prof. Dr. Yüksel Karataş

ALMANYA, İNGİLTERE, TÜRKİYE
VE İSLAM ÂLEMİ
Yusuf Akçura

ÇİNLİ GEZGİNİN GÖZÜNDEN
ANTİK HİNDİSTAN'DA HALK SAĞLIĞI VE EĞİTİMİ
Dr. Cüneyt Akalın

SATRANCIN
4000 YILLIK ÖYKÜSÜ
Hasret Aykut

ORTA ÇAĞ'IN ATATÜRK DEVRİMİNDEN
SONSUZ NEFRETİ
Prof. Dr. Sina Akşin

GÜZEL ÇİN'İ İNŞA ETMEK
VE MODERNLEŞMEYİ İLERLETMEK
Çeviri: Berke Mustafa Berkil

SETLERİMİZ **YENİLENDİ!**

Eski sayılarımızdan konularına göre sınıflandırılan
her set 5 dergiden oluşmaktadır.

**KARGO
DAHİL**

160 ₺

Her Bir SET

- 1- ATEİZM VE MATERYALİZM SETİ
- 2- BİLİM DÜŞMANLIĞIYLA MÜCADELE SETİ
- 3- BİLİM TARİHİ SETİ
- 4- EVRİM SETİ
- 5- FELSEFE SETİ
- 6- FİZİK SETİ
- 7- İSLAM FELSEFESİ SETİ
- 8- PSİKOLOJİ-PSİKİYATRİ SETİ
- 9- TOPLUMSAL MÜCADELE SETİ

magaza.bilimveutopya.com.tr'den sipariş verebilirsiniz!

BİLİM ve ÜTOPYA

SAYI: 354 ARALIK 2023
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. Hüseyin Çağatay KESKİNOK

Genel Yayın Yönetmeni:
Cemil GÖZEL

Yazı İşleri Müdürü:
Deniz BAYAR

Editör:
Serap GERMAN

İdari İşler ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Volkan KILIÇASLAN

Görsel Yönetmen ve Kapak Tasarımı:
Sarkis KISAOHANYAN

Reklam ve Abonelik:
Mehmet ŞENEL
Tel: (0505) 811 52 37
reklam@bilimveutopya.com.tr

Yazı Kurulu:
Prof. Dr. Ercan ENC,
Prof. Dr. Bekir KARAOĞLU,
Prof. Dr. Hamit Zafer KARS,
Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK,
Prof. Dr. Semih KORAY,
Prof. Dr. Tülin OYGÜR,
Prof. Dr. Hakan SEÇKİN,
Prof. Dr. Yıldırım Beyatlı DOĞAN,
Prof. Dr. Fehmi KATIRCIOĞLU
Prof. Dr. Birol KILIK,
Prof. Dr. Gökhan TANYER,
Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM,
Doç. Dr. Efe Can GÜRCAN,
Doç. Dr. Hüseyin Çağrı SAĞLAM,
Prof. Dr. Burçin Aşkın GÜMÜŞ

Yönetim Yeri:
Fidanlık Mahallesi, Sakarya Caddesi,
32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA
e-posta: bilimveutopya@gmail.com

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tel: (0312) 418 52 64

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

YURTDIŞI TEMSİLCİSİ
Barış GÖKTEPE
baris.goektepe@outlook.de
+49 151 10427077

Abone Sorumlusu
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com
+43 660 4731120

Mali Sorumlu
Kaan KAÇAR
knkacar@gmail.com
+43 664 1244484

Genç Aboneler Sorumlusu
Enes Mevlüt YILDIRIM
+49 176 64842328

ALMANYA TEMSİLCİLERİ

ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre ÜNVER
emreunenver@gmail.com
Tel: +49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar AYDIN
cinar.aydin@hotmail.de
Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur ALBAYRAK
a.uqur@hotmail.de
Tel: +49 179 6668154

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can ÇAKIR
can.cakir@gmx.net
Tel: +49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan KARAGÖZ
kaan.67@live.de
Tel: +49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan DAGTEKİN
goekhandagtekin@hotmail.de
Tel: +49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba ALMIŞLAR
tuqba.almislar@gmail.com
Tel: +49 176 34694504

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com •
Tel: +49 157 58146708

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Birsem JURGENS
birseminjurgens@outlook.com •
+43 681 202 49 635

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN
Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ
İncilay ŞEHNAZİ
cili65@hotmail.com
Tel: +45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Ersen SÖYLEYEN
soyleyen_ersen@hotmail.fr
+33 6 04 52 72 29

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com
Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat METİN
4.muratmetin@gmail.com
Tel: +44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Kemal ALBAYRAK
k.albayrak@hispeed.ch
41 794820281

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ
Sefik Doğu ERK
doquerk@outlook.com
Tel: +36 70 608 6871

BELÇİKA TEMSİLCİSİ
Sibel ORAKCI
sibeleuvre@hotmail.com
+32 484 116 273

AVUSTRALYA TEMSİLCİSİ
Esin KAYALIDERE
esinkdere@gmail.com
+61 414 640 112

UKRAYNA TEMSİLCİSİ
Can Fırat ÜLGER
canfiratulger@gmail.com
+380 73 737 1907

KANADA TEMSİLCİSİ
Ali Rıza YURTSEV
yurtsevaliriza@gmail.com
+61 432 885 303

ABD TEMSİLCİSİ
Şahin KARATAŞ
karatas1375@gmail.com
14154817735

TAYLAND TEMSİLCİSİ
Emre ŞENBABAĞLU
emresenbabaoglu@gmail.com
+90 533 427 41 41

Abone Koşulları:
6 Aylık: 420 TL
Yıllık: 840 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 250 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 400 Dolar
E-Dergi Yıllık: 400 TL
30 Yıllık (1993 - 2023) E-Arşiv: 600 TL

Hesap Numaraları:
S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar
Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN:
TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN:
TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Basıldığı Yer:
Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad.
No.56-58 Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 50737 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım:
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.

ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Bu sayıda

Çeviyazısı

Tarihte tıbbın rolü

Cemil Gözel.....3

Kendini din kılanlar: Psikiyatri ve psikoterapi

Prof. Dr. Yıldırım B. Doğan.....45

Dosya

Hititlerde hastalıklar ve tedavi yöntemleri

Doç. Dr. Gaye Şahinbaş Erginöz.....4

Yıldızların parlaklıklarını ölçmek

Prof. Dr. Yüksel Karataş.....50

Dosya

Antik Mezopotamya ve tıbbı

Dr. Bülent Diri.....9

Almanya, İngiltere, Türkiye ve İslam âlemi

Yusuf Akçura

Çeviyazısı ve sadeleştirme: Kurtuluş Güran 55

Dosya

Mısır tıbbı

Prof. Dr. Fehmi Katircioğlu 15

Avrasya'yı Yaratırlar

Çinli gezginin gözünden

Antik Hindistan'da halk sağlığı ve eğitimi

Dr. Cüneyt Akalın 65

Dosya

Mezopotamya tıbbında devrim

Ahmet Yurdakul.....26

Satranç Hayattır

Satrancın 4000 yıllık öyküsü

Hasret Aykut.....67

Kapriçyo

Hasbîhâl sağlıktır

Ekrem Ataer 30

Orta Çağ'ımız, kadın cinayetleri, doktor dayakları:

Orta Çağ'ın Atatürk Devriminden sonsuz nefreti

Prof. Dr. Sina Akşin.....71

H'ece

Fani bedenimize ölümsüzlük verdik

Ece Ataer.....38

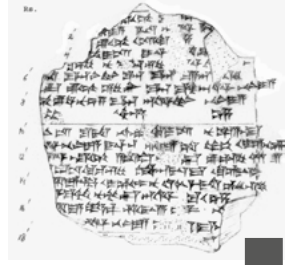
İnsanlık ve doğa arasında uyum içeren

güzel Çin'i inşa etmek ve modernleşmeyi ilerletmek

Çeviri: Berke Mustafa Berkil.....73

Tarihte tıbbın rolü

Cemil Gözel • Bilim ve Ütopya Genel Yayın Yönetmeni

-1-

Elinizdeki sayı bir tıp tarihi sayıdır ve kuşkusuz tıp tarihi, tıbbın teorik ve pratik teknikleriyle sınırlı değildir. Çünkü hastalıklar, hastalıkları teşhis yöntemleri ve hastalıklara karşı geliştirilen önlemler, toplumların tarihini değiştiren etkenleri de içeriyor. Sözgelimi yakın dönemde yaşadığımız COVID-19 pandemisi –belki içinde yaşadığımız için algılamakta güçlük çekiyoruz– “modern” yaşamın birçok oturmuş sanılan gerçeğini altüst etti, neoliberal sağlık sistemine dair bütün putları yıktı, Sovyet Sistemi sonrasında dünyada şeytanlaştırılan kamuculuğun vazgeçilmez olduğunu kavradı. Bazen kavramak için felaketler yaşamak gerekiyor.

“21. yüzyılın vebası” denilen AIDS, Grip, “safran renkli bela” denilen Sarıhumma, “büyük kıymıcı” Sıtma, “İnsanlığın belası” Verem, “büyük çiçek hastalığı” Frengi, Hıyarcık Vebası, “benekli canavar” Çiçek, Kolera, İrlanda Patates Mantarı¹ gibi hastalıklar, hastalığın ve onunla mücadelenin tarihteki rolünü keşfe çıkmak isteyenler için temel başvuru kaynaklarıdır. Bu hastalıklar, ortaya çıktıkları dönemlerde siyasal ve ekonomik dönüşümleri tetiklediler.²

Bu örneklerin anlamı şudur: Bir, tıp tarihi sadece tıp tarihi değildir; iki, tıp, sonuç itibarıyla, hastalıklara karşı ürettiği yöntemlerle ve hastalıkların ortaya çıkmasını önleyecek bir paradigmaya sahip olarak gelişir ve bu gelişme toplumsal gelişmeleri de tetikleyebilir.

1) Irwin W. Sherman, *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, çev. Emel Tümbay – Mine Anğ Küçükler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: Kasım 2016.

2) Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı – Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul: 2018.

-2-

Elinizdeki sayı, bir dönem ve bir coğrafyadaki tıbbi gelişmeleri ele alıyor ve bunu yaparken Hipokrat dönemiyle mukayeseye de giriyor. Çünkü tıp tarihi, özellikle Anadolu’da, Hipokrat öncesi ve sonrası olarak da incelenebilir. Çünkü Hipokrat öncesi Anadolu’da yaygın olan büyü temelli hekimlik anlayışı Hipokrat tıbbı ile değişmiştir. Bu anlayışın Hipokrat tıbbına etkisi yok denecek düzeydedir. Hipokrat, hastalıkların doğal nedenlerle açıklanabileceği anlayışındadır ve hastalıklara karşı yaklaşımını da bu anlayış belirlemiştir.³

Fakat biz burada, bir konuya özellikle vurgu yapmak istiyoruz. Hatta denilebilir ki elinizdeki sayı, sırf bu vurguyu yapmak için çıkmıştır. Evet Hipokrat tıbbı, tıp tarihinde yeni bir dönemdir. Ancak onun kaynakları da Hitit’ten, Mezopotamya’dan, Babil’den, Mısır’dandır. Buradaki sürekliliği reddeden anlayışlar, ayrımı sadece büyü-din ve din-dışsal yaklaşım üzerinden yapıyorlar. Elbette felsefi anlayış, hastalığa yaklaşımda bir aşkınlığı getirmiştir. Ancak hastalıkların bilinirliğinde ve tıbbi uygulamalarda bir süreklilik olduğu da reddedilemez.

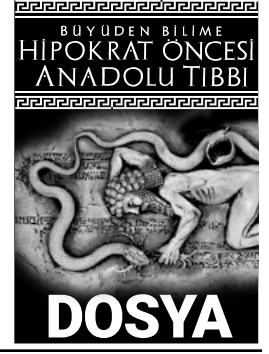
Araştırmalar, Hipokrat’ın ortaya koyduğu birçok hastalığın ve hastalıklara karşı uygulamaların yukarıda saydığım antik medeniyetlerde de bilindiğini ortaya koymaktadır. Fakat çözemedikleri konu, hastalığa neyin yol açtığıdır. Dolayısıyla hastalıkları tanrıların verdiği bir ceza olarak algıladılar ve tedavi yöntemlerine de büyü-din temelli uygulamaları dâhil ettiler. Fakat onunla yetinmediklerini biliyoruz.

Hipokrat ise akılcı bir yaklaşım geliştirdi, yani yaptığı felsefi bir devrimdi.

Bu sayı, Hipokrat’ın kaynaklarına bir yolculuk.

3) Talip Demir, *Din ve Tıp – Sekülerleşme Perspektifinden Bir Yaklaşım*, Muhayyel Yayıncılık, İstanbul: Haziran 2020.

Hititlerde hastalıklar ve tedavi yöntemleri¹

Doç. Dr. Gaye Şahinbaş Erginöz²

İnsanoğlu, teknolojik olarak yetersiz olduğu için gerçek sebebini bilimsel olarak açıklayamadığı dönemlerde, doğaüstü güçleri hastalık etkeni olarak kabul etmiştir. M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da siyasi birliği sağlayarak büyük bir devlet kurmuş olan Hititler de, karşılaştıkları hastalıkların sebebini öğrenmek ve doğru tedaviyi uygulayabilmek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır.

Hitit haritası (M.Ö.1650 - M.Ö.1200)

Giriş

M.Ö. 1650-1200 yılları arasında Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Hititler, bölgeye dışarıdan geldikleri kabul edilen Hint-Avrupalı kavimlerden biridir. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda, Hitit dönemine ait çok sayıda çivi yazılı kil tablet ele geçmiştir. Bu tabletlerin okunması sayesinde Hititlerin dili, yazısı, dini, kültürü, aile yapısı, siyasi tarihi, hukuk sistemi ve ekonomisi hakkında olduğu gibi, Hitit tıbbi konusunda da bilgi edinmek mümkün olmuştur.

Dünyaya bakış açılarının temelinde din ve büyü olan toplumların, pek çok alanda olduğu gibi, sağlık ile ilgili uygulamalarında da dinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bugün üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarında günümüzden üç bin beş yüz yıl kadar önce hüküm sürmüş olan Hititlerin de, karşılaştıkları hastalıklara çözüm arama yolunda, kendi dönemlerindeki inançlardan etkilenmiş olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Anadolu'ya göçler yoluyla geldikleri kabul edilen Hititler, zamanla Kızılırmak yayı içindeki bölgeyi merkez alarak M.Ö. 1650'de büyük bir siyasi ve askerî birlik meydana getirmişlerdir. İlk Hitit kralı olarak bilinen 1. Hattuşili döneminde, stratejik konumunun da etkisiyle Hattuşa (Boğazköy) kenti, devletin merkezi yapılmıştır. Hitit krallığı, M.Ö. 1200'lerde, 2. Şuppiluliuma zamanında iç karışıklıklar ve dış faktörlerin etkisiyle yıkılmıştır. Krallık yıkıldıktan sonra Hitit kültürü tamamen yok olmamış, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de kurulmuş olan Geç Hitit Şehir Devletleri vasıtasıyla bir süre daha devam etmiştir. Bu şehir devletleri de gittikçe güçlenen Asurlular tarafından zaman içinde ortadan kaldırılmıştır.³

Hastalıklar ve hastalık sebepleri

Dünya üzerinde hastalıkların ortaya çıkışı, insanlık tarihinden çok daha eskidir. İnsanoğlunun ortaya çıkması ve özellikle de yerleşik hayata geçmesinden sonra, nüfus yoğunluğunun artmasının da etkisiyle,

- 1) Bu yazı, "Hitit Dönemi Anadolu'sunda Tıbbi Faaliyetler" (Anadolu Tıbbi Dergisi 1, 2022, 33-44) başlıklı makalenin kısaltılmış hali olup, 25 Haziran 2022 tarihinde vefat eden sevgili annem, emekli öğretmen Ülkü Şahinbaş'a ithaf edilmiştir.
- 2) Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.
- 3) Hitit tarihi hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Dinçol, "Hititler", Anadolu Uygarlıkları, c.1 (İstanbul, Görsel Yay., 1982), 23-53.

“Bugün üzerinde yaşadığımız Anadolu topraklarında günümüzden üç bin beş yüz yıl kadar önce hüküm sürmüş olan Hititlerin de, karşılaştıkları hastalıklara çözüm arama yolunda, kendi dönemlerindeki inançlardan etkilenmiş olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.”

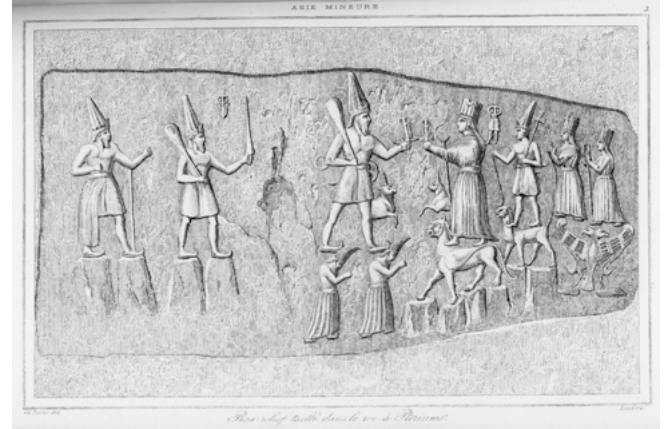
insan toplulukları arasında hastalıklar daha kolay yayılmaya başlamıştır. Tarih boyunca Anadolu'da da çok sayıda hastalıkla karşılaşmıştır. Eski Anadolu halklarından biri olan Hititlerin maruz kaldıkları hastalıklar ve bu hastalıklar karşısındaki tavırları, onlardan günümüze ulaşan tabletlerden öğrenilmektedir.

Hititlerin, hastalık sebebi olarak gördükleri unsurlar da doğaüstü güçlerdi. Hastalıklara sebep olduğu düşünülen faktörler arasında tanrıların ihmal edilmesi, onlara karşı işlenen günahlar veya insanların birbirlerine karşı suç işlemesi, ayrıca mağara ve yer çatlaklarından yer üstüne çıkarak insanları kötü biçimde etkilediği düşünülen güçler, huzursuz ölü ruhları ve kara büyü sayılabilir.

Hitit metinlerinde sindirim sistemi, solunum sistemi, dolaşım sistemi, lokomotor sistem, üro-genital sistem ve duyu organları ile ilgili çeşitli hastalıkların, ayrıca bazı psikolojik rahatsızlıkların özellikleri tarif edilmektedir. Bunlar arasında kabızlık, ishal, nefes darlığı, kansızlık, kısırlık, körlük ve sağırlık gibi rahatsızlıkların yanı sıra, çeşitli sakatlık ve yaralanma durumları sayılabilir. Tabletlerde çok sayıda hastalığın adı verilerek semptomları tarif edilmiş olmakla birlikte, bugün karşılığının tam olarak tespit edilemediği bazı hastalık ve rahatsızlıklar da bulunmaktadır.⁴ Hitit tabletlerinde hastalık adlarının yanı sıra, hastalıkların zarar verdiği organların adları da bulunmaktadır.⁵ Hititçe organ adlarının geçtiği belgeler arasında yer alan ritüel metinlerinden, Hititlerin insan iç organlarını sınırlı ölçüde tanıdıkları, organların faaliyet ve işleyişi hakkında genel bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Hitit ülkesinde karşılaşılan hastalıklar arasında, yıllarca süren salgınların ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde Anadolu'da görülen salgın hastalıkların, kitleler halinde ölümlere sebep olduğu bilinmektedir. Anadolu nüfusunun önemli ölçüde azalmasına yol açan bu salgınların, özellikle nüfusun yoğun olduğu yerlerde uzun süre etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1. Şuppiluliuma devrinde başlayıp, 2. Murşili devrinde de devam eden böyle bir salgın, 2. Murşili'nin meşhur dualarının da konusunu oluşturmuştur. Bu tabletlerde, Anadolu'da büyük bir salgının başladığı, yirmi yıl kadar devam ettiği ve Hitit ülkesini perişan ettiği anlatılmaktadır. Salgının sebebi, Şuppiluliuma'nın hâkimiyeti döneminde yapılan haksızlıklara, ayrıca bayram kutlamalarındaki ihmellere bağlanmış ve buna öfkelenen tanrıların da ülkeye ceza olarak salgın hastalık verdiklerine inanılmıştır. Bu dönemde Mısırlılar ile Hititler arasında süregelen çatışmalar sonrasında ele

geçirilen Mısırlı esirlerin ülkeye getirildiği bilinmektedir. Bu sebeple salgının, kesin olmasa da esirler arasında başladığı ve sonra da Anadolu'ya yayıldığı düşünülebilir. Bu esirlerin kötü şartlarda taşınmış ve konaklamış olmaları, salgının ortaya çıkıp yayılmasını kolaylaştırmış olmalıdır.⁶

Hitit tanrılarının gravürü, Fransız arkeolog Charles Texier.

Hastalıkların gerçek sebebi olan virüs ve bakterilerin henüz bilinmediği dönemlerde, birçok eski toplumda hastalıklar doğaüstü güçlere, tanrılara, kötü ruhlarla ve kara büyüye dayandırılıyor ve tedavi de genellikle büyü temelli oluyordu. Bir suç işlendiğinde, cezasının doğaüstü güçler tarafından hastalık olarak verildiğine inanılıyordu.⁷ Hititlerin, hastalık sebebi olarak gördükleri unsurlar da doğaüstü güçlerdi. Hastalıklara sebep olduğu düşünülen faktörler arasında tanrıların ihmal edilmesi, onlara karşı işlenen günahlar veya insanların birbirlerine karşı suç işlemesi, ayrıca mağara ve yer çatlaklarından yer üstüne çıkarak insanları kötü biçimde etkilediği düşünülen güçler, huzursuz ölü ruhları ve kara büyü sayılabilir. Hititler, bayramları düzenli yapmak, tanrılara kurban sunmak veya dini törenlerde temiz olmak gibi bazı kurallara uymayarak tanrılara karşı saygısızlık yaparlarsa, onlar tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılacaklarına inanıyorlardı. Bu cezalar arasında depresyon, sel, kıtlık olabileceği gibi hastalıklar da olabilirdi. İnsanlar sadece tanrılara karşı değil, birbirlerine karşı suç işlediklerinde de tanrılar tarafından cezalandırılırdı. Biri bir suç işlediğinde kanunlar tarafından cezalandırılıyordu. Eğer bu suçu ortaya çıkmazsa kanundan kurtulabilirdi, ancak cezalandırılmaktan kurtulacağını düşünmemeliydi. Çünkü her şeyi görebilen tanrılar, onun suçunu da bilirler ve onu cezalandırırlardı. Üstelik tanrıların vereceği ceza çok daha ağır olurdu. Tanrılar sadece suçluyu değil, bazen onun yakınlarını ve hatta tüm ülkeyi de cezalandırabilirdi.⁸

Tanrıların öfkelenmesini başlıca hastalık sebebi olarak kabul eden Hititlere göre, hastalığı ortadan kaldırmak için, öncelikle tanrısal öfkenin sebebini bulmak gerekiyordu. Hastalığa sebep olan tanrının tespit edil-

4) Tabletlerde yer alan hastalık adları için bkz. Gaye Şahinbaş Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1999), 125-152.

5) Hititçe organ adları için bkz. Şahinbaş Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 64-72.

6) WF Şahinbaş Erginöz, "Hititlerde Salgın Hastalıklar", *Bilim Tarihi Araştırmaları* 2 (2006), 69-70. Suzan Akkuşlu Mutlu, "Eski Ön Asya Topluluklarında Veba Hastalığının Tedavi Yöntemleri ve Sosyoekonomik Etkileri", *1. Uluslararası Kapadokya Felsefe ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı (CAPASS 2019)*, ed. Yener Bektaş, Faruk Manav, Oya Esra Bektaş, (Nevşehir, 2019); 404, 408.

7) Gülten Dinç, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Tarihine Genel Bir Bakış", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 18 (2012), 44-54.

8) Şahinbaş Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 156-157.

mesinde ve böylece hastalık sebebini teşhis etmede kullandıkları yöntemlerin başında ise fal ve kehanet geliyordu. Hititler kral ya da hanedandan birinin hastalık sebebini, ordu içinde çıkan hastalıkların sebebini veya tüm ülkede çıkan salgınların sebebini öğrenmek için bu yöntemleri kullanmışlardır. Genel olarak tanrıların düşüncelerini öğrenmek, özelde ise (salgın) hastalıkların ne zaman ve nerede çıkacağını veya sebeplerini öğrenmek için çeşitli fal teknikleri uygulamışlardır. Bunlar arasında karaciğer falı, Hurri kuşu falı, kuş (uçuşu) falı ve talih falı sayılabilir. Tanrıların, isteklerini insanlara rüyalar aracılığıyla bildirdiklerine inanan Hititler, hastalık sebebini öğrenmek için fal uygulamasının yanı sıra, rüya yorumlarına da başvurmuşlardır. Hitit dua metinlerinde, tanrıların insanlara kızarak hastalıklar veya çeşitli felaketler vermesine sebep olan suçu öğrenebilmek için insanların tanrılara yalvardığı görülmektedir. Hititlerde bu amaçla bir rüya orakeli uygulaması vardı. Bu uygulama, (hastalık sebebi gibi) belli bir konuda tanrıdan cevap alabilmek için dini yönden temizlenerek uyuya yatmayı temel alıyordu.⁹

Antik bir Hitit kabartması.

Hekimler ve tedavi uygulamaları

Eski Yakın Doğu'da ihtiyaç üzerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gönderilen meslek erbabı arasında hekimler de yer almaktaydı. Hitit hekimlerinin yetersiz kaldığı konularda, yabancı ülkelerden hekim istenmiş; Mısır, Babil, Arzava ve Kizzuvatna'dan Hitit sarayına hekimler gönderilmiştir. Hekimlerin yer değiştirmesi, genel olarak, hekimin bir ülkeden başka bir ülkeye gitmesi ve orada bir süre kaldıktan sonra, tekrar eski yerine geri dönmesi şeklindeydi. Metinlerdeki ifadelerde, bu hekimlerin, başka yere gönderilirken, geri dönüşleri ve kalış süreleriyle ilgili sıkı kurallar getirilmiş olmasından, bulundukları ülkeler için çok değerli oldukları anlaşılmaktadır. Hitit devlet arşivindeki tabletlerde birçok yabancı hekimin, ayrıca bazı Hititli saray hekimlerinin isimleri de bulunmaktadır.¹⁰

9) Hitit falcılığı hakkında geniş bilgi için bkz. Belkis Dinçol, "Hititler'de Fal ve Kehanet", *Arkeoloji ve Sanat* 1-2 (1979), 6-10. Murat Orhun, "Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler'deki Uzantısı", *Gazi Akademik Bakış* 3, 5 (2009), 231-250. Sedef Ayyıldız, "Hitit Dünyasında Fal Anlayışı", *Asos Journal/Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 42 (2017), 267-382.

10) Ahmet Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları", *Belleten* 44, 175 (1980), 480. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Carlo Zaccagnini, "Patterns of Mo-

Hekimlerin görev ve statülerini belirten metinlerde Hitit hekimlerinin "yönetici hekim", "hekimlerin büyüğü", "başhekim", "küçük hekim" gibi unvanları olduğu görülmektedir. Buradan da hekimler arasında bir hiyerarşi olduğu ve hekim eğitiminde usta-çırak ilişkisinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Hitit kanunlarında, hekimlerin ücretleri ile ilgili maddeler de yer almaktadır. Uygulanan tedavinin zorluğuna ve hastanın sosyo-ekonomik durumuna göre hekim ücretleri değişiklik göstermektedir.¹¹

Hitit dua metinlerinde, tanrıların insanlara kızarak hastalıklar veya çeşitli felaketler vermesine sebep olan suçu öğrenebilmek için insanların tanrılara yalvardığı görülmektedir. Hititlerde bu amaçla bir rüya orakeli uygulaması vardı.

Bitkiler, insanlar tarafından tedavi amacıyla kullanılan ilk ilaçlardır. İnsanoğlu, zamanla edindiği tecrübeler sonucunda, bitkilerin tedavi edici özellikleri olduğunu keşfetmiştir. Anadolu, iklim ve toprak özellikleri sayesinde, hemen her tür bitkinin yetiştirilebildiği verimli topraklara sahip bir bölgedir. Florası zengin olan bu bölgede yaşamış olan Hititler de, ilaç olarak bitkilerden faydalanmışlardır. Anadolu'da on iki bin civarında bitki türü olduğu ve bu bitkilerden beş yüz kadarının bugün hâlen halk arasında tedavi amaçlı kullanılmaya devam ettiği tespit edilmiştir. Hitit hekimlerinin de, iki yüzün üzerinde bitkiden tedavi amacıyla faydalandıkları bilinmektedir. Tabletlerde adı geçen bu bitkiler arasında, Anadolu'da bugün de tıbbi amaçlarla kullanılan adamotu, arpa, banotu, buğday, defne, haşhaş, kekik, kenevir, mazi, mersin, meyankökü, nane (tohumu), pırasa (kökü), safran, sarımsak, soğan, üzerlik, zeytin gibi bitkiler yer alır.¹²

Hititler tarafından drog olarak kullanılan bitkilerin bir kısmı, Anadolu'da sonraki dönemlerde de ilaç olarak kullanılmaya devam etmiştir. Mesela Hititler tarafından kullanılmış olan kekik günümüzde de, yapraklarındaki yağı çıkarılarak veya suda kaynatılarak nezle, grip, mide veya boğaz ağrısına karşı kullanılmaktadır.¹³ Hititler, ilaç hazırlamada ihtiyaç duydukları halde Anadolu'da yetişmeyen bazı bitkileri ise dış ülkelerden temin etmişlerdir.

Hitit hekimleri, Anadolu'da yetişen *şifalı* bitkilerin kök, gövde, yaprak ve meyve gibi çeşitli kısımlarından ve yağından ilaç olarak faydalanmışlar; bunları merhem haline getirerek veya ağız yoluyla hastaya vermişlerdir.

bility Among Ancient Near Eastern Craftsmen", *Journal of Near Eastern Studies (JNES)* 42, 4 (1983), 245-264.

11) Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları", 481. Gaye Şahinbaş Erginöz, "Maddi Kültür Belgeleri ve Çivi Yazılı Tabletlere göre Hititler Devrinde Anadolu'da Tıp", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 5 (1999), 133-134.

12) Şahinbaş Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 163. Yusuf Kılıç, Serkan Başol, "Hitit Büyü Metinlerinde Geçen Bazı Otsu Bitkiler, Ağaç Türleri ve Ahşap Nesneler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2, 6 (2015), 30.

13) Şükrü Ünar, "Hitit Metinlerinde Geçen Bazı Çiçekler, Otsu Bitkiler ve Kullanım Alanları", *Social Sciences Studies Journal* 4, 28 (2018), 6261.

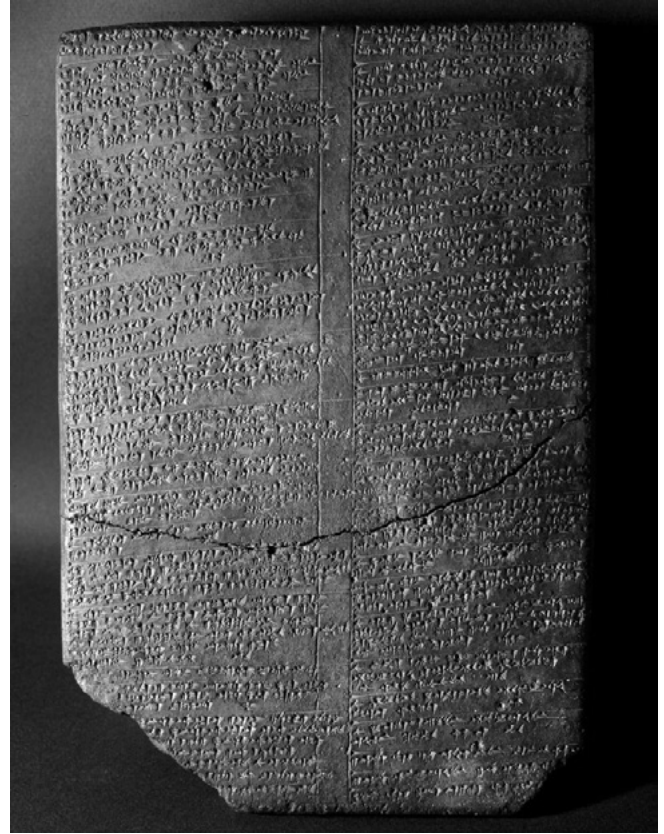
Hazırlanan ilaç şekilleri arasında şurup olarak hastaya içirilenler olduğu gibi, yaralı organın üzerine sürülenler de vardır. Genelde şifalı bitkileri (veya çeşitli kısımlarını) su veya bira gibi sıvılarla karıştırarak hastaya içirdikleri veya bitkiyi ezerek hayvansal yağ ile karıştırıp hastanın vücuduna sürdükleri ya da bal ve ekmekle lapa haline getirip hastalara verdikleri bilinmektedir. Bazı bitkiler hastanın vücudunun ovularak tedavi edilmesinde kullanılmış, bazı bitkiler ise yakılarak sabun haline getirilerek uygulanmıştır.¹⁴

Ammihatna Ritüelinde fiziksel ve ruhsal olarak hasta olduğu anlaşılan bir kişinin hem bitkilerden hem de taş ve madenlerden yararlanılarak hazırlanan bir ilaçla tedavi edilmesi anlatılır. Bu metinde, ilacın nasıl hazırlanması gerektiğini gösteren bir reçete söz konusudur.

Tabletlerde, bitkisel droglar kadar çok olmasa da, şifa verici olarak kullanılmış bazı hayvansal ürünlere (iç yağ vb.), ayrıca bazı taş (lapislazuli vb.), maden ve mineral (kurşun, bakır, gümüş, kükürt vb.) adlarına da rastlanmıştır. Ammihatna Ritüelinde fiziksel ve ruhsal olarak hasta olduğu anlaşılan bir kişinin hem bitkilerden hem de taş ve madenlerden yararlanılarak hazırlanan bir ilaçla tedavi edilmesi anlatılır. Bu metinde, ilacın nasıl hazırlanması gerektiğini gösteren bir reçete söz konusudur. Bu reçetede bitkisel ve madensel drogların havanda dövülerek temiz su ile karıştırılması, sabah aç karnına ve akşam tok karnına içilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁵ Hitit reçetelerinde ilaçların, ne zaman ve ne kadar süre alınması gerektiğinin de bilgisi bulunmaktadır. Alınması gereken drogların miktarı ise genellikle "az/biraz", "yarım" veya "fazla" gibi ifadeler kullanılarak belirtilmiştir.¹⁶

Eldeki belgeler, Hititlerin, sağlığı koruma veya iyileştirme amacıyla, büyü temelli uygulamalar yapan kadın şifacılara da başvurduğunu göstermektedir. Bu şifacılar, kişinin kötü güçlere karşı korunması ve belki de psikolojik olarak rahatlatılması amacıyla, birtakım büyü sözler ve hareketler eşliğinde verdikleri ilaçlarla yaralı veya rahatsız olan vücut bölgesini rahatlatmaya çalışmışlardır.¹⁷ Şifacı kadınlar benzetme, aktarma, özdeşleştirme gibi, büyü temelli çeşitli iyileştirme yöntemlerini kullanmışlardır. Bunlardan biri olan özdeşleştirme yönteminde, rahatsızlık durumunun, hasta kişi ile özdeşleştirilen başka bir kişi veya nesneye geçmesi sağlanarak hastalık ve kötülüklerin

uzaklara taşınması hedeflenmiştir.¹⁸ Hekimlerde olduğu gibi, bazı kadın şifacıların adları da tabletlerde geçmektedir.¹⁹

Kutsal İşhara'nın baş rahibi Ammihatna Ritüelini anlatan çivi yazılı tablet, İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Hititlerde dua ve büyü yoluyla uygulanan dini-mistik tedavi ile bitkisel, hayvansal, madensel ya da mineral kökenli droglarla yapılan tedavi iç içeydi. Majik yöntemler, psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde olduğu kadar, fiziksel rahatsızlıkları iyileştirebilmek için de kullanılıyordu. Ordu veya ülke içinde meydana gelen salgın hastalıklara karşı uygulanan ritüellerde, salgına sebep olduğu düşünülen tanrı veya tanrıçalara, dualar eşliğinde kurbanlar sunulmuştur. Aşhella Ritüelinde salgının ortadan kaldırılması için, tanrılara kurban olarak sunulan koçların düşman tarafına yollandığı görülür. Bu eylemle, tanrının, salgını Hatti ülkesinden alıp düşman ülkesine göndermesi beklenmiştir.²⁰ Hititlerin, salgınların yayılmasını önlemek için, uyguladıkları daha etkili bir yöntem ise, hastalık bölgesinden uzaklaşmaktır.²¹

14) Gaye Şahinbaş Erginöz, *Hititlerde Anatomi ve Tıp*, 166. Kılıç, Başol, "Hitit Büyü Metinlerinde Geçen Bazı Otsu Bitkiler", 33-34.

15) Leyla Murat, "Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri* 6, 2 (2003), 105-106.

16) Gaye Şahinbaş Erginöz, "Diseases, treatments and physicians in Hittite Anatolia", *Actual Archaeology* 12(Anatolia- Medicine and Health) (2015), 33-34.

17) Gaye Şahinbaş Erginöz, "Diseases, treatments and physicians", 35.

18) Esmâ Reyhan, "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Gazi Akademik Bakış* 2, 3 (2008), 233. Tevhide Özser, "Hitit Toplumunda Büyü: Çeşitleri, Uygulama Alanları, Yöntemleri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)* 8 (2018), 13.

19) Hititlerde şifacı kadınlarla ilgili geniş bilgi için bkz. İlknur Taş, "Hititli Kadın Şifacılar- Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 2 (2017), 48-60. Fitnat Şimşek, "Hitit Devletinde Büyücü ve Şifacı Kadınlar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2021), 303-314.

20) Geniş bilgi için bkz. Ali Dinçol, "Aşhella Ritüeli (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış", *Belleten* 49, 193 (1985), 1-40.

21) Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları", 495.

Eflatunpınar Hitit su anıtı.

Hastalıklardan korunma

Hitit toplumunda hastalık tedavisi kadar, hastalıktan korunmak da önemliydi. Hastalıklara yakalandıktan sonra çeşitli tedavi yöntemleri kullanan Hititlerin, tanrıların gazabından korunarak hastalığa yakalanmamak için yaptıkları uygulamalar da bulunmaktaydı. Hastalıklardan korunmak için tanrılara dualar edip kurbanlar sunan Hititler için, temizlik çok önemliydi. Hitit toplumunda, tanrılara yaklaşmanın ilk şartı temiz olmaktı. Özellikle de tanrıların ve kralın yakın hizmetinde çalışanların temizlik kurallarına uyması gerekiyordu. Bu sebeple düzenli banyo yapmak, kıyafetlerin ve vücudun temiz olması ve tırnakların kesilmesi önem taşıyordu. Tapınakta görevli mutfak beylerinin temizliği ile ilgili kuralların belirtildiği direktif metinleri bulunuyordu.²²

Hitit zihniyetinde "kirlenme", hastalığa sebep olan faktörlerden biri olarak kabul ediliyordu. Kirlenmeye sebep olan unsurlar arasında ise tanrılar için yapılması gereken ritüellerin ihmal edilmesi, kirlenmiş olan nesnelerle temas edilmesi ve kara büyü yer alıyordu.²³ Hitit düşüncesinde kirliliğin, sadece hastalıklara değil, savaş yenilgileri veya aile içi geçimsizlik gibi çeşitli kötü sonuçlara da yol açabileceğine inanılıyordu. Hititlerde ritüel temizlik ile fiziksel temizlik bir bütündü. Kirlenme durumunun önlenmesi, kirlilikten arınmak veya kirlenme sonucu meydana gelebilecek hastalıklardan korunmak için düzenledikleri arınma törenlerinde, temizleyici özelliğe sahip çeşitli maddeler kullanmışlardır.²⁴ Bu maddeler içinde belki de en önemli yere sahip olanı ise "temiz su" idi.

Hayatın her aşamasında tanrıların etkisi olduğunu düşünen Hititler için, hem bedensel temizliğin hem de manevi arınmanın önemi büyüktü. Tanrının ceza vermemesi için ilk şart, temiz olmaktı. Temizlik ise ancak temiz suya sahip olarak sağlanabilirdi. Bunun sonucunda bir su kültürü ortaya çıkmıştır. Anadolu'da uzun süren kuraklıkların yaşanmasının da etkisiyle suya ayrı bir

önem veren Hititler, temiz su sağlamak için su toplama havuzları ve barajlar inşa etmişlerdir. Kendilerine yaşamak için gerekli olan temiz suyu sağlayan tanrılara şükranlarını sunmak için su kaynaklarının yakınlarına kutsal yapılar ve kaya anıtları yapmışlar ve böylece su kaynaklarını kutsallaştırmışlardır. Su, birçok ritüelde hem fiziksel anlamda temizlenmeyi hem de dini olarak arınmayı sağlayan araç olarak kullanılmıştır.²⁵

Sonuç

Hastalıkları ortadan kaldırma ihtiyacı, insanlık tarihi boyunca, tıbbın ilerlemesinde en etkili faktör olmuştur. Hastalıkların gerçek sebebinin, organizmaya dışarıdan etki eden mikroplar olduğunun anlaşılması ise, ancak mikroskopun icadından sonra mümkün olabilmektedir. İnsanoğlu, teknolojik olarak yetersiz olduğu için gerçek sebebinin bilimsel olarak açıklayamadığı dönemlerde, doğaüstü güçleri hastalık etkeni olarak kabul etmiştir. M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da siyasi birliği sağlayarak büyük bir devlet kurmuş olan Hititler de, karşılaştıkları hastalıkların sebebinin öğrenmek ve doğru tedaviyi uygulayabilmek için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Hititler için hastalığın ortaya çıkmasının ardındaki sebebi doğru tespit etmek, sorunu çözebilmek açısından önemli bir yere sahiptir. İyi ve kötü tüm olayların olduğu gibi, hastalık ve sağlığın da tanrılar tarafından verildiğine inanan Hititler, tanrıların öfkelerini sağlık problemlerinin temel sebebi olarak görmüşler, fal ve kehanet yoluyla bu öfkenin sebeplerini öğrenmeye çalışmışlardır. Bunun sonucu olarak tedavide hem büyü hem de ilaç birlikte kullanılmıştır.

Hititlerin drog olarak kullandıkları maddelerle ilgili bilgiler, Hitit devlet arşivinden çıkarılmış olan tabletlerin okunması sayesinde öğrenilebilmiştir. Bu tabletlerde hastalık adları, özellikleri ve tedavilerinde kullanılan maddelerin ilaç olarak hazırlanış şekilleri belirtilmiştir. Hazırlanan ilaçların büyük kısmının bitki kökenli olduğu görülür. Hitit hekimleri, Anadolu'da yetişen bitkilerden ve bu bitkilerin çeşitli kısımlarından hastalık tedavisinde faydalanmışlardır.

Pisliği, doğrudan hastalık yapıcı faktör olarak görmemiş olsalar da, hastalığa yol açan unsurlardan biri olarak kabul eden Hititler, fiziki temizliğin sağlanmasına da özen göstermişlerdir. Gerekli temizlik şartlarını sağlamadan tanrılara dua edildiğinde, kurban sunulduğunda tanrısal öfkenin hastalık veya başka bir felaket ile sonuçlanacağını düşündüklerinden, pislikten uzak durmaya çalışmışlar ve bunun için bazı hukuki yaptırımlar da getirmişlerdir.

Hititlerin kendilerinin geliştirdiği özel bir tıbbi tedavi metodu yoktur; ancak çağdaşlarındaki tıbbi gelişmeleri takip etmişler; tedavide yetersiz kaldıklarında, kendilerinden daha ileri düzeyde tıp bilgisine sahip ülkelerden hekim getirmişlerdir.

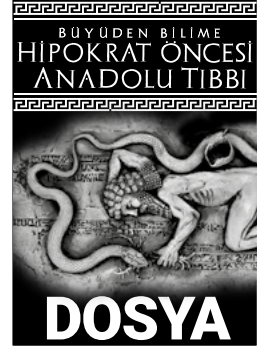
22) Murat, "Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar", 94.

23) Ahmet Ünal, "Hititler Devri Anadolu'sunda Temizlikle İlgili Araştırmalar; Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Verilere göre Kentlerde Halk Sağlığı ve Temizlikle İlgili Yapılar", *Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)*, (Ankara: Ünal Ofset, 1992); 189.

24) Gaye Şahinbaş Erginöz, "Hititlerde Hijyen", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 9 (2003), 196-7.

25) Leyla Murat, "Hititlerde Su Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)* 31, 51 (2012), 127, 142.

Antik Mezopotamya ve tıbbı

Dr. Bülent Diri¹ • Tıp Doktoru ve Eski Çağ Tarih Uzmanı

Peptik Ülser tarihçesiyle ilgili araştırma yüzlerce hastalık araştırmasından sadece bir örnektir. Biz bu konuda inanıyoruz ki araştırmalar arttıkça karanlıkta kalmış bir tarih dönemi daha aydınlanacaktır. Eski Mezopotamya şifacılarının tahmin edilenden çok daha fazla tıbbi bilgiye sahip oldukları görülecektir.

Çatalhöyük kazısında bulunmuş av sahnesi freski.

Kaynak: Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

İnsan, var olduğundan beri hayatta kalma ve doğaya hükmetme çabası içerisinde olmuştur. Bunu ancak son buzul çağı sonrası Paleolitik dönemden itibaren takip edebilmekteyiz. Bu süreçte sembolizm açısından erken Paleolitik döneme tarihlendirilen Fransa ve İspanya'daki mağara resimleri değerlendirildiğinde insanın doğadaki vahşi hayvanları sadece gözlemlediği görülmektedir. Göbeklitepe'deki sembolizmde ise insan görünüşlü taş heykellerde vahşi hayvan figürlerinin varlığı doğaya egemen olma olarak değerlendirilmiştir. Bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen Çatalhöyük av sahneleri ise insanın artık doğaya karşı denetim ve müdahalesi olarak görülmüştür. Bu bağlamda gelişen insanoğlunun hayvanları evcilleştirmesinin doğayla olan serüveninin önemli bir kırılma noktası olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak hayatta kalma mücadelesi veren insan için asıl tehlike, doğadan çok çaresini bulamadığı ve ölümle sonuçlanabilecek hastalıklardan gelmekteydi. Üstesinden gelemediği hastalıkların oluş nedenlerini bilemedikleri için doğaüstü güçlerle ilişkilendirerek anlamlandırma yoluna gitmekteydiler.

Yazı öncesi dönem hakkında yazılı kaynaklar olmadığı için arkeolojik verilerle, dönem tıbbı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Arkeologların yapmış oldukları kazılarda ortaya çıkartılan iskelet çalışmalarında ilginç bulgulara ulaşılmıştır. Gordon Childe'in deyişiyle "neolitik devrimin" bir parçası olan tarımın gelişimi önemli bir mihenk taşıdır. Bu bağlamda tahılın Anadolu'da ıslah edilmesi oldukça önem taşımaktadır. "Küçük Kara Buğday" ilk kez Göbeklitepe yakınlarında Karacadağ'da ıslah edilmiştir. Neolitik dönem kazılarında diş çürüklerindeki artışın buğdayın ıslahıyla orantılı olarak artması, karbonhidratların dişlerdeki çürük yapma etkisiyle ilişkili olduğunu düşündürmüştür. Anlaşıldığına göre insanoğlunun diş çürümesi sağlık sorunuyla da baş etmesi gerekmektedir.

Yine Anadolu'da yapılan Aşıklı Höyük (M.Ö. 7000-6600) kazılarında iskelet kafatasında "trepanasyon" denilen bir işlemin hayattaki bir insana yapıldığı tespit edilmiştir. Bu kafatasında delik açma operasyonunun bir ritüelin parçası olarak mı yoksa tıbbi gerekçelerle mi yapıldığı sorularının yanıtları maalesef bilinmemektedir. Günümüzde oldukça ciddi ameliyathane şartları gerektiren bir beyin cerrahi operasyonunun hangi şartlarda ve nasıl yapıldığı da ayrı bir soru olarak durmaktadır. Delici madde olarak neolitik dönemde kullanılan obsidyen taşının cerrahi bir neşterden daha keskin bir karakterde olduğu bilinmektedir. Trepanasyon işleminde, obsidyenin

1) bulentdiri@gmail.com; Academia: Bülent Diri.

“İnsan, var olduğundan beri hayatta kalma ve doğaya hükmetme çabası içerisinde olmuştur. Bunu ancak son buzul çağı sonrası Paleolitik dönemden itibaren takip edebilmekteyiz.”

kullanılmış olabileceği fikri hiç de uzak bir olasılık olmasa gerekir.

Sulama kanallarının M.Ö. 4. binyıldan itibaren yapılmasıyla birlikte bataklık olan alanlar kurutulurak Güney Mezopotamya'da özellikle Fırat ve Dicle üzerinde hızla Sümer kent devletleri gelişmeye başlamıştır. Savunma amaçlı etrafında surları olan şehirlerin merkezinde "Ziggurat" denen tapınak kompleksleri yer almaktadır. Gerçek anlamda tarihin ilk şehirleri diyebileceğimiz bu Sümer kent devletleri "ensi" denilen rahip krallar tarafından yönetilmekteydi. Zamanla asker kökenli "Lugal" adı verilen krallar yönetimleri devir alacaklardır. Ayrıca her şehrin bir "şehir tanrısı" vardır. Nippur'da e-kur tapınağı merkezli Tanrı Enlil, Eridu'da Tanrı Enki, Ur'da ay tanrısı olan Nanna, Uruk'ta Venüs gezegeni ile simgelenen savaş ve cinselliğin tanrısı olan Tanrıça İştar, Sippar ve Larsa'da ise adaletin temsilcisi Güneş Tanrısı Şamaş yer almaktaydı.

Tapınaklar, aynı zamanda tıp eğitim merkezleri olarak da görev yapmaktaydı. Asıl sorumluluk sahibi olan kişi, aynı zamanda rahip statüsünde olan āšipu'dur (kâhin doktor). Hastalık sebepleri arasında metafizik kavramların olması nedeniyle, şifaya ulaşmayı hedefleyen şifacı āšipu'nun görev tanımı içerisinde kötü ruh kovmayla ilgili arınma başta olmak üzere birtakım ritüeller de vardır.

Kentler arası savaşlar, şehir tanrıları bahane edilerek yapılmaktaydı. Kayıtlara giren ilk savaş ise iki Sümer kent devleti olan Lagaş ve Umma arasında olmuştur.

Bilimde yazılı kaynakların yeri ayrıdır. Ancak bunun için yazının icat edilmesinin beklenmesi gerekmektedir. Yazı, Güney Mezopotamya'da M.Ö. 4. binyıl sonunda Sümerliler tarafından icat edilmiştir. Her ne kadar ticaret amacıyla icat edilse de yazı zamanla hukuk, edebiyat, astroloji ve tıp gibi geniş bir alanda kullanım alanı bulmuştur. Çivi yazısının eğitimi, tapınakların ve sarayların kontrollerindeki yazıcı okullarında yapılmıştır. Bu da yazının gücünün yönetim erklerinin farkında olduğunu göstermektedir.

Tapınaklar, aynı zamanda tıp eğitim merkezleri olarak da görev yapmaktaydı. Asıl sorumluluk sahibi olan kişi, aynı zamanda rahip statüsünde olan āšipu'dur (kâhin doktor). Hastalık sebepleri arasında metafizik kavramların olması nedeniyle, şifaya ulaşmayı hedefleyen şifacı āšipu'nun görev tanımı içerisinde kötü ruh kovmayla ilgili arınma başta olmak üzere birtakım ritüeller de vardır. Tedavinin yapılabilmesi için āšipu'nun teşhis koyması gerekmektedir. Bunun için de iyi bir semptom ve tıp bilgi-

sine sahip olmasına ihtiyacı vardır. Bir diğer şifacı ise ilaçlardan sorumlu olan āšu'dur. Tapınakta āšu, āšipu'dan daha düşük bir pozisyona sahiptir. Hatta Hammurabi Kanunları'nda āšu hakkında cezai müeyyideler belirtilirken muhtemelen kutsal statüsünden dolayı āšipu'nun adının geçmediği görülmektedir. Ayrıca yönetim erki sağlık eğitimi ve bürokrasisini tapınak bünyesinde tutarak sağlık alanı üzerinden halka gücünü de göstermiş oluyordu. Özellikle Isin kentindeki *Gula* Tapınağı bu konuda ön plana çıkmaktadır. Ayrıca yaralarını salyasıyla yalayarak iyileştiren köpek, şifa arayan Eski Çağ insanı için şifanın sembolü olmuştur.

Antik Mezopotamya tıbbına ilişkin bilgilerimizin çoğu çivi yazılı tabletlerin yorumlanmasından gelmektedir.

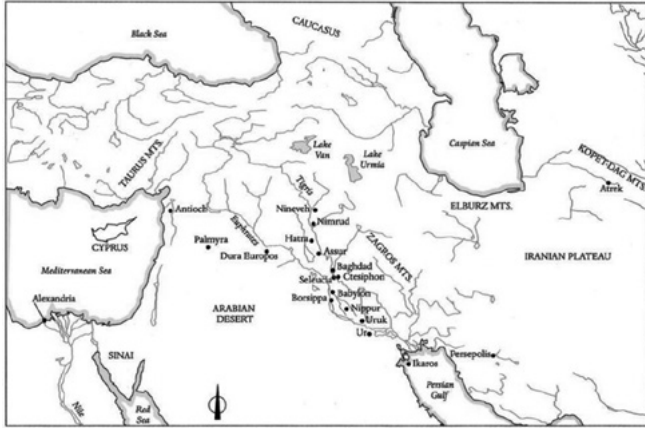
Mezopotamya'da sağlık alanı dışında da edebiyat, hukuk, astronomi ve matematik alanları başta olmak üzere birçok alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Fırat ve Dicle nehirlerinin taşkınlarının kontrolü için yapılan kanal sistemleri için mimaride gelişmeler yapılmıştır. Dünyanın yedi harikası arasında sayılan "Babil'in Asma Bahçeleri" ve Babil, döneminin dillere destan merkezlerindendir.

Bu kanal inşası ve mimari yapılanmalar önemli bir matematik birikimini beraberinde geliştirmiştir. Bugün saat ve zaman ölçütü olarak kullandığımız altmışlık tabanda sayı sistemi bize Eski Mezopotamya'dan günümüze miras kalmıştır.

İlk yazılı kanunlar olan Urugakina Kanunnamesi de Sümerce yazılmıştır. Birlikte yaşamın vazgeçilmezi olan adalet sisteminin tezahürü için Sümerce ve Akadca muhtelif kanunnameler yazılmıştır. Ancak bunları takiben Eski Babil Krallığının altıncı kralı olan Hammurabi'nin yazdırmış olduğu Louvre Steli üzerindeki Hammurabi Kanunnamesi en geniş hacimli ve dönemin en uzun edebi metni özelliğine de sahiptir.

Eski Mezopotamyalılar göksel olaylarla da ilgilenmişlerdir. Gökteki yıldız ve gezegenleri tanımlamaya çalışmışlar. Politeist inanç sistemi ile iç içe olarak gök cisimleri, tanrı isimlerini almıştır. Babil döneminde savaşın ve cinselliğin tanrısı olan İştar oldukça önemlidir. Finike ve Kartaca'da Tanrıça Astarte'ye dönüşmüştür. Zamanla Antik Yunan'da Afrodite ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. İngilizcede bugün kullanılan star: yıldız kelimesinin de kökenini oluşturmaktadır.

Antik Mezopotamya Haritası

Diğer önemli tanrılardan bahsetmek gerekirse Sümer döneminde UTU adı verilen güneş tanrısı Babil'de adaleti temsil eden Tanrı Samaş'a dönüşmüştür. Babil'in en güçlü tanrısı olan *Marduk* ve Asur'un Tanrı Asur'u politeist inanç sistemi içerisinde merkezileşmiş resmî devlet tanrıları olarak göze çarpmaktadır.

Eski Mezopotamya'da çivi yazısı ile kaydedilen medeniyet, o bölgede yaşayan Sümer, Akad, Elam, Babil ve Asurlular tarafından ortak bir kültür olarak yaşanmıştır. Zamanla gerek yazı sistemleri gerekse kültür özellikleri; Kuzey Suriye'deki Hurrileri, Anadolu'daki Hititleri ve Levant'taki Finikelileri etkilemiştir.

Eski Mezopotamya'da çivi yazısı ile kaydedilen medeniyet, o bölgede yaşayan Sümer, Akad, Elam, Babil ve Asurlular tarafından ortak bir kültür olarak yaşanmıştır.

Finikelilerin ise bugün Ege'de Efes'te, Kos ve Rodos adalarında varlıkları kanıtlanmıştır. Ayrıca denizci bir millet olan Finikelilere ait koloniler arasında Kıbrıs'taki Kition ve Afrika'nın Akdeniz kıyısındaki Kartaca vardır.

Doğudaki bilgi sistemlerinin, batıya geçişinde Finikelilerin büyük rollerinin olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bir diğer geçiş yolu ise Anadolu üzerinden. Kuzey Suriye'de yaşamış olan Hurrilerin Hititlerle özellikle inanç ve dil açısından önemli et-

kileşime girdiği görülmektedir. Anadolu'nun önemli kraliçesi Puduhepa'nın da Kizzuwatnalı (Adana bölgesi) Hurri kökenli olduğu bilinmektedir. Özellikle Puduhepa'yla birlikte Hitit panteonunda Hurri tanrılarının sayılarında artış görülmüştür.

Hammurabi Kanunları'nın yazılı olduğu diorit steli, M.Ö. 18. yüzyıl.

Hititlerin devamı olarak Geç Hititler (güneyde), Urartular (Doğu Anadolu'da), Frigler (İç batı Anadolu ve İç Anadolu'nun batısı) ve Lidyalılar (Ege Bölgesi) demir çağının Anadolu'daki temsilcileridir. Bu medeniyetler birbirlerine yakın coğrafyalarda ve zamanlarda kurulmuşlardır. Birbirlerine kültürel etkileşimde bulunmuşlardır. Özellikle Yunan şehir devletleri aracılığıyla yoğun ticari faaliyetler sonucunda batıya doğudan bilgi ve kültürel akış sağlanmıştır.

Yunan alfabesi de sessiz harflerden oluşan Finike yazısını M.Ö. 8. yüzyılda alarak oluşturulmuştur. Antik Yunanlılar, bu yazı sistemine sesli harfler ilave ederek daha kullanışlı bir yazı sistemi elde etmişlerdir. Bu geçiş batı medeniyetinin yükselmesinde önemli bir kırılma noktası olarak görülebilir. Ayrıca ticaretin getirmiş olduğu Ege şehir devletlerinin zenginliği ve özgür düşünce ortamının varlığı Eski Çağ filozoflarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Birçok alanda gelişim göstermiş olan bu medeniyetin kaderi, yazının icadıyla nasıl parlamış ise çivi yazısının yerini alfabe yazısına bırakmasıyla da zamanla unutulacaktır. Bununla birlikte 20. yüzyılın başında tekrar çivi yazısının çözülmesi büyük bir heyecan uyandırmıştır. Asurolojinin gelişimiyle bu büyük medeniyet bütün ihtişamıyla tarihin bilinmeyen sayfalarından tekrar ortaya çıkmaya devam edecektir.

Gilgameş'in ölümsüzlük arayış çabası ve yılanın ölümsüzlük otunu yemesi, günümüzde tıbbın sembolü olarak yılanın kullanılmasına neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü başta olmak üzere birçok tıbbi yapılanmada kullanılan yılan sembolü, bir Eski Mezopotamya destanı olan Gilgameş'in hikâyesinden kaynaklanmaktadır.

19. yüzyıl sonunda ilk Mezopotamya kazılarında elde edilen özellikle tufan ile ilgili tabletlerin bulunması, batı dünyasında oldukça heyecan uyandırmıştır. Çünkü Eski Ahid, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de de bulunan tufan konusu ilk kez dini kaynaklar dışında bulunmuş oluyordu.

Asurbanibal Kütüphanesi başta olmak üzere birçok yerde çıkan tabletlerle tamamlanan Gilgameş Destanı, günümüzde bulunmuş en eski destan niteliğindedir. Gilgameş destanı ile tufan tabletlerinin birleştirilmesi Kassit döneminde M.Ö. 14. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

Destanın konusundan kısaca bahsedecek olursak:

"Gilgameş destanının kahramanı olan Gilgameş, Uruk kentinin hükümdarıdır. Ancak sonsuz gücünü kötüye kullanmaktadır. Bu durumdan memnun olmayan tanrılar, vahşi Enkidu'yu Gilgameş'a, karşı denge oluşturmak için gönderirler. Enkidu'yu medenileştirmek için fahişe Şahmat'ı görevlendirirler. Şahmat ile olan birliktelik sonrasında vahşiliğinden uzaklaşan Enkidu, muhtemelen Şahmat'ın da telkinleriyle Gilgameş'ı durdurmaya karar verir. Gilgameş, yeni gelin olmuş bir genç kızın evine ahlaksızca girmek üzereyken Enkidu karşısına dikilir ve şiddetli bir dövüş başlar. Bu esnada Gilgameş'ta Enkidu'ya karşı içinde bir yakınlık duygusu oluşur. Kavgayı bırakıp iyi bir dostluk kurarken, Gilgameş'ta da merhamet ve iyilik duyguları gelişir.

Canavar Humbaba sedir ağacı ormanında yaşar ve halka zulmeder. Gilgameş ve Enkidu zalim Humbaba'yı ortadan kaldırmaya karar verirler ve bunu yaparlar. Uruk'a dönüşte kutlamalar yapılır. Bu esnada Tanrıça İstar, Gilgameş'ı görür ve ona âşık olur. Ancak Gilgameş'ı reddeder ve hakaret içeren sözler de söyler. Bunun üzerine Tanrıça, Cennet'in

Boğalarını, Gilgameş ile savaşması için üzerine gönderir. Gilgameş, boğalardan birisinin bacağını kopartıp İstar'ın üzerine atar. Bu hakaret karşılıksız kalmaz ve Enkidu hayatını kaybeder. Çok sevdiği dostunu kaybetmek Gilgameş'da "ölümsüzlük sırrına erme" düşüncesini doğurur. Bu sırâ vâkıf olduğu düşünülen Utnapiştim'i bulma yolculuğuna çıkar. Büyük tufan esnasında Tanrı Ea tarafından gemi yapma öğretilerek kurtarılan Utnapiştim ölümsüzlük sırrına ermiştir. Denizin dibindeki ölümsüzlük bitkisini Gilgameş'ın almasına Utnapiştim müsaade eder. Bitkiyi Gilgameş bulmasına rağmen bir yılan bu bitkiyi çalar ve yer."

Gilgameş Destanı 11. tablet, Asurbanipal Kütüphanesi'nden çıkartılmıştır. M.Ö. 7. yüzyıla aittir. Tufan olayından bahseder. British Museum'da sergileniyor (Diri 2022: YL Tezi).

Gilgameş'in ölümsüzlük arayış çabası ve yılanın ölümsüzlük otunu yemesi, günümüzde tıbbın sembolü olarak yılanın kullanılmasına neden olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü başta olmak üzere birçok tıbbi yapılanmada kullanılan yılan sembolü, bir Eski Mezopotamya destanı olan Gilgameş'in hikâyesinden kaynaklanmaktadır.

Eski Mezopotamya tıbbının kaynaklarının en önemlileri arkeolojik kazılarda elde edilen çivi yazılı tabletlerdir. Bu tabletlerin önemli bir kısmı ise Yeni Asur Dönemi krallarından olan Kral Asurbanipal'in (M.Ö. 668-627) Ninive'deki kütüphanesinden çıkarılmıştır.

Bu arşivden çıkan yaklaşık 20 bin tablet British Museum'da bulunmaktadır. Yaratılış, Gilgameş, Irra, Etena, Anzu gibi destanların bu günlere ulaşmasında bu kütüphanenin önemli bir rolü bulunmaktadır. Ayrıca kütüphanede Sümerce, Akadca ve bölgenin diğer dilleri ile ilgili sözlükler de mevcuttur. Kitaplarda güneş, ay ve yıldız hareketlerine dayanarak

oluşturulmuş insan, bitki, hayvan (kuş uçuş yönleri gibi) davranışlarıyla ilgili fal metinleri de bulunmaktadır.

Asurbanipal Kütüphanesi tabletlerinin 1000 kadarı tıp ile ilgilidir. Bu tabletler Akadlılar zamanına kadar uzandığı için tabletlere, "*Akad Tıbbi Diyagnoz ve Prognoz Serisi*" ismi de verilmiştir.

Lagaş'ta bir şifacı tarafından Larsa Kralı Seme-El'in hayatı için Tanrıça Ninisina'ya adanan bir köpek heykelciği
Musée Du Louvre in AO 4349 (Diri 2022: YL Tezi).

Asurbanipal'in kütüphaneyi kurduğu yıllar ile Yunan tıbbının temellerinin atıldığı yıllar arasında zamansal bir çakışma mevcuttur. Aralarında ne kadar etkileşim olduğu bilinmemektedir. Ancak Mezopotamya tıbbı, pratik açıdan diyagnoz, prognoz ve tedavi ile ilgili metinleri içerirken; Yunan tıbbıysa teorik olarak daha güçlü durumdadır. Ayrıca Mezopotamya tıbbında pratik olarak gözlemler yer yer akılcı ve sistemlere göre yapılmıştır ve bu tür gözlemler oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Esagil-kin-apli, Orta Asur dönemi krallarından Adad-apla-iddina (M.Ö. 1068-1047) döneminde yaşamıştır. Bu kralın himayesinde çalışmış olan bu āšipu (kâhin doktor), *Sakikkû*'yu düzeltmeler ve eklemeler yaparak tekrar yazmıştır.

Sakikkû, teşhis ve prognozları gösteren bir çivi yazısı dizisi niteliğindedir. *Sakikkû* ve özellikle Asur dönemi tıp ile ilgili çivi yazılı belgeleri her ne kadar o döneme tarihlense de içerik itibarıyla Sümer döneminden beri gelen tıp bilgisinin ve tecrübelerin devamı ve birikimidir. *Sakikkû*, yaklaşık 3000 kayıt içermektedir ve 40 tableten oluşmaktadır.

Çivi yazılı tıbbi metinler, yapı itibarıyla kehanet metinlerine benzemektedir. Her iki metin grubu da genel olarak bir şart kipi ile başlamaktadır. "Eğer" diye başlayan metin āšipu'nun gözlemleri ve tecrübesi sonucunda hastanın semptomlarını sıralayarak yazmaktadır. Metnin son kısmında bugünkü anlamda hastalık adını yazmaktan ziyade ilişkilendirilen

dirilen kötü ruh, cin ve şeytan gibi metafizik gücün adını yazarak onun elinin değdiğini belirtir. Genel itibarıyla bu hastalık durumunun nasıl devam edeceğiyle ilişkili olan hastanın prognozu hakkında kehanetle karışık olarak iyileşip iyileşmeyeceği ya da ölüp ölmeyeceği hakkında tahminde bulunmaktadır.

Mezopotamya metinleri ortaya çıkartılınca, metinlerdeki metafizik kavramlarla hastalıkların ilişkilendirilmesi rasyonel bilim çevrelerinde hayal kırıklığına neden olmuş olabilir. Hatta özellikle Mezopotamya tıbbına karşı günümüzde de devam eden bir önyargının oluşmasına zemin hazırlamış olabilir. Ancak metinlerin daha detaylı incelenmeleri ve konuya tarihçiler kadar başta tıp camiası olmak üzere diğer bilim insanlarının eğilmesiyle daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması mümkün olacaktır.

Metinlerde *tugānu* ile birlikte ağızdan gıda alımından bağımsız kusma ve "mide çıkış hastalığı" tabiri kullanılmıştır. Bugün biliyoruz ki peptik ülserin, obstrüksiyon (tıkanma) gibi komplikasyonlarının en sık görülme yeri mide çıkışında yer alan "gastroduodenal birleşkedir"

Mezopotamya metinlerine örnek vermek gerekirse mide ülseri ile ilgili metinler, oldukça ilgi çekicidir. Metinlerde Sümerce "A.GA.ZI" ve Akadca "*tugānu*" kelimeleri, peptik ülserle ilgili şikayetlere ve bulgulara karşılık gelmektedir. Aşağıdaki metinlerde A.GA.ZI tabiri epigastrik (üst mide) ağrı, acı, yanma şikayetleriyle birlikte yer almaktadır.

6.97 [Eğer] bir kişinin [üst abdomeninde (epigastriumunda)] 'yanma', ona dürtücü ağrı, acı ve ızdırap [ona verirse], o kişide A.[GA.ZI] 'hastalığı' vardır, tedavide... (BAM 75:1-2; Scurlock and Andersen, 2005: 134).

6.98 Eğer bir kişide *tugānu* etkilemişse, üst karında (epigastrium) sıcak yanma, (ve) yemeden bulantı varsa, kişide mide ağzı hastalığı (vardır), tedavide... (STT96:9-10; Scurlock and Andersen, 2005: 134).

Metinlerde *tugānu* ile birlikte ağızdan gıda alımından bağımsız kusma ve "mide çıkış hastalığı" tabiri kullanılmıştır. Bugün biliyoruz ki peptik ülserin, obstrüksiyon (tıkanma) gibi komplikasyonlarının en sık görülme yeri mide çıkışında yer alan "gastroduodenal birleşkedir". Mide çıkış obstrüksiyonu, güncel tedaviler [antiasit ve Helikobakter Pylori'nin (mide ülserine sebep olan mikrop) eradikasyonu] öncesinde, peptik ülser vakalarının %60'ında görülen bir komplikasyondur. Bu nedenle Eski Mezopotamya'da da muhtemelen sık görülen bir peptik ülser (*tugānu*) komplikasyonu olarak "mide çıkış obstrüksiyonu" metinde geçen "mide çıkış has-

talığı" kapsamında değerlendirilebilecek klinik bir durumdur.

Üçüncü kaydında, misafir doktorun gözetiminde kanepesinde yatan bir adamı gösteren "hasta yatağı" sahnesinin yer aldığı bakır tablet.

Bu konuyla ilgili bir makale "Peptic ulcer and its complications in Ancient Mesopotamian Cuneiform Texts" başlığıyla *Journal of Experimental and Clinical Medicine* dergisinde 2023 tarihinde yayımlanmıştır. Bu makale ile mide ülseri çivi yazılı belgelerde tespit edilmektedir. Böylece mide ülseri tarihçesi başlangıç tarihinin Hipokrates'ten (M.Ö. 460-370) en az 700 yıl daha geride olduğu görülmektedir. Bu Mezopotamya çivi yazılı verilerin değerlendirilmesi sonrasında, peptik ülser hastalığı hakkındaki en eski kayıtların Hipokrates'e dayandığı bilgisinin tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Metinlere bakıldığında görülecektir ki Eski Mezopotamya tıbbı, kadim gözlemlere dayanan tecrübesi ile bu hastalığın ve sonrasında gelişen komplikasyonlarının farkında olan bilgi birikimine sahiptir.

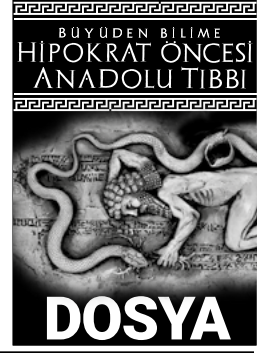
Peptik Ülser tarihçesiyle ilgili araştırma yüzlerce hastalık araştırmasından sadece bir örnektir. Biz bu konuda inanıyoruz ki araştırmalar arttıkça karanlıkta kalmış bir tarih dönemi daha aydınlanacaktır. Eski Mezopotamya şifacılarının tahmin edilenden çok daha fazla tıbbi bilgiye sahip oldukları görüle-

cektir. Aslında böyle bir beklenti kesinlikle sürpriz değildir. Çünkü "Eski Mezopotamya tıbbı" insanlık tarihi kadim bilgelik zincirinin sadece bir halkasıdır.

Kaynakça

- Braidwood, R.J., 2008. *Tarih Öncesi İnsanları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Burkert, W. (2017). *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*. Mehmet Fatih Yavuz (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bottéro, J., 2012. *Mezopotamya: Yazı, Akıl ve Tanrılar*, Mehmet Emin Özcan - Ayten Er (çev.), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Childe, G., 2005. *Kendini Yaratan İnsan*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Crawford, H., 2021. *Sümer ve Sümerler*, 4. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Diri, B., 2022. "Eski Mezopotamya'daki Hastalıkların Modern Tıpla İlişkisi (Gastroenteroloji, Nöroloji, Psikiyatri, Enfeksiyon Hastalıkları)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Diri B., 2023. "Peptic ulcer and its complications in Ancient Mesopotamian Cuneiform Texts", *Journal of Experimental and Clinical Medicine*, 40(2): 378-382, doi: 10.52142/omujecm.40.2.33.
- Hodder I. and Frey J. (2018). *İnsanlığın Doğuşunda Din-Çatalhöyük Örneği*. Dilek Şendil (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mieroop M.V.D., 2018. *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, çev. Sinem Gül, Homer Kitapevi Yayıncılık, İstanbul.
- Kramer, S.N. (1963). *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*, The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Pekşen, O., 2017. "Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/1, ss. 102-111.
- Scurlock, J. and Andersen, B.R. (2005). *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine. Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, University of Illinois Press, Urbana-Chicago.
- Tuğcu B., 2010. "Anadolu'da Canlıda Yapılan İlk Trepanasyon Örneği: Aşıklı Höyük İnsanı", *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 2010, Cilt: 20, Sayı: 2, 70-75.
- Ünsal V., 2019. "MÖ 3. Binyılda Mezopotamya'da Yönetim ve Din", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: Lütfi Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınevi, İstanbul, ss.41-63.
- Yıldırım, E., 2017. *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler Kralar Kahramanlar*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım N., İ., 2019. "Eskiçağ'da Aşkın ve Savaşın Mezopotamya'lı Sahibi "Tanrıça İnanna/ İstar", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: Lütfi Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınevi, İstanbul, ss.193-211.

Mısır tıbbı

Prof. Dr. Fehmi Katırcıoğlu

Eski Mısırlılar şaşırtıcı bir şekilde anatomi, cerrahi ve genel tıp gibi farklı tıp alanlarında büyük bilgiye sahipti. Birçok hastalığı başarılı bir şekilde teşhis edip tedavi edebiliyorlardı. Çeşitli tıbbi papirüslerde yüzlerce vakadan söz edilmiştir.

Kaynak: Egypt Today

Yazı bulunduktan sonra gelen dönemin en geniş sağlık verilerini barındıran Mısır uygarlığı, uzun bir zaman diliminde ayakta kalmış ve pek çok gelişmeye öncülük etmiştir. Mısır tıbbından söz etmeden önce kısaca Mısır uygarlığından söz etmek gerekir.

Antik Çağ medeniyetlerinin biri olan Mısır uygarlığı, kendisinden sonra gelen uygarlıkları etkilemesiyle bilinir. Edebiyat, bilim, sanat alanında gelişen Mısırlılar, kendine özgü kültürleri ve yapıları ile gizemlerini korumaya hâlen daha devam etmektedir.

Antik Yunan tarihçisi Herodot, Mısır için "Nil bir armağandır" der. Nil Nehri dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Mısır'da ilk yerleşmeler Nil Nehri'nin kıyılarında oluşmuştur. Nil Nehri içilebilir temiz su kaynağı, tarım arazilerini sulamak için yapılan su kanalları ile Mısır'ı bir medeniyet haline getirmiştir.

Antik Çağ medeniyetlerinden biri olan Mısır, Nil vadisi, delta ve birkaç vahadan oluşur. Etrafı balta girmemiş ormanlar, çöller ve bataklıklarla çevrili olduğundan korunaklı, izole bir yerdir. Mısır, M.Ö. 3050 yılından önce iki ayrı bölgeden oluşuyordu. Kuzeyde deltada Aşağı Mısır, güneyde Nil vadisinde Yukarı Mısır. Yukarı Mısır'ın kralı Menes, M.Ö. 3100 dolaylarında Aşağı Mısır bölgesini fethederek Mısır'ı birleştirdi. Mısır birleştikten sonra başkenti Abydos'tan Memphis'e taşındı. Ülke bölgelere ayrılarak her bölgeye kraliyet valileri yerleştirilmiştir. Erken Hanedanlık Dönemi de denilen bu dönem Mısır medeniyetinin şekillenmeye başladığı dönemdir.

M.Ö. 2700'le birlikte Eski Krallık dönemi başlamıştır. Bu dönemde merkezî yönetim hayli güçlüydü. Eski Krallık Dönemi Piramitler Çağı olarak da bilinmektedir. Hükümdarlar Mısır'ın güneş tanrısı Ra'nın çocukları olarak gösterilmiştir. İnşa edilen ilk piramit basamaklı piramittir. Rahiplerin ve taşra teşkilatların güçlenmesi ile merkezî yönetim zayıflamaya başlamıştır. Eski Krallık Dönemi sona ererek birinci ara dönem başlamıştır.

Eski Krallık Döneminin bitmesi ile ara döneme giren Mısır, Orta Krallık Dönemi ile tekrar birleştirilmiştir. Firavunlar görkemli mezarlara gömülme yerine kayaya oyulmuş mezarlara gömülüyorlardı. Asya kökenli kavim olan Hyksoslar, delta bölgesini işgal edince Mısır ikinci ara döneme girmiştir. Yeni Krallık Dönemi, I. Ahmosis'in delta bölgesini fethedip Mısır'ı tekrar birleştirmesi ile başladı. Bu dönemde Mısır, Sudan'dan Filistin'e kadar ulaşmıştır. Bu dönemde tek tanrılı dine geçilmeye çalışılmış ama başarılı olunamamıştır. Mısır'ın en iktisamlı dönemidir. Bronz Çağının son dönemlerine doğru Akdeniz'de

“Antik Yunan tarihçisi Herodot, Mısır için "Nil bir armağandır" der. Nil Nehri dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Mısır'da ilk yerleşmeler Nil Nehri'nin kıyılarında oluşmuştur. Nil Nehri içilebilir temiz su kaynağı, tarım arazilerini sulamak için yapılan su kanalları ile Mısır'ı bir medeniyet haline getirmiştir.”

siyasi, ekonomik karışıklıklar olmuştur. Mısırlıların Deniz Kavimleri diye adlandırdıkları halklar Akdeniz'deki şehir devletlerini yıkmış ama Mısır'a geldiklerinde başarısız olmuşlardır. Mısırlılar bu zaferi ölümsüzleştirmek için İsrail Anıt Taşı denilen anıtı dikmişlerdir. İsrail isminin geçtiği ilk yerdir. Mısırlılar yense bile bu dönemin karışıklıklarından etkilenmiş ve üçüncü ara döneme girmişlerdir.

Eski Mısır (M.Ö. 3300- M.Ö. 525), kemik yerleştirme, diş hekimliği, basit cerrahi işlemler ve farklı tıbbi farmakopelerin kullanımı dâhil olmak üzere modern tıbbi bakımın ilk başlangıcının bulunduğu yerdir.

Geç Hanedanlık Döneminde Persler, Mısır'ı ele geçirmeye başladı. Son Mısırlı kraliyet hanedanlığı bu dönemde sona erdi. M.Ö. 332 yılında Pers Kralı Mazaces daha savaşmadan Büyük İskender'e teslim oldu. O dönemde Mısırlılar için Büyük İskender kurtarıcıydı. Mısır'ın Roma donanmasına yenilmesiyle M.Ö. 30 yılında Roma'nın eline geçti.

Mısırlılar öldükten sonra tekrar dirilmeye inanıyorlardı. Bu nedenden dolayı önemli eşyaları ile birlikte gömülmüşlerdir. Firavunlar için piramitler, halk için ise labirent adı verilen mezarlıklar yapılmıştır. Mısır'da mumyalama tekniği ile tıp ve eczacılık alanında gelişim sağlanmıştır. Sadece hükümdar ve soylu kişiler mumyalanırdı. Mumyalanırken kalp dışında tüm organlar çıkarıldı.

Matematikte ondalık sayı sistemini bulmuşlar, dört işlemleri ilk defa kullanarak Pi sayısını bugünkü değerine yakın bulmuşlardır. Resim yazısı da denilen hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Gök cisimlerini incelemek için kurulan rasathaneler ile astronomide ilerlemişlerdir. Bugünkü Miladi Takvimin temelini atmışlardır. Çok tanrılı dine inanırlardı. Hititler ile yaptıkları Kadeş Antlaşması, tarihte bilinen ilk yazılı antlaşmadır. Mısır'ın ekonomisini tarım ve ticaret oluşturmaktadır. Nil Nehri'nin, taşma zamanlamalarını hesaplayarak güneş takvimini, sel baskınlarını en aza indirmek için ise geometri ve matematiği bulmuşlardır.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre geleneksel tıp, fiziksel ve zihinsel hastalıkların önlemesi, teşhis edilmesi, iyileştirilmesi veya tedavi edilmesi kadar sağlığın sürdürülmesinde, farklı kültürlerle özgü teori, inanç ve deneyimlere dayanan bilgi, beceri ve uygulamaların toplamı olarak tanımlanabilir (WHO, 2018).

Mısıruygarlığı, günümüzde Mısır ülkesi olan yerde Nil Nehri kıyılarında yüzyıllar boyunca yayılmış, insanlık tarihinin en büyük ve en eski uygarlıklarından biri olarak sanattan bilime ve tıbbı kadar pek çok alanda olağanüstü başarılarıyla tanınmıştır (Kemp, 2007).

Eski Mısır (M.Ö. 3300- M.Ö. 525), kemik yerleştirme, diş hekimliği, basit cerrahi işlemler ve farklı tıbbi farmakopelerin kullanımı dâhil olmak üzere modern tıbbi bakımın ilk başlangıcının bulunduğu yerdir (Nunn, 2002). Tarihte hekim teriminin ilk söylenişi M.Ö. 3533 yılına kadar uzanır. O dönemde baş hekim Sekhet'enach'ın IV. Hanedan Firavunu Sahura'yı burun deliklerindeki bir hastalıktan iyileştirdiği belgelenmiştir (Withington, 1894). Eski Mısır'da malakitin göz boyası ve tedavisi olarak M.Ö. 4000 civarında kullanıldığına dair belgeler bulunmuştur (Z'uš kin ve diğerleri, 2008). İmhotep (M.Ö. 2780), ilk Mısır doktorlarının en ünlüsüdür; İmhotep, Eski Krallığın Üçüncü Hanedanlığı'nın ilk kralı olan Firavun Zoser'in baş veziriydi. Ayrıca Sak-kara'daki basamaklı piramidin mühendisi olarak da biliniyordu (Cormack, 1965). Memphis'teki bir mezarın kapı direklerine oyulmuş bazı resimler, bilinen en eski cerrahi operasyon resimleri (M.Ö. 2500) olarak kabul edilebilir (Garrison, 1921).

Antik Mısır'daki tıp uygulamaları o kadar gelişmişti ki, onların gözlemleri, yüzyıllar sonra tüm dünyayı bilgilendirdi.

Herodot, M.Ö. 450 civarında Mısırlılar hakkında şunları yazmıştı:

"Tıp uygulamaları aralarında o kadar bölünmüş durumda ki, her doktor sadece bir hastalığın şifacı-sıdır, daha fazlasının değil. Bütün ülke doktorlarla dolu, bir kısmı göz, bir kısmı diş, bir kısmı göbekte ilgili, bir kısmı da gizli hastalıklarla ilgilidir" (Todd, 1921b).

Geleneksel Antik Mısır tıbbına ilişkin bazı temel kavramlar

Eski Mısırlılar hem tıp hem de büyü arasında net bir ayrıma sahip değildi. Sağlık ve hastalığın, kişinin insanlar, hayvanlar, iyi ve kötü ruhlar dâhil olmak üzere evrenle olan ilişkisinden kaynaklandığını düşünüyorlardı (Zucconi, 2007).

Ebers Papirüsü'ne göre sağlık ve hastalığın temel kavramı, kan, hava, meni, mukus ve gözyaşı gibi çeşitli maddeleri taşıyan yirmi iki mtw'nin (damarların) vücuda bağlanmasıdır. Bu damarlar bazı bağlantı noktalarında birbirine bağlanır, kalp tarafından kontrol edilir ve anüs gibi çeşitli noktalardan dışarıya açılır. Mısırlı şifacılar, hastanın nabzını in-

celeyerek mtw damarlarının durumunu belirlemelidir. Nil'in taşması ve sulanmasının dengesi Mısır için hayati önem taşıdığı gibi, bu hareketin dengesi de insan sağlığı için hayati önem taşımaktadır. Mtw damarları yabancı veya zararlı maddeler (wekhe-du) tarafından tıkanırsa hastalık meydana gelir. Bu maddeler hastanın vücuduna yaralardan veya doğal açıklıklardan girebilir (Veiga, 2009; Zucconi, 2007).

Eski Mısır'da ameliyat o kadar ileri düzeydeydi ki, cerrahlar neşter, forseps ve makas gibi bugün kullandığımız aletlere benzer çeşitli aletler kullanıyordu; splintler, keten şeritlerle birbirine bağlanan sazlardan veya bitkisel liflerle doldurulmuş tahta parçalarından yapılıyordu.

Tıbbi uygulama Thoth'un Hermetik Kitapları tarafından katı bir şekilde emredilmişti ve eğer bir hasta tedavinin sıkı bir şekilde uygulanmasından sapılması sonucu ölürse, bu durum ölümcül bir suç olarak görülüyordu. Eğer hasta dört günlük tedaviden sonra iyileşmezse doktorların tedaviyi değiştirmesine izin veriliyordu (Garrison, 1921). "Swnw" (sıradan doktor) ile başlayan bir tıp mesleği hiyerarşisi vardı; "imyr swnw" (doktorların gözetmeni); "wr swnw" (doktor şefi); "smsw swnw" (doktorların en büyüğü); ve "shd swnw" (doktor müfettişi) (Reeves, 1992; Sullivan, 1995), kadın doktorların varlığını da gösteren kanıtlar vardır (Willerson ve Teaff, 1996a).

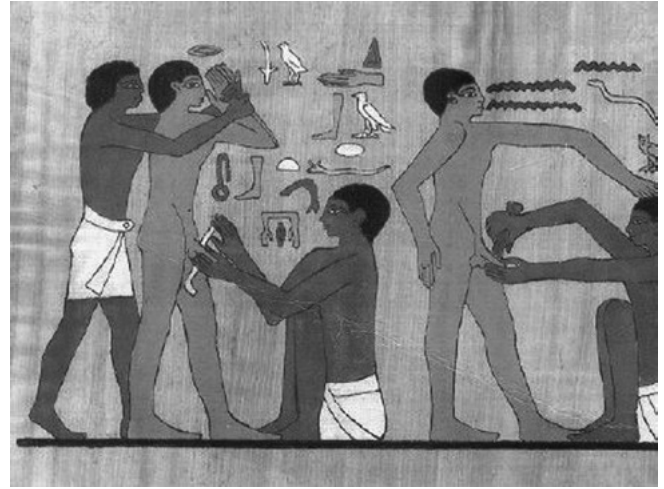
Eski Mısırlılar anatomi hakkında şaşırtıcı bilgilere sahip olmuş, kemik, sindirim, solunum, dolaşım, cinsel organ, kas, sinir, göz, işitsel ve koku alma sistemlerine ait pek çok hastalığı ayrıntılı olarak anlatmış, kalbin işlevini ve iki tip kan damarıyla olan ilişkisini tespit etmişler ve ayrıca beyin omurilik sıvısını biliyorlardı (El-Assal, 1972). Yanlışlıkla kalbin idrar ve gözyaşı da dâhil olmak üzere tüm vücut sıvılarının merkezi olduğunu düşünüyorlardı (Ja, 1962).

Eski Mısır'da ameliyat o kadar ileri düzeydeydi ki, cerrahlar neşter, forseps ve makas gibi bugün kullandığımız aletlere benzer çeşitli aletler kullanıyordu; splintler, keten şeritlerle birbirine bağlanan sazlardan veya bitkisel liflerle doldurulmuş tahta parçalarından yapılıyordu (Reeves, 1992; Sabre, 2010).

Yaraları diktiler, koter kullanarak kanamayı durdurdular (Reeves, 1992; Sabre, 2010). Çıbanlar, apseler ve septik yaralar cerrahi olarak açılıp kumaş parçalarıyla drene edildi ve ayrıca lapalar da kullanıldı (Sipos ve ark., 2004; Todd, 1921a). Omuz çıkıkları Kocher yöntemine benzer şekilde tedavi edilirken, çıkık mandibula da günümüzde kullanılan yöntemle yerine yerleştirilmiştir (Sullivan, 1996). Kırıklar

için kullanılan alçı, sertleşen yapışkan bir maddeye batırılmış ketenden oluşuyordu. Sık sık sünet yapıyorlardı ve fitiğin cerrahi tedavisini belgeleyen bazı raporlar vardı (Ja, 1962; Sabre, 2010).

Psikolojiyi biliyorlardı; Diodorus, Ramesseum'un kütüphanesinin üzerinde "Ruhun Şifa Yeri" yazıldığını bildirmiştir. Hastaya sıkıntıları, ölen yakınlarına bir mektupla yazmayı önerdi (katharsis); ayrıca rüya tabiri konusunda da uzmanlar vardı (El-Assal, 1972). Çoğu durumda, doktorlar tek bir ilaç değil, farklı ilaçlardan oluşan bir çare reçete ederlerdi. İlacın veriliş yolları oral, rektal, vajinal, topikal ve fümigasyon olmak üzere temel olarak beş taneydi. Tedaviler haplar, kekler, merhemler, göz damlaları, gargaralar, fitiller, tütsülemeler ve banyolar gibi farklı yollardan veriliyordu (Bryan, 1930).

Mısır sünneti.

Eski Mısır tıbbi papirüsleri

Firavunlar, hiyeroglif dili kullanarak tapınakların duvarlarına taşlara, killere oyararak veya papirüslerin üzerine yazarak günlük olayları belgelediler (Baines, 1983). Rosetta taşının 1822'deki çevirisi, tıbbi papirüsler de dâhil olmak üzere birçok eski Mısır papirüsünün tercüme edilmesi için mükemmel bir şans verdi (Parkinson ve diğerleri, 1999). Papirüs üzerine yazı yazmak için kullanılan dil çoğunlukla hiyeratik olup, başlıklar için kırmızı mürekkep ve büyük kısımlar için siyah mürekkep kullanılarak sağdan sola doğru yazılmıştır. Papirüs, Cyperus papirüsünün liflerinin iç içe dokunması, suda dövülerek ve kahverengimsi tabakalar oluşturacak şekilde kurutularak, daha sonra fırça ve mürekkeple yazılarak ve son olarak da kenarları yapıştırılıp rulo haline getirilerek yapılır (Baines, 1983).

Eski Mısır tıbbi papirüsleri, tıp uygulamalarına ilişkin çeşitli ayrıntıları belgelemiştir.

Papirüsler hastalıkların, nasıl teşhis edileceğini ve tedavi etmek için kullanılan farklı ilaçları derinlemesine anlatmaktadır. Bu tarifler bitkisel tedavileri,

bazen ameliyatı ve hatta büyü içerikli sözleri kapsıyordu. (Leake, 1952). Yaklaşık M.Ö. 1800 -300 arasında Orta Krallık'tan başlayarak, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan tıbbi prosedürleri anlatan kırktan fazla papirüs kalıntısı araştırıldı (Pommerehne, 2012).

Eski Mısır geleneksel tıbbına ilişkin bilgilerimizin çoğu Antik Mısır tıbbi papirüslerinden kaynaklanmıştır. Ebers papirüsü, Edwin Smith papirüsü, Kahun Papirüsü, Ramesseum tıbbi papirüs, Hearst Papirüsü, Londra Tıbbi Papirüsü, Brugsch Papirüs, Carlsberg Papirüsü, Chester Beatty Tıbbi Papirüsü, Brooklyn Papirüsü, Erman Papirüsü ve Leiden Papirüsü.

Baş, boyun ve kol yaralanmalarının yanı sıra travmanın tanısını, prognozunu ve nedenini de detaylandıran on yedi sayfalık bir belgedir. Tedaviler arasında yaraların dikiş kullanılarak kapatılması, bal ile enfeksiyonun önlenmesi ve tedavi edilmesi ve çiğ et kullanılarak kanamanın durdurulması yer alıyordu

4. Kahun jinekolojik papirüsü

Metin jinekoloji, doğum kontrolü ve gebelik tekniklerini ele alan 34 bölüm içermektedir (Haimov-Kochman ve ark 2005). Kahun papirüsündeki tedavilerin tümü cerrahi değildi. Çeşitli ve ilaçların vücuda verilmesinde fumigasyon, masaj ve fitil tarzında ilgi çekici yöntemlerle kullanılması veya içilecek ya da cilde sürülecek bir sıvı olarak verilmesi gibi yöntemleri de içeriyordu. Gözler ve rahim bazı nedenlerden dolayı eski Mısır sağlığıyla ve tıbbıyla yakından bağlantılıdır (Stevens, 1975). Papirüs her vakayı şu sıralamayla tartışmaktadır: belirtilerin kısa bir açıklaması, ardından doktorun hastaya tanısını nasıl anlatacağı tavsiye edilir ve son olarak tedavi önerilir (Smith, 2011). Papirüs, hamileliği önlemek için (korunma), bal veya ekşi süte karıştırılmış timsah dışkısı ile bir tutam natronun (sodyum karbonat dekahidrat) vajinaya enjekte edilmesini önerir (Griffith ve Petrie, 1898; Reeves, 1992).

5. Edwin Smith papirüsü

Bu papirüse, bir satıcıdan 1862'de onu satın alan adamın adı verilmiştir. M.Ö. 1600'lere tarihlenen çok eski bir tıbbi metindir. Cerrahi travmalar ile ilgili 62 hastalığı ve ameliyat vakasını tartışır; bunlardan bilinen tedavileri olan 14 vaka dışında diğerleri tedavisi zor, hatta kronik hastalıklardır (Veiga, 2009). Baş, boyun ve kol yaralanmalarının yanı sıra

travmanın tanısını, prognozunu ve nedenini de detaylandıran on yedi sayfalık bir belgedir (van Middelburg ve ark., 2010). Tedaviler arasında yaraların dikiş kullanılarak kapatılması, bal ile enfeksiyonun önlenmesi ve tedavi edilmesi ve çiğ et kullanılarak kanamanın durdurulması yer alıyordu. Papirüs, bazı detaylı anatomik bilgilere ek olarak yaralanma durumunda baş ve boynun hareketsiz hale getirilmesini öneriyor (Brandt-Rauf ve Brandt-Rauf, 1987; Breasted, 1930). Papirüste semptomların spesifik tanımıyla teşhis edilen altı omurga yaralanması vakası dökümanite edilmiş ve bunlardan üç vakanın tedavisi için net açıklama yapılmıştır (van Middelburg ve diğerleri, 2010).

Edwin Smith Papirüsü

6. Ebers papirüsü

Ünlü Ebers papirüsü, M.Ö. 1550'de 328 farklı içerik kullanılarak (çoğu bitki türlerinden elde edilmiştir) 876 reçete oluşturacak şekilde yazılmıştır (Bryan, 1930). Bu, en uzun (68 fit uzunluğunda ve 12 inç genişliğinde) ve günümüze kalanlar arasında en eksiksiz olan tıbbi papirüstür ve XVIII. Hanedanlık'taki (M.Ö. 1630-1350) Mısırlılar arasında çok moda olan bir tıp ansiklopedisidir. Helmintiyazis, oftalmoloji, dermatoloji, jinekoloji, kadın doğum, diş hekimliği ve cerrahi dâhil olmak üzere çok çeşitli hastalıklara yönelik çok sayıda reçete ve tedavinin ayrıntılarını tartışan bir belgedir. Günümüzde depresyona benzeyebilecek bir "umutsuzluğu" anlatan psikiyatri ile ilgili kısa bir bölüm vardır ve ayrıca 700'den fazla sihirli formül anlatılmıştır (Subbarayappa, 2001).

7. Hearst tıbbi papirüsü

Bir taşra kasabasındaki kerpiçten yapılmış bir evde bulunan Hearst papirüsünün, yerel bir hekime referans olduğu düşünülüyor ve Ebers'ten daha az dikkatli bir şekilde organize edilmiş olmasına rağmen, tam da bu amaç için yapılmış gibi görünüyor. Hearst

papirüsü çeşitli reçeteler içerir; bunlar arasında temizliğe (bağırsak temizliği???) ilişkin altı adet, diş ve kemiklere ilişkin sekiz, ağrılara ilişkin yedi, sindirime ilişkin on bir, idrar organlarına ilişkin on, baş bölgesi hastalıklarına ilişkin yedi, damar hastalıklarına ilişkin otuz, kanla ilgili sekiz, saç ve deriyle ilgili on üç, el ve ayak parmaklarıyla ilgili otuz altı, kırık kemiklerle ilgili on sekiz, ısırlıklarla ilgili yedi veya daha fazla, ayrıca iki büyü ve tanımlanamayan hastalıklara karşı on iki reçete varlığı gözlenir (Bryan, 1930; Leake, 1952).

8. Berlin papirüsü

20. yüzyılın başlarında Saqqara'da yapılan kazılar sırasında Heinrich Brugsch tarafından bir kavanozun içinde keşfedilmiştir. 279 satır reçeteden oluşuyor ve Berlin Müzesi'nde bulunuyor. Berlin papirüsü bir hamilelik testinden bahsediyor; kadın her gün arpa ve emmeri, idrarıyla nemlendirmek zorundadır... Büyürse doğurur. Arpa büyürse erkek çocuğu olur. Emmer büyürse bir kız çocuğu olur. İkisi de büyümese doğum yapamayacaktır (Reeves, 1992).

9. Hastalıklar

Farklı idrar bozukluklarının tedavisi için pek çok reçete vardır; tıbbi papirüslerde hematüri, idrar retansiyonu, idrar sıklığı, enfeksiyon ve su toplanmasından bahsedilmektedir (Salem ve Eknayan 1999). Eski Mısırlı hekimler aritmi, anevrizma, konjestif kalp yetmezliği ve venöz yetmezlik gibi çeşitli kalp hastalıklarının farkındaydı (Saba ve ark. 2006; Wil- lerson ve Teaff, 1996a).

Eski Mısırlılar diş çürüğü, ağız ülseri, diş çekimi, iltihap, apse, diş taşı oluşumu, diş eti iltihabı, çene kemiği ve çene çıkığı gibi farklı diş problemlerini tedavi ediyorlardı; tüm bu veriler Edwin Smith ve Ebers Papyri'de bulunuyordu.

Eski Mısırlılar diş çürüğü, ağız ülseri, diş çekimi, iltihap, apse, diş taşı oluşumu, diş eti iltihabı, çene kemiği ve çene çıkığı gibi farklı diş problemlerini tedavi ediyorlardı; tüm bu veriler Edwin Smith ve Ebers Papyri'de (Leek, 1967) bulunuyordu. Ayrıca, yaklaşık 4. Hanedan mumyasının alt çenesinde (M.Ö. 2625-2510) 1. azı dişinin altındaki apse drenajında kullanılan cerrahi olarak oluşturulmuş deliklerin bulunduğu diş ameliyatları da gerçekleştirdiler (Harbort ve diğerleri, 2008). Şaşırtıcı bir şekilde, bir mumyanın iki dişi, alt üçüncü ve ikinci azı dişinin, diş eti kenarları etrafından altın bir tel parçasıyla birbirine bağlandığı gözlemlendi. Bu tedaviyi inceleyen Profesör Euler, bu diş

çalışmasının ölümden önce ağızda gerçekleştirildiğini doğruladı. (Puech ve diğerleri, 1983).

Diabetes Mellitus'a ilişkin bilinen ilk tıbbi referans, aşağıdaki açıklamada Ebers papirüsünde görülmektedir: "Çok fazla olan idrarı ortadan kaldırmak için" şeklinde anlatılan durum, aslında diyabette gözlenen poliüridir (artmış idrar hacmi) (Ahmed, 2002; Loriaux, 2006).

Edwin Smith papirüsünde kanserin ilk yazılı tanımını yapılarak bir meme kanseri vakası bildirilmiş ve "memedeki şişkin tümör ciddi bir hastalıktı ve tedavisi yoktu" şeklinde tarif edilmiştir (Breasted, 1930; Hajdu, 2011). Ebers papirüsünde çeşitli tümörler tanımlanmıştır: genişlemiş tiroidler, polipler ve farinks, deri, mide, rektum ve uterus tümörleri (Hajdu, 2004; Weiss, 2000; Withington, 1894). Bazı raporlar kansere yönelik olarak koter, bıçak, kurşun ve kükürt tuzları veya arsenik macunu gibi farklı tedavi türlerinin kullanıldığını belirtmektedir (Hajdu, 2011; Riordan, 1949).

Eski Mısır IV. Hanedanlıktan bir mumyaya ait, altın tel kullanılarak yapılmış diş köprüsü.

10. Geleneksel Antik Mısır tıbbında tedavi yöntemleri

İnsanlar tarihin başlangıcından bu yana tedavilerin ana kaynağı olarak doğaya güvendiler. Bu ihtiyacı karşılamak için bitkiler (Han vd., 2019; Metwaly vd., 2019; Wang vd., 2019), deniz ürünleri (El-Demerdash vd., 2021; Sperstad vd. 2011) ve mikroplar (Metwaly, 2019; Metwaly ve diğerleri, 2014a; Metwaly ve diğerleri, 2017) gibi farklı kaynakları kullandılar. Benzer şekilde, eski Mısır farmakopesi çok çeşitli tedavileri içeriyordu. Bu tedaviler arasında mineraller, metaller, hayvanlar ve bitki kaynakları yer alıyordu. Eski Mısırlılar tarafından kullanılan bitki yelpazesi çok genişti; bitkinin tamamını veya meyvesini,

yapraklarını, suyunu veya kökünü kullanıyorlardı (Ja, 1962). Söz konusu bitkiler; akasya, anason, arpa, Çin tarçını, Hint fasulyesi, kişniş, salatalık, kimyon, hurma, rezene, incir, dut, sarımsak, kabak, ardıç, pırasa, marul, lotus, bezelye, haşhaş tohumu, safran, ayçiçeği, styrax, terebinth, buğday, söğüt tomurcukları, beyaz devedikeni ve pelin. Bitkiler, saponinler (Mostafa ve diğerleri, 2016; Sharaf ve diğerleri, 2021; Yassin ve diğerleri, 2017), diterpenler (Zhanzhaxina ve diğerleri, 2021) gibi çok çeşitli kimyasal sınıflara ait çok çeşitli biyoaktif ikincil bileşikler içerir. Seskiterpenler (Jalmakhanbetova ve diğerleri, 2021a; Jalmakhanbetova ve diğerleri, 2021b), pironlar (Metwaly ve diğerleri, 2014b), izokromlar (Metwaly et al., 2014c), flavonoidler (Ghoneim et al., 2019; Liu et al., 2020; Mostafa et al., 2014), izooflavonoidler (Alesawy et al., 2021), ve alkaloidler (Metwaly et al., 2015).

Kaynak: Crystalinks

11. Mineraller ve metaller

Mısır farmakopesindeki mineraller ve metaller arasında antimon, şap, kömürleşmiş ağaçtan karbon, bakır, feldspat, demir oksit, kireçtaşı, kırmızı toprak boyası, sodyum karbonat, sodyum bikarbonat, tuz, stibnit, kükürt ve muhtemelen arsenik bileşikleri yer alıyordu (Leake, 1952). Bu ilaçlar genellikle çıban, apse ve yanık vakalarında lokal hafif büzücü veya antiseptik etki için tavsiye edilir. Bilharziasis (schistosomiasis) için ağız yoluyla antimon sülfid; uyuz için kükürt; sakinleştirici etkisi için kalamın; ankilostoma anemisinde kullanılan sarı hardal hidratlı demir oksidi; kanamayla mücadele için kırmızı hardal doğal demir oksidi; göz iltihabına karşı yeşil

bakır cevheri (El-Assal, 1972). Antimon ve kurşun sülfidler gibi güçlü renklere sahip kozmetik amaçlı kullanılan bazı mineraller, erkek ve kadınların gözlerini güzelleştirmek için kullanılan siyah boyaların ve ayrıca esas olarak malakitten elde edilen göz makyajındaki yeşil rengin üretilmesinde kullanıldı. Ayrıca krizokol ve hoş bir mavi-yeşil renk olan bakır silikat kullanılmıştır (Smith, 2011).

Natron, ev temizliğinin yanı sıra temizlik ürünü olarak da çokça kullanılıyordu. Kahun papirüsünde natronun doğum kontrolü için de kullanılabildiğinden bahsediliyordu: "Tatlım, rahminin üzerine serp, bu bir natron yatağında yapılmalı" (Smith, 2011). Nubian aşı boyası, antidiyabetik bir tedavide ve sallanan bir dişi düzeltmek için kullanıldı (Carpenter ve diğerleri, 2006; Leek, 1967).

12. Hayvan kaynakları

Tıbbi papirüslerde hayvansal kaynaklardan elde edilen pek çok farklı ilaç türü tavsiye edilmektedir. Farklı hayvanlardan elde edilen yağ ve gres, çeşitli reçetelerde, bazen dâhili kullanım için bazen de topikal tedavide veya bir merhem hazırlanırken baz olarak kullanıldığından söz edilmektedir. Kaz yağı, ağrıyı gidermek için ağızdan kullanılan bir ilacın bir parçasıydı ve aynı zamanda rahatlamak için de haricen kullanılıyordu (Veiga, 2009).

İlginçtir ki, Eski Mısır ilaçlarında kullanılan pek çok içerik günümüzde hâlâ aynı amaçla kullanılmaktadır. Biyolojik aktiviteleri modern yöntem ve teknikler kullanılarak doğrulandı.

Hayvan kaynaklı ilaçların farklı formları tarif edilmiştir; hayvansal ürün olarak idrar, yumurta, dışkı veya sütün yanı sıra kan, kemik, et, kemik iliği, safra, karaciğer, dalak ve deri gibi hayvansal yapısal bileşenler de kullanıldı. A vitamini açısından zengin olan karaciğerin, gri saçları önlediği ve gece körlüğünü tedavi ettiği açıklanmıştır (El-Assal, 1972). Hayvan bileşenlerinin elde edildiği inek, kaz, eşek, insan, kedi, domuz, fare, keçi, koyun, yarasa, su aygırı, antilop, köpek, böcek, devekuşu, güvercin, pelikan, kuzgun gibi çok çeşitli hayvanlar yanında kurbağa, kertenkele, yılan, kaplumbağa ve timsah, omurgasızlar (böcekler ve solucanlar) ve balıklar da yer almaktadır (Ja, 1962).

Araç olarak farklı ürünler kullanıldı. Bunlardan bazıları, çeşitli merhemlerde veya cilt veya yaralara yönelik preparatlarda bir araç veya bağlayıcı maddede kullanılması yaygın olarak tavsiye edilen arı balmumu gibi güçlü iyileştirici özelliklere sahiptir. Bal, yaklaşık beş yüz reçete ve çarenin

hayati bir bileşenidir; aynı zamanda bir araç olarak da etkinliği için kullanıldı. Bal, Hearst papirüsünde (Reeves, 1992) en sık kullanılan ajandı ve öksürük önleyici, ishal önleyici, yara iyileştirici, antiseptik, sallanan dişi onarma ve diş ağrısında kullanılıyordu (Aboelsoud, 2010a; Leek, 2010). 1967; Bira, şarap, süt ve su gibi diğer birçok gıda maddesi de araç olarak dâhil edilmiştir (Leake, 1952). Kozmetik kullanım reçetelerinden birkaç Mısır papirüsünde de bahsedilmiştir. Örneğin bu cümleler Ebers papirüsünde yazılmıştır:

“Yüz cildini pürüzsüz hale getirmek için yemeği kaynak suyuna batırın, yüzünü her gün yıkamasına izin verin ve ardından yemeği uygulayın” (Withington, 1894).

Bu paragrafta yemek kelimesine tatmin edici bir anlam bulunamamış olsa da Albany Medical Annals kitabının yazarları yemek olarak adlandırılan maddenin günümüzde kullanılan çoğu makyaj tozlarından ve yüz temizleyicilerden daha etkili ve güvenli olduğunu belirtmişlerdir (Babcock ve ark. 1921). Ayrıca hane halkı için evin temizlenmesi, zararlı hayvan ve kemirgenlerin uzak tutulması gibi bazı reçetelerden de bahsedilmiştir: “Fareleri uzak tutmak için mümkün olan her şeye kedi yağı sürün.” “Efü yılanın deliğinden çıkmasını önlemek için üzerine kurutulmuş bir karınca balığı, soda veya soğan koyun; dışarı çıkmayacaktır.” (Washington, 1894)

13. Geçmiş, bugün ve gelecek

İlginçtir ki, Eski Mısır ilaçlarında kullanılan pek çok içerik günümüzde hâlâ aynı amaçla kullanılmaktadır. Biyolojik aktiviteleri modern yöntem ve teknikler kullanılarak doğrulandı. Örneğin, Mısır’da endojen olan Ammi majus meyvesi vitiligoyu tedavi etmek için kullanılmış. Son zamanlarda sedef hastalığı ve vitiligoyu tedavi etmek için Ammi majus’tan bir bileşik (8-metoksipsoralen) izole edilmiştir (Rather ve Mohammad, 2015) (Pakkish ve ark., 1980). Ziziphus spina’nın, nebes adı altında çoğunlukla farklı türdeki iltihapları tedavi etmek için kullanılan 33 eski Mısır reçetesinin bir bileşeni olarak bahsedildiği belirtiliyor.

Son zamanlarda, gallokateşin ve epigallokateşin bitkilerde bulunan iki ana bileşik olarak tanımlandı ve bunlar, Ulusal Kanseri Enstitüsü (NCI, ABD) hücre hatlarında inflamasyonla ilişkili 79 genin ekspresyonuyla önemli ölçüde ilişkilendirildi (Kadioğlu ve ark., 2016). Benzer şekilde, Eski Mısır farmasötik ve kozmetik preparatlarında yer alan (kurşun klorür, serüsit, balmumu, sakız reçinesi, çam reçinesi, buhur reçinesi, Hint yağı, hayvansal yağ ve nişastalar) materyallerin (organik ve inorganik) analiz yöntemleri rapor edilmiştir (Ribechini ve diğerleri, 2011). Ayrıca balın altı farklı etki mekanizmasıyla yara iyileşmesindeki büyük etkisinin yanı sıra antimikro-

biyal bir ajan olarak da güçlü etkisi son zamanlarda rapor edilmiştir (Krishnakumar ve ark., 2020). Buna göre, rapor edilen tedavilerin gözden geçirilmesi, içeriklerinin doğrulanması ve biyolojik aktivitelerinin doğrulanması için gelecekte çok sayıda araştırma yapılması gerekmektedir.

14. Sonuç

Eski Mısırlılar şaşırtıcı bir şekilde anatomi, cerrahi ve genel tıp gibi farklı tıp alanlarında büyük bilgiye sahipti. Birçok hastalığı başarılı bir şekilde teşhis edip tedavi edebiliyorlardı. Çeşitli tıbbi papirüslerde yüzlerce vakadan söz edilmiştir. O dönemdeki tedavi, bitkiler, hayvanlar ve mineraller gibi çok çeşitli kaynakları içeriyordu. Bu büyük ilaca ilişkin bilgilerimizin çoğu, böylesine büyük bir medeniyetten birçok şeyi anlamak ve öğrenmek için inanılmaz bir kaynak olabilecek tıbbi firavun papirüslerinden elde edilmiştir.

Kaynaklar:

- Abd, F.A.E.-R.A., Ali, R.F.M., 2013. Proximate compositions, phytochemical constituents, antioxidant activities and phenolic contents of seed and leaves extracts of Egyptian leek (*Allium ampeloprasum* var. *kurrat*). *Eur. J. Chem.* 4, 185–190.
- Aboelsoud, N.H., 2010a. Herbal medicine in ancient Egypt. *J. Med. Plants Res.* 4, 082–086.
- Aboelsoud, N.H., 2010b. Herbal medicine in ancient Egypt. *J. Med. Plants Res.* 4, 82–86.
- Ahmed, A.M., 2002. History of diabetes mellitus. *Saudi Med. J.* 23, 373–378.
- Al-Alawi, R. A., Al-Mashiqri, J. H., Al-Nadabi, J. S. M., Al-Shihi, B. I., Baqi, Y., 2017.
- Date palm tree (*Phoenix dactylifera* L.): natural products and therapeutic options. *Front. Plant Sci.* 8, 845.
- Al-Asmari, A.K., Athar, M.T., Al-Faraidy, A.A., Almuhaiza, M.S., 2017. Chemical composition of essential oil of *Thymus vulgaris* collected from Saudi Arabian market. *Asian Pacific J. Trop. Biomed.* 7, 147–150.
- Al-Mssallem, M. Q., Alqurashi, R. M., Al-Khayri, J. M., 2020. Bioactive Compounds of Date Palm (*Phoenix dactylifera* L.). *Bioactive Compounds in Underutilized Fruits and Nuts*, 91–105.
- Alesawy, M.S., Abdallah, A.E., Taghour, M.S., Elkaeed, E.B., H Eissa, I., Metwaly, A.M., 2021. In Silico Studies of Some Isoflavonoids as Potential Candidates against COVID-19 Targeting Human ACE2 (hACE2) and Viral Main Protease (Mpro). *Molecules* 26, 2806.
- Alizadeh, A., Moshiri, M., Alizadeh, J., Balali-Mood, M., 2014. Black henbane and its toxicity—a descriptive review. *Avicenna J. Phytomed.* 4, 297.
- Amaro, A.L., Oliveira, A., Almeida, D.P.F., 2015. Chapter 20 - Biologically Active Compounds in Melon: Modulation by Preharvest, Post-harvest, and Processing Factors. In: Preedy, V. (Ed.), *Processing and Impact on Active Components in Food*. Academic Press, San Diego, pp. 165–171.

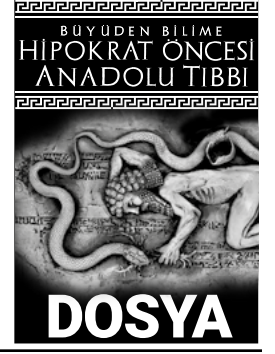
- Amin, O.M., 2003. Ancient Egyptian Medicine. EXPLORE-MOUNT VERNON- 12, 7–17.
- Andriana, Y., Xuan, T.D., Quy, T.N., Tran, H.-D., Le, Q.-T., 2019. Biological Activities and Chemical Constituents of Essential Oils from Piper cubeba Bojer and Piper nigrum L. *Molecules* 24, 1876.
- Arab, S.M., 2004. Medicine in ancient Egypt. Part.
- Babcock, B.R., Conley, B.W.H., Bedell, B.A.J., Dinner, A.A., Ingham, S.A., Davis, B.C.E., 1921. ALBANY MEDICAL ANNALS. Albany Med. Ann. 42, 280.
- Bährle-Rapp, M., 2007. Anisum officinale. In: Bährle-Rapp, M. (Ed.), Springer Lexikon Kosmetik und Körperpflege. Springer Berlin Heidelberg, Berlin, Heidelberg, pp. 38–38.
- Baines, J., 1983. Literacy and ancient Egyptian society. *Man*, 572–599.
- Bais, S., Gill, N. S., Rana, N., Shandil, S., 2014. A phytopharmacological review on a medicinal plant: Juniperus communis. *International Scholarly Research Notices* 2014.
- Banihani, S.A., 2017. Radish (Raphanus sativus) and diabetes. *Nutrients* 9, 1014.
- Barnes, J., Anderson, L. A., Phillipson, J. D., 2007. Herbal medicines. Pharmaceutical Press.
- Bello, A., Rodriguez, M.L., Castiñeiras, N., Urquiola, A., Rosado, A., Pino, J.A., 1996. Chemical composition of the leaf oil of Myrica cerifera L. growing in western Cuba. *J. Essent. Oil Res.* 8, 215–216.
- Brahmi, F., Khodir, M., Mohamed, C., Pierre, D., 2017. Chemical composition and biological activities of Mentha species. *Aromatic Med. Plants-back Nature*, 47–78.
- Brandt-Rauf, P.W., Brandt-Rauf, S.I., 1987. History of occupational medicine: relevance of Imhotep and the Edwin Smith papyrus. *Br. J. Ind. Med.* 44, 68–70.
- Breasted, J. H., 1930. The Edwin Smith Surgical Papyrus: published in facsimile and hieroglyphic transliteration with translation and commentary in two volumes. Chic. UP.
- Bruce, N.C., 1991. 7 Alkaloids. *Biotechnology: A Multi-volume Comprehensive Treatise* 8.
- Bryan, C.P., 1930. The papyrus Ebers: translated from the German version. Bles, London.
- Burkill, I. H., 1953. THE HOOKER LECTURE: HABITS OF MAN AND THE ORIGINS OF THE CULTIVATED PLANTS OF THE OLD WORLD. *Proceedings of the Linnean Society of London*, vol. 164. Wiley Online Library, pp. 12–42.
- Calixto, F.S., Cañellas, J., 1982. Components of nutritional interest in carob pods (Ceratonia siliqua). *J. Sci. Food Agric.* 33, 1319–1323.
- Cao, B., Wei, X.-C., Xu, X.-R., Zhang, H.-Z., Luo, C.-H., Feng, B., Xu, R.-C., Zhao, S.-Y.,
- Du, X.-J., Han, L., 2019. Seeing the unseen of the combination of two natural resins, frankincense and myrrh: Changes in chemical constituents and pharmacological activities. *Molecules* 24, 3076.
- Carpenter, S., Rigaud, M., Barile, M., Priest, T. J., Perez, L., Ferguson, J. B., 2006. The Ebers Papyrus. Bard College 3.
- Chang, Q., Wong, Y.-S., 2004. Identification of flavonoids in Hakmeitau beans (Vigna sinensis) by high-performance liquid chromatography electrospray mass spectrometry (LC-ESI/MS). *J. Agric. Food. Chem.* 52, 6694–6699.
- Cohen, S.G., 1992. Asthma in antiquity: the Ebers Papyrus. *Allergy Asthma Proc.* 13, 147–154.
- Cohen, S. G., 1992b. Asthma in antiquity: the Ebers Papyrus. *Allergy and Asthma Proceedings*, vol. 13. OceanSide Publications, Inc, pp. 147–154.
- Cormack, M., 1965. Imhotep, builder in stone. F. Watts.
- Dayisoylu, K.S., Alma, M.H., 2009. Chemical analysis of essential oils from cones rosin of Cilician fir (Abies cilicica subsp. cilicica). *Afr. J. Biotechnol.* 8, 3502–3505.
- Edwards, S. E., da Costa Rocha, I., Williamson, E. M., Heinrich, M., 2015. Phytopharmacy: An evidence-based guide to herbal medicinal products. John Wiley & Sons.
- El-Assal, G., 1972. ANCIENT EGYPTIAN MEDICINE. *The Lancet* 300, 272–274.
- El-Demerdash, A., Metwaly, A.M., Hassan, A., El-Aziz, A., Mohamed, T., Elkaeed, E.B.,
- Eissa, I.H., Arafa, R.K., Stockand, J.D., 2021. Comprehensive Virtual Screening of the Antiviral Potentialities of Marine Polycyclic Guanidine Alkaloids against SARS-CoV-2 (COVID-19). *Biomolecules* 11, 460.
- Elgamal, M.H.A., Shalaby, N.M.M., Duddeck, H., Hiegemann, M., 1993. Coumarins and coumarin glucosides from the fruits of Ammi majus. *Phytochemistry* 34, 819–823.
- Evans, W.C., 2009. Trease and Evans' Pharmacognosy E-Book. Elsevier Health Sciences.
- Ganesh, S., Vennila, J.J., 2011. Phytochemical analysis of Acanthus ilicifolius and avicennia officinalis by GC-MS. *Res. J. Phytochem.* 5, 60–65.
- Garrison, F.H., 1921. An Introduction to the history of medicine c, 2. WB Saunders Company.
- Ghoneim, M.M., Afifi, W.M., Ibrahim, M., Elagawany, M., Khayat, M.T., Aboutaleb, M.
- H., Metwaly, A.M., 2019. Biological evaluation and molecular docking study of metabolites from Salvadora Persica L. Growing in Egypt. *Pharmacognosy Magaz.* 15, 232.
- Govindarajan, V., Stahl, W.H., 1980. Turmeric—chemistry, technology, and quality. *Crit. Rev. Food Sci. Nutr.* 12, 199–301.
- Goyal, S., Gupta, N., Chatterjee, S., 2016. Investigating therapeutic potential of Trigonella foenum-graecum L. as our defense mechanism against several human diseases. *J. Toxicol.*, 2016.
- Griffith, F.L., Petrie, W.M.F., 1898. The Petrie Papyri: Hieratic Papyri from Kahun and Gurob (principally of the Middle Kingdom). B. Quaritch.
- Gurib-Fakim, A., 2006. Medicinal plants: traditions of yesterday and drugs of tomorrow. *Mol. Aspects Med.* 27, 1–93.
- Haimov-Kochman, R., Sciaky-Tamir, Y., Hurwitz, A., 2005. Reproduction concepts and practices in ancient Egypt mirrored by modern medicine. *Eur. J. Obstetr. Gynecol. Reprod. Biol.* 123, 3–8.
- Hajdu, S.I., 2004. Greco-Roman thought about cancer. *Cancer* 100, 2048–2051.
- Hajdu, S.I., 2011. A note from history: Landmarks in history of cancer, part 2. *Cancer* 117, 2811–2820.

- Han, X., Yang, Y., Metwaly, A.M., Xue, Y., Shi, Y., Dou, D., 2019. The Chinese herbal formulae (Yitangkang) exerts an antidiabetic effect through the regulation of substance metabolism and energy metabolism in type 2 diabetic rats. *J. Ethnopharmacol.* 239, 111942.
- Harbort, J., Gürvit, Ö., Beck, L., Pommerening, T., 2008. Extraordinary dental findings in an Egyptian mummy skull by means of Computed Tomography. *PalArch's J. Archaeol. Egypt/Egyptol.* 1, 1–8.
- Hashim, S., Jan, A., Marwat, K.B., Khan, M.A., 2014. Phytochemistry and medicinal properties of *Ammi visnaga* (Apiaceae). *Pak. J. Bot.* 46, 861–867.
- Hassanein, H.D., Nazif, N.M., Shahat, A.A., Hammouda, F.M., Aboutable, E.-S.A., Saleh, M.A., 2014. Chemical diversity of essential oils from *Cyperus articulatus*, *Cyperus esculentus* and *Cyperus papyrus*. *J. Essential Oil Bearing Plants* 17, 251–264.
- Hossain, M.A., 2018. A review on *Ficus sycomorus*: A potential indigenous medicinal plant in Oman. *J. King Saud Univ. - Sci.*
- Hussain, A.I., Rathore, H.A., Sattar, M.Z., Chatha, S.A., Sarker, S.D., Gilani, A.H., 2014. *Citrullus colocynthis* (L.) Schrad (bitter apple fruit): A review of its phytochemistry, pharmacology, traditional uses and nutritional potential. *J. Ethnopharmacol.* 155, 54–66.
- Ikram, M., Tomlinson, H., 1976. Chemical constituents of *Zizyphus spina Christi*. *Planta Med.* 29, 289–290.
- Ivan, A.R., 2004. Medicinal plants of the world. Human, New Jersey, pp. 109–118.
- Ja, W., 1962. Medicine in ancient Egypt. *Bull. Hist. Med.* 36, 114.
- Jaimand, K., Ashorabadi, E.S., Dini, M., 2006. Chemical constituents of the leaf and seed oils of *Peucedanum officinale* L. cultivated in Iran. *J. Essent. Oil Res.* 18, 670–671.
- Jalmakhanbetova, R., Elkaeed, E. B., Eissa, I. H., Metwaly, A. M., Suleimen, Y. M., 2021a. Synthesis and Molecular Docking of Some Grossgemin Amino Derivatives as Tubulin Inhibitors Targeting Colchicine Binding Site. *J. Chem.*, 2021.
- Jalmakhanbetova, R. I., Suleimen, Y. M., Oyama, M., Elkaeed, E. B., Eissa, I., Suleimen, R. N., Metwaly, A. M., Ishmuratova, M. Y., 2021b. Isolation and In Silico AntiCOVID-19 Main Protease (Mpro) Activities of Flavonoids and a Sesquiterpene Lactone from *Artemisia sublesingiana*. *J. Chem.*, 2021.
- Jana, S., Shekhawat, G.S., 2010. *Anethum graveolens*: An Indian traditional medicinal herb and spice. *Pharmacogn. Rev.* 4, 179–184. A.M. Metwaly, M.M. Ghoneim, Ibrahim.H. Eissa et al. *Saudi Journal of Biological Sciences* 28 (2021) 5823–5832 5830
- Joshi, R. K., 2014. Chemical composition and antimicrobial activity of the essential oil of *Ocimum basilicum* L.(sweet basil) from Western Ghats of North West Karnataka, India. *Ancient Sci. Life* 33, 151.
- Kadioglu, O., Jacob, S., Bohnert, S., Naß, J., Saeed, M.E., Khalid, H., Merfort, I., Thines, E., Pommerening, T., Efferth, T., 2016. Evaluating ancient Egyptian prescriptions today: anti-inflammatory activity of *Zizyphus spina-christi*. *Phyto-medicine* 23, 293–306.
- Kemp, B. J., 2007. Ancient Egypt: anatomy of a civilisation. Routledge.
- Khare, C. P., 2008. Indian medicinal plants: an illustrated dictionary. Springer Science & Business Media.
- Kiliç, O. m., 2014. Chemical composition of two *Inula* sp.(Asteraceae) species from Turkey. *İg̃dır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 4, 15–19.
- Knittel, D.N., Stintzing, F.C., Kammerer, D.R., 2014. Simultaneous determination of bufadienolides and phenolic compounds in sea squill (*Drimia maritima* (L.) Stearn) by HPLC-DAD-MSn as a means to differentiate individual plant parts and developmental stages. *Anal. Bioanal. Chem.* 406, 6035–6050.
- Kong, J.-M., Goh, N.-K., Chia, L.-S., Chia, T.-F., 2003. Recent advances in traditional plant drugs and orchids. *Acta Pharmacol. Sin.* 24, 7–21.
- Krishnakumar, G.S., Mahendiran, B., Gopalakrishnan, S., Muthusamy, S., Elangovan, S.M., 2020. Honey based treatment strategies for infected wounds and burns: A systematic review of recent pre-clinical research. *Wound Medicine* 100188.
- Laribi, B., Kouki, K., M'Hamdi, M., Bettaieb, T., 2015. Coriander (*Coriandrum sativum* L.) and its bioactive constituents. *Fitoterapia* 103, 9–26.
- Leake, C.D., 1952. The old Egyptian medical papyri. University of Kansas Press, Lawrence, Kan.
- Leek, F.F., 1967. The practice of dentistry in ancient Egypt. *J. Egypt. Archaeol.* 53, 51–58.
- Li, F., Yan, D., Liu, R., Xu, K., Tan, G., 2010. Chemical constituents of *Boswellia carterii* (Frankincense). *Chin. J. Nat. Med.* 8, 25–27.
- Li, R., Jiang, Z.T., 2004. Chemical composition of the essential oil of *Cuminum cyminum* L. from China. *Flavour Fragrance J.* 19, 311–313.
- Liu, L., Luo, S., Yu, M., Metwaly, A. M., Ran, X., Ma, C., Dou, D., Cai, D., 2020. Chemical Constituents of *Tagetes patula* and Their Neuroprotecting Action. *Nat. Product Commun.* 15, 1934578X20974507.
- Loriaux, D.L., 2006. Diabetes and The Ebers Papyrus: 1552 BC. *The Endocrinologist* 16, 55–56.
- Luyen, B.T.T., Thao, N.P., Tai, B.H., Lim, J.Y., Ki, H.H., Kim, D.K., Lee, Y.M., Kim, Y.H., 2015. Chemical constituents of *Triticum aestivum* and their effects on adipogenic differentiation of 3T3-L1 preadipocytes. *Arch. Pharmacol. Res.* 38, 1011–1018.
- Ma, Z.F., Zhang, H., 2017. Phytochemical constituents, health benefits, and industrial applications of grape seeds: A mini-review. *Antioxidants* 6, 71.
- Mammadov, R., Makasçı-Afacan, A., Uysal-Demir, D., Görk, Ç., 2010. Determination of antioxidant activities of different *Urginea maritima* (L.) Baker plant extracts. *Iranian J. Chem. Chem. Eng. (IJCCE)* 29, 47–53.
- Manniche, L., Museum, L.B., 1989. An ancient Egyptian herbal. University of Texas Press Austin.
- Martins, N., Petropoulos, S., Ferreira, I.C., 2016. Chemical composition and bioactive compounds of garlic (*Allium sativum* L.) as affected by pre-and post-harvest conditions: A review. *Food Chem.* 211, 41–50.

- Mathew, B., 1996. A review of Allium section Allium. Royal Botanic Gardens, Kew.
- Metwaly, A., 2019. COMPARATIVE BIOLOGICAL EVALUATION OF SIX ENDOPHYTIC FUNGI ISOLATED FROM VINCA ROSEA LEAVES. Al-Azhar J. Pharmaceut. Sci. 59, 137–151.
- Metwaly, A., Kadry, H., El-Hela, A., Khan, S., Ross, S., 2014a. Antileukemic and cytotoxic screening for some endophytic fungi isolated from Egyptian plants. Planta Med. 80, PC10.
- Metwaly, A.M., Fronczek, F.R., Ma, G., Kadry, H.A., Atef, A., Mohammad, A.-E.I., Cutler, S.J., Ross, S.A., 2014b. Anti-leukemic a-pyrone derivatives from the endophytic fungus Alternaria phragmospora. Tetrahedron Lett. 55, 3478–3481.
- Metwaly, A.M., Ghoneim, M.M., Musa, A., 2015. Two new antileishmanial diketopiperazine alkaloids from the endophytic fungus Trichosporum sp. Derpharmachemica 7, 322–327.
- Metwaly, A.M., Kadry, H.A., Atef, A., Mohammad, A.-E.I., Ma, G., Cutler, S.J., Ross, S.A., 2014c. Nigrosphaerin A a new isochromene derivative from the endophytic fungus Nigrospora sphaerica. Phytochem. Lett. 7, 1–5.
- Metwaly, A.M., Lianlian, Z., Luqi, H., Deqiang, D., 2019. Black ginseng and its saponins: preparation, phytochemistry and pharmacological effects. Molecules 24, 1856.
- Metwaly, A.M., Wanas, A.S., Radwan, M.M., Ross, S.A., ElSohly, M.A., 2017. New aPyrone derivatives from the endophytic fungus Embellisia sp. Med. Chem. Res. 26, 1796–1800.
- Mikhaeil, B.R., Badria, F.A., Maatooq, G.T., Amer, M.M.A., 2004. Antioxidant and immunomodulatory constituents of henna leaves. Zeitschrift für Naturforschung C 59, 468–476.
- Mostafa, A.E., Atef, A., Mohammad, A.-E.I., Cutler, S.J., Ross, S.A., 2016. New triterpenoidal saponins from Koeleria paniculata. Phytochem. Lett. 17, 213–218.
- Mostafa, A.E., El-Hela, A.A., Mohammad, A.-E.I., Jacob, M., Cutler, S.J., Ross, S.A., 2014. New secondary metabolites from *Dodonaea viscosa*. Phytochem. Lett.
- Musa, H.H., Ahmed, A.A., Musa, T.H., 2018. Chemistry, biological, and pharmacological properties of gum Arabic. Bioactive Molecules in Food; Springer, Berlin, Germany, pp. 1–18.
- Nunn, J.F., 2002. Ancient Egyptian medicine. University of Oklahoma Press.
- Ohdake, S., 1927. On the Chemical constituents of yeast-extract. J. Agric. Chem. Soc. Japan 3, 98–122.
- Pakkish, J.A., LeVine, M.J., Fitzpatrick, T.B., 1980. Oral methoxsalen photochemotherapy of psoriasis and mycosis fungoides. Int. J. Dermatol. 19, 379–386.
- Parkinson, R.B., Diffie, W., Fischer, M., Simpson, R., 1999. Cracking codes: the Rosetta Stone and decipherment. Univ of California Press.
- Patocka, J., Bhardwaj, K., Klimova, B., Nepovimova, E., Wu, Q., Landi, M., Kuca, K., Valis, M., Wu, W., 2020. Malus domestica: A Review on Nutritional Features, Chemical Composition. Traditional Med. Value. Plants 9, 1408.
- Pilon, J.J., Lambers, H., Baas, W., Tosserams, M., Rozema, J., Atkin, O.K., 1999. Leaf waxes of slow-growing alpine and fast-growing lowland Poa species: inherent differences and responses to UV-B radiation. Phytochemistry 50, 571–580.
- Pommerening, T., 2012. Altägyptische Rezepte-Eine diachrone Betrachtung. Geschichte der Pharmazie 64, 33–38.
- Puech, P.-F., Serratrice, C., Leek, F.F., 1983. Tooth wear as observed in ancient Egyptian skulls. J. Hum. Evol. 12, 617–629.
- Pulaj, B., Mustafa, B., Nelson, K., Quave, C.L., Hajdari, A., 2016. Chemical composition and in vitro antibacterial activity of Pistacia terebinthus essential oils derived from wild populations in Kosovo. BMC Complement. Altern. Med. 16, 147.
- Rahmani, A.H., Alsahli, M.A., Almatroodi, S.A., 2017. Active constituents of pomegranates (Punica granatum) as potential candidates in the management of health through modulation of biological activities. Pharmacognosy J. 9.
- Rather, L.J., Mohammad, F., 2015. Acacia nilotica (L.): a review of its traditional uses, phytochemistry, and pharmacology. Sustain. Chem. Pharm. 2, 12–30.
- Razzaghi-Abyaneh, M., Shams-Ghahfarokhi, M., Rezaee, M.-B., Jaimand, K., Alinezhad, S., Saberi, R., Yoshinari, T., 2009. Chemical composition and antiaflatoxigenic activity of Carum carvi L., Thymus vulgaris and Citrus aurantifolia essential oils. Food Control 20, 1018–1024.
- Reeves, C., 1992. Egyptian medicine. Shire Publications. Buckinghamshire.
- Reisner, G. A., 1905a. The Hearst Medical Papyrus: Hieratic Text. Hinrichs.
- Reisner, G. A., 1905b. The Hearst medical papyrus: hieratic text in 17 facsimile plates in collotype, with introduction and vocabulary. JC Hinrichs.
- Ribechini, E., Modugno, F., Pérez-Arantegui, J., Colombini, M.P., 2011. Discovering the composition of ancient cosmetics and remedies: analytical techniques and materials. Anal. Bioanal. Chem. 401, 1727–1738.
- Ribeiro, P.R., de Castro, R.D., Fernandez, L.G., 2016. Chemical constituents of the oilseed crop Ricinus communis and their pharmacological activities: a review. Ind. Crops Prod. 91, 358–376.
- Riordan, D.J., 1949. Early history of cancer. Ir. J. Med. Sci. 24, 79–84.
- Ritner, R.K., 2000. Innovations and Adaptations in Ancient Egyptian Medicine. J. Near Eastern Stud. 59, 107–117.
- Saba, M., Ventura, H.O., Saleh, M., Mehra, M.R., 2006. Ancient Egyptian Medicine and the Concept of Heart Failure. J. Cardiac Fail. 12, 416–421.
- Saber, A., 2010. Ancient Egyptian Surgical Heritage. J. Invest. Surg. 23, 327–334.
- Salem, M.E., Eknayan, G., 1999. The Kidney in Ancient Egyptian Medicine: Where Does It Stand? Am. J. Nephrol. 19, 140–147.
- Sayed, M.D., 1980. Traditional medicine in health care. J. Ethnopharmacol. 2, 19–22.
- Seikel, M.K., Bushnell, A.J., Birzgalis, R., 1962. The flavonoid constituents of barley (Hordeum vulgare): III. Lutonarin and its 30-methyl ether. Arch. Biochem. Biophys. 99, 451–457.

- Senthilkumar, A., Karuvantevida, N., Rastrelli, L., Kurup, S.S., Cheruth, A.J., 2018. Traditional Uses, Pharmacological Efficacy, and Phytochemistry of *Moringa peregrina* (Forssk.) Fiori.—A Review. *Front. Pharmacol.* 9, 465.
- Sharaf, M.H., El-Sherbiny, G.M., Moghannem, S.A., Abdelmonem, M., Elsehemy, I.A., Metwaly, A.M., Kalaba, M.H., 2021. New combination approaches to combat methicillin-resistant *Staphylococcus aureus* (MRSA). *Sci. Rep.* 11, 1–16.
- Singh, O., Khanam, Z., Misra, N., Srivastava, M.K., 2011. Chamomile (*Matricaria chamomilla* L.): an overview. *Pharmacogn. Rev.* 5, 82.
- Sipos, P., Gyory, H., Hagymasi, K., Ondrejka, P., Blázovics, A., 2004. Special wound healing methods used in ancient Egypt and the mythological background. *World J. Surg.* 28, 211.
- Smith, L., 2011. The Kahun gynaecological papyrus: ancient Egyptian medicine. *BMJ*
- Sexual & Reproductive Health 37, 54–55.
- Soleymankhani, M., Khalighi, S. F., Hajiaghvae, R., Naghdi, B. H., Mehrafarin, A., Ghorbani, N. M., 2015. A Systematic Review on Main Chemical Constituents of *Papaver bracteatum*.
- Sperstad, S.V., Haug, T., Blencke, H.-M., Styrvold, O.B., Li, C., Stensvåg, K., 2011. Antimicrobial peptides from marine invertebrates: challenges and perspectives in marine antimicrobial peptide discovery. *Biotechnol. Adv.* 29, 519–530.
- Stevens, J.M., 1975. Gynaecology from ancient Egypt: The papyrus Kahun: A translation of the oldest treatise on gynaecology that has survived from the ancient world. *Med. J. Australia* 2, 949–952.
- Stiefel, M., Shaner, A., Schaefer, S.D., 2006. The Edwin Smith Papyrus: the birth of analytical thinking in medicine and otolaryngology. *The Laryngoscope* 116, 182–188.
- Subbarayappa, B.V., 2001. The roots of ancient medicine: an historical outline. *J. Biosci.* 26, 135–143.
- Sullivan, R., 1995. A brief journey into medical care and disease in ancient Egypt. *J. R. Soc. Med.* 88, 141.
- Sullivan, R., 1996. The identity and work of the ancient Egyptian surgeon. *J. R. Soc. Med.* 89, 467–473.
- Tanemoto, R., Okuyama, T., Matsuo, H., Okumura, T., Ikeya, Y., Nishizawa, M., 2015. The constituents of licorice (*Glycyrrhiza uralensis*) differentially suppress nitric oxide production in interleukin-1 β -treated hepatocytes. *Biochem. Biophys. Rep.* 2, 153–159.
- Tavassoli, P., Afshar, A.S., 2018. Influence of different *Agrobacterium rhizogenes* strains on hairy root induction and analysis of phenolic and flavonoid compounds in marshmallow (*Althaea officinalis* L.). 3. *Biotech* 8, 351.
- A.M. Metwaly, M.M. Ghoneim, Ibrahim.H. Eissa et al. *Saudi Journal of Biological Sciences* 28 (2021) 5823–5832 5831
- Todd, T.W., 1921a. EGYPTIAN MEDICINE: A CRITICAL STUDY OF RECENT CLAIMS. *American Anthropologist* 23, 460–470.
- Todd, T.W., 1921b. EGYPTIAN MEDICINE: A CRITICAL STUDY OF RECENT CLAIMS1. *American Anthropologist* 23, 460–470.
- Tomczyk, M., Latté, K.P., 2009. *Potentilla*—A review of its phytochemical and pharmacological profile. *J. Ethnopharmacol.* 122, 184–204.
- Turner, C.E., Elsohly, M.A., Boeren, E.G., 1980. Constituents of *Cannabis sativa* L. XVII. A review of the natural constituents. *J. Nat. Prod.* 43, 169–234.
- Usai, M., Marchetti, M., Culeddu, N., Mulas, M., 2018. Chemical composition of myrtle (*Myrtus communis* L.) berries essential oils as observed in a collection of genotypes. *Molecules* 23, 2502.
- van Middendorp, J.J., Sanchez, G.M., Burrridge, A.L., 2010. The Edwin Smith papyrus: a clinical reappraisal of the oldest known document on spinal injuries. *Eur. Spine J.* 19, 1815–1823.
- Veberic, R., Mikulic-Petkovsek, M., 2016. Chapter 11 - Phytochemical Composition of Common Fig (*Ficus carica* L.) Cultivars. In: Simmonds, M. S. J., Preedy, V. R. (Eds.), *Nutritional Composition of Fruit Cultivars*. Academic Press, San Diego, pp. 235–255.
- Veiga, P., 2009. Health and Medicine in ancient Egypt; magic and science.
- Wang, Y.-M., Ran, X.-K., Riaz, M., Yu, M., Cai, Q., Dou, D.-Q., Metwaly, A.M., Kang, T.-G., Cai, D.-C., 2019. Chemical Constituents of Stems and Leaves of *Tagetes patula* L. and Its Fingerprint. *Molecules* 24, 3911.
- Weiss, L., 2000. Early concepts of cancer. *Cancer Metastasis Rev.* 19, 205–217.
- WHO, 2018. Traditional, complementary and integrative medicine, vol. 2018. WHO, WHO.
- Willerson, J.T., Teaff, R., 1996. Egyptian contributions to cardiovascular medicine. *Tex. Heart Inst. J.* 23, 191–200.
- Withington, E.T., 1894. Medical history from the earliest times: a popular history of the healing art. Scientific Press, Limited.
- Yassin, A.M., El-Deeb, N.M., Metwaly, A.M., El Fawal, G.F., Radwan, M.M., Hafez, E.E., 2017. Induction of apoptosis in human cancer cells through extrinsic and intrinsic pathways by *Balanites aegyptiaca* furostanol saponins and saponin-coated silver nanoparticles. *Appl. Biochem. Biotechnol.* 182, 1675–1693.
- Zhang, X. H., da Silva, J. A. T., Jia, Y. X., Zhao, J. T., Ma, G. H., 2012. Chemical composition of volatile oils from the pericarps of Indian sandalwood (*Santalum album*) by different extraction methods. *Natural product communications* 7, 1934578X1200700132.
- Zhanzhaxina, A., Suleimen, Y., Metwaly, A.M., Eissa, I.H., Elkaeed, E.B., Suleimen, R., Ishmuratova, M., Akatan, K., Luyten, W., 2021. In Vitro and In Silico Cytotoxic and Antibacterial Activities of a Diterpene from *Cousinia alata* Schrenk. *J. Chem.* 2021, 5542455.
- Zilani, M.N.H., Sultana, T., Rahman, S.M.A., Anisuzzman, M., Islam, M.A., Shilpi, J.A., Hossain, M.G., 2017. Chemical composition and pharmacological activities of *Pisum sativum*. *BMC Complement. Alternat. Med.* 17, 1–9.
- Zucconi, L.M., 2007. Medicine and Religion in Ancient Egypt. *Religion Compass* 1, 26–37.
- Z'uškin, E., Lipozenc'ic', J., Pucarin-Cvetkovic', J., Mustajbegovic', J., Schachter, N., Muc'ic' -Puc'ic', B., Neralic' -Meniga, I., 2008. Ancient medicine-a review. *Acta Dermatovenerologica Croatica* 16.

Mezopotamya tıbbında devrim

Ahmet Yurdakul

Dış dünyanın vahşiliğinden ve tahmin edilemezliğinden korkan türümüz, çareyi kendilerine benzediklerine inandıkları tanrılarına yalvarmakta, onlara güzel hediyeler sunup kurbanlar adamakta aradılar. Ancak en büyük tehlike olan ölüm her zaman dışarıdan değil, bazen de kendi bedenlerinin içinden gelmekteydi. İşte tam da bu yüzden tıp tarihi mitlerle en fazla örülü disiplinlerden biridir.

Babil tıbbı için en önemli belgeyi "Hammurabi Kanunları" oluşturur. Kanun maddelerinde hekimlerin başarılı oldukları zaman ödüllendirildikleri, aksi takdirde cezalandırıldıkları ifade edilir.

Tanrılar, ruhlar ve şeytanlar... İnsanoğlu neredeyse on bin yıl boyunca hastalıklarını bu üç temelli binanın üzerine inşa etti. Dış dünyanın vahşiliğinden ve tahmin edilemezliğinden korkan türümüz, çareyi kendilerine benzediklerine inandıkları tanrılarına yalvarmakta, onlara güzel hediyeler sunup kurbanlar adamakta aradılar. Ancak en büyük tehlike olan ölüm her zaman dışarıdan değil, bazen de kendi bedenlerinin içinden gelmekteydi. İşte tam da bu yüzden tıp tarihi mitlerle en fazla örülü disiplinlerden biridir. Anadolu ve Mezopotamya topraklarındaki toplumlar da ilaçlarını ve tedavilerini bunun üzerine kurmuşlardır. Robert Biggs, 1969'da yayımladığı "Antik Mezopotamya'da Tıp" isimli makalesinde eski tıbbın sihir ve büyüyle ilgisi olmadığını söylemekte, Babil ve Asur metinlerinden hareketle doktorların rahip olmadığını iddia etmektedir. İddiası bir yere kadar doğru olmakla beraber tıbbın inançlardan arınması Hipokrat ile başlar.

Esasen tıp tarihini Hipokrat öncesi, Hipokrat tıbbı ve modern tıp olarak üç döneme ayırmak mümkündür. Biz burada Anadolu ve Mezopotamya topraklarında Hipokrat dönem uygulamalarını ve Hipokrat'ın bu uygulamaları değiştirmesini ele alacağız.

Babil

Babil Krallığı, Mısır ile beraber tıbbi literatürün en gelişmiş olduğu antik dönem uygarlıklarından biridir. Öyle ki Akdeniz sahillerinden Dicle ve Fırat nehirlerine kadar olan toprakların tamamında kurulan tek tıp okulu buradadır. Hekimler, Babil'de ordu yapılanması gibi belirli bir hiyerarşide bulunmaktadır. Hekimler diğer krallıkların saraylarına bazen bir hastanın tedavisini yapmak üzere, bazen ise belirli bir hastalığın tedavisinin eğitimini almak üzere gönderilmekteydi. Meşhur Hammurabi Kanunlarında hekimler diğer zanaatkârlar ile aynı kategoride görülmektedir. Tedavilerinden doğan malpraktisler bir duvar ustasının inşa ettiği evin yıkılması veya bir kayıkçının yaptığı kayığın batması ile eş değer görülmekteydi. Buradan Babil'de oldukça sistemli bir hekimlik anlayışı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bazı mektuplarda bir salgın halinde salgının olduğu şehrin karantinaya alınması veya şehrin başka bir yere taşınması gerektiği yazılıdır.

“Bu mektuplardan birinde hekim hasta olan bir kadının tedavisi sırasında diğer insanların o kadınla aynı kaptan su içmemesini, aynı yataкта yatmamasını ve aynı yerde oturmamasını tavsiye etmektedir. Bu da Babil'de hastalıkların bulaşıcı olabildiğini fark ettiklerini göstermektedir.”

Babil döneminden günümüze çok miktarda hekim mektubu kalmıştır. Bu mektuplar genelde bir hastalığın tedavisinin ne olduğunu anlattığı türden mektuplardır. Mektuplar çoğunlukla “Eğer hastada şikayetler varsa ilaçları uygulayın.” ile başlanmaktadır. Bu mektuplardan birinde hekim hasta olan bir kadının tedavisi sırasında diğer insanların o kadınıla aynı kaptan su içmemesini, aynı yatakta yatmamasını ve aynı yerde oturmamasını tavsiye etmektedir. Bu da Babil’de hastalıkların bulaşıcı olabildiğini fark ettiklerini göstermektedir. Bazı mektuplarda hekimlerin saraydaki bir hasta için tedavi önerdiği görülmektedir. Önerilen tedavi önce sarayda sağlıklı olan bir kişinin üzerinde test edildikten sonra hastaya uygulanmaktadır.

Homeros yazdıklarında daha çok savaş yaralarından ve cerrahi işlemlerden söz eder. İç hastalıklardan bahsetmez. Bal, şarap ve soğanın ilaç olduğunu yazar. Herodot’un metinlerinden Mısırlıların hastalıkların sebebini tükettikleri yiyeceklerle bağladıklarını öğrenmekteyiz.

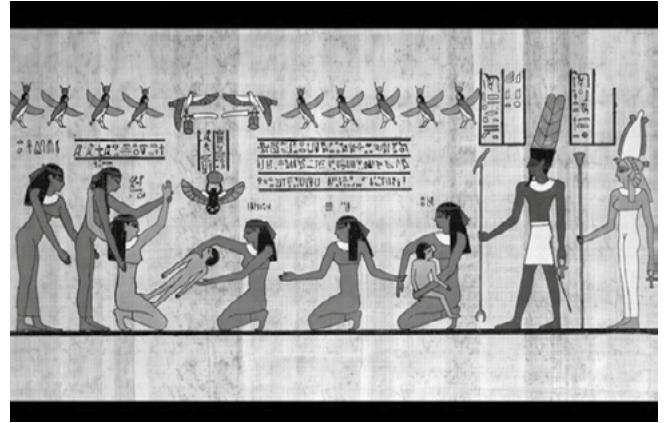
Babil’de de diğer Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi anatomi çalışmaları insan kadavrası üstünde yapılmamıştır. Bu tür çalışmalar özellikle karaciğer, bağırsak, mide gibi iç organların incelenmesi amacıyla koyunlar üstünde yapılmaktadır.

Babil, Asur ve Akad gibi Mezopotamya uygarlıklarının tıbbi metinleri, 20. yy’ın ikinci çeyreğinden itibaren incelenmeye ve deşifre edilmeye başlanmıştır. Bu metinlerin anlaşılmasındaki en büyük zorluk belirli bir hastalığın detaylı tarifini bulmaktır. Bunun başlıca sebeplerinden biri o dönemin bilgi yetersizliği olsa da tabletlerin tahrif olmuş yapısı ve tıbbi terimlerin günümüz dillerine çevirisindeki filolojik engeller de oldukça önemli faktörlerdir.

Mısır

Bugün Antik Mısır tıbbi literatürü, 19. yy’ın ikinci yarısından itibaren yapılan keşifler sayesinde başlamıştır. İlk olarak Heinrich Brugsch, 1863 yılında Berlin Papirüsü’nü yayımladı. Ardından 1876 yılında Mısır tıbbının en önemli kaynaklarından biri olan Ebers Papirüsü yayımlandı. Kahun, Hearst, Londra, Smith ve diğer papirüslerin de yayımlanmasıyla Mısır tıbbi hakkındaki bilgimiz genişledi. Papirüslerde bazı hastalıklar ve tedavi şekilleri tarif edilmektedir. Buradaki papirüslerde Babil’dekiler de olduğu gibi çok detaylı bilgi bulmak zordur. Örneğin III. Amenhotep dönemine tarihlenen bir papirüste Asya hastalığından ve şeytan çıkarmadan bahsederken Asya hastalığının ne olduğu tam olarak betimlen-

mez. Ünlü Yunan yazarlar Homeros ve Herodot da yazılarında Mısır tıbbına yer vermiştir. Homeros yazdıklarında daha çok savaş yaralarından ve cerrahi işlemlerden söz eder. İç hastalıklardan bahsetmez. Bal, şarap ve soğanın ilaç olduğunu yazar. Herodot’un metinlerinden Mısırlıların hastalıkların sebebini tükettikleri yiyeceklerle bağladıklarını öğrenmekteyiz. Herodot, bundan başka olarak Mısırlıları ve Libyalıları en sağlıklı insanlar olarak yazmıştır. Bunun sebebini de ülkenin pek değişmez sabit havasına ve Hipokrat’ın fikirlerine yakın olmalarına bağlamaktadır. Mısır’da salgın hastalıklar meydana geldiğinde gündüz vakti büyük bir ateş yakılır ve havanın kötü ruhlardan temizlenmesi bu yolla sağlanırdı.

Mezopotamyalı hekimler hastalıkları kendilerinin hazırlamış olduğu ilaçlar ile tedavi etmişler, tabletler üzerine yazılan ilaç reçetelerinde ilacın nasıl kullanılacağı belirtilmiştir.

Mısırlı hekimlerin hemen hemen hepsi belirli bir branşta uzmanlaşmıştı. Özellikle göz doktorları ülke dışında da oldukça meşhurdur. Diş hekimleri ve dahiliye uzmanları da önemli branşlar arasındaydı.

İlaçlar arasında tuz ile karıştırılmış bal, ülserin tedavisinde yaygın olarak kullanılıyordu. En çok kullanılan ilaçlardan bir diğeri de afyondur. “Oryantal dünya”da yaygın olarak kullanılan afyon, en fazla dini ritüellerde kullanılırdı. Cerrahi işlemlerde, uyku ilacı olarak da kullanım yeri mevcuttu.

Papirüs araştırmacıları Mısır tıbbında kullanılan bazı yöntemlerin Hipokrat ile benzer olduğunu kaydederek. Örneğin Carlsberg ve Kahun papirüslerinde yer alan bir yöntemle göre doğum yapacak olan bir kadının vajinasına bir gece önceden temizlenmiş sarımsak yerleştirilir. Kadın sabah uyandığında eğer nefesinde sarımsak kokusu varsa kadının normal doğum yapacağına yoksa doğumun normal olmayacağına hükmedilirdi. Bu yöntem Hipokrat tarafından farklı bir amaç doğrultusunda aynen uygulanırdı. Hipokrat bu testi hamile olan kadına değil, hamile kalmak isteyen kadına uygulardı. Eğer kadının nefesinde sarımsak kokusu bulunuyorsa bu kadının hamile kalabileceğini gösterirdi. Hipokrat burada kadının vücudunun steril olup olmadığını kontrol etmektedir.

Antik tıbbın diğer kalıntıları: Mezarlar

Tıp tarihinde geçmişten günümüze kalan reçeteler, tedavi rehberleri, anatomi atlasları vb. materyaller oldukça kıymetlidir. Ancak en az onlar kadar önemli olan bir diğer kalıntılar eski insan mezarları ve buralardan çıkan iskeletlerdir. Günümüzdeki ileri düzey görüntüleme (röntgen, tomografi, Mr), DNA analizi ve diğer tıbbi imkânlarla binlerce yıl önce yaşamış insanların ölüm sebeplerini ve hastalıklarını tayın edebilmekteyiz.

Platon, eserlerinde iki kez Hipokrat'tan bahseder. Onu bilinen rahip doktorlardan biri olarak görmez ve Hipokrat'ı tıbbi felsefe ile yaklaşan biri olarak tanımlar.

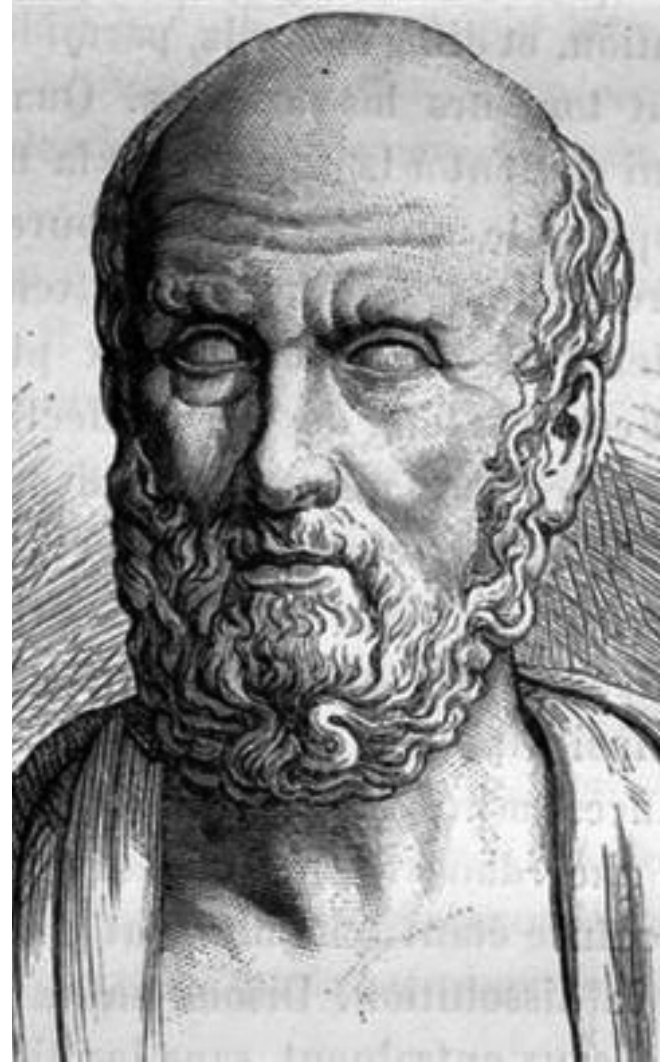
Anadolu toprakları bu buluntular açısından oldukça zengin bir bölgedir. Halihazırda Anadolu'nun çeşitli arkeoloji müzelerinde üzerlerinde cerrahi işlem yapılmış veya mumyalanmış insan kemikleri görülebilmektedir. Konya'da bulunan ve tarihin en eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilen Çatalhöyük'te yapılan kazılarda çıkarılan kemikler üzerinde yapılan incelemeler bize tarih öncesi dönemde Anadolu'da yaşananlarla ilgili ipuçları vermektedir.

J. Lawrence Angel'ın Çatalhöyük'te katıldığı kazıların raporunda belirttiğine göre iskeletlerde görülen en önemli patolojik buluntu kafa kemiklerinin bir katmanı olan süngerimsi kemiğin aşırı büyümesidir (Porotic Hyperostosis). 1950'lerden itibaren Porotic Hyperostosis'in en önemli sebepleri arasında; demir eksikliği anemisi, Talasemi (Akdeniz anemisi), bağırsak parazitleri ve bu parazitlere bağlı gelişen aşırı ishal olduğu kabul edilmekteydi. Ancak Talasemi'nin insan toplumunda görülme sıklığının düşük olması ve o dönemin nüfusunun az olması sebebiyle bazı araştırmacılar Talasemi'nin başlıca etiyoloji sebebi olduğu konusunda şüphecidirler. Talasemi'den farklı olarak demir eksikliği anemisi hâlâ dünya üzerinde geri kalmış toplumların sahip olduğu önemli bir sağlık problemi olmasından dolayı eski çağlardaki insanların da bu hastalıktan mustarip olma olasılıklarının yüksek olduğu düşünülmektedir. Philip L. Walker ve arkadaşlarının *Amerikan Fiziksel Antropoloji Dergisi*'nde yayımladıkları bir makalede bu konu üzerine detaylı bir tıbbi araştırma mevcuttur.

Çatalhöyük'teki bir diğer sık rastlanan patoloji, diş minesinin yeterince gelişmemesidir (Enamel Hypoplasia). Enamel Hypoplasia genellikle çocukluk döneminin ilk 6-7 yılında geçirilen ve özellikle kronik hastalıkların sebep olduğu bir durumdur. Bunun yanında prematüre doğmak, yetersiz beslenme

ve vitaminsizlik gibi sebepler de bu hastalığın sebepleri arasındadır.

Çatalhöyük kazılarının çok ilginç bir sonucu olmuştur. Bulgular o tarihlerde kadınların ortalama yaşam sürelerinin 28'den 30'a çıktığını göstermektedir. Araştırmacılar bunu avcı-toplayıcı göçebe hayattan avcı-çiftçi yerleşik hayata geçen insanların sineklerle yayılan ölümcül *Falciparum Malaria* hastalığından korunmaya çalışmanın bir ürünü olabileceğini belirtiyor. Nüfusun azalmasını önlemek amacıyla kadınların ve çocukların özenle korunmaları buna sebebiyet vermiş olabilir.

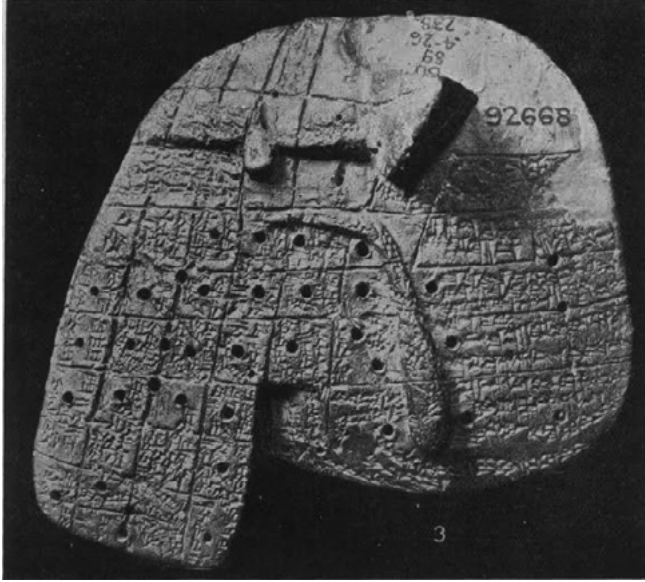

Hipokrat'a göre, hastanın vücut yapısı, çevresi ve yaşam şekli hastalığının o anki durumunu ve iyileşip iyileşemeyeceğini değerlendirmede çok önemlidir.

Tıpta bilimsel devrim: Hipokrat

Bilim devrimi dendiği zaman genelde aklımıza İtalyan Rönesans'ı veya Newton ile başlayan Aydınlanma devri gelir. Ancak bilim devriminin ilki, ülkemiz topraklarında Milet şehrinde yaşanmıştır. Aslında Milet'te olan şey bir bilim devrimi değil doğrudan doğruya bilimin icadıdır. Presokratiklerin ilki olan Thales, aklı düşüncenin merkezine alıp bilinen ilk

bilimsel düşünceyi geliştirmiştir. Presokratikler yalnızca inanca karşı çıkmakla kalmayıp evren ve içindekileri izah etmek için akla dayanan teoriler geliştirmişlerdir. Pisagor ve kurduğu ekol her şeyi sayılarla izah etmeye çalışmıştır. Empedokles meşhur dört temel madde teorisini geliştirmiş ve bunun yanında dört maddenin karışımının hastalık ve sağlığa sebebietà verdiğiine dair teorisini genişletti. Bu teorilerin hiçbirinde tanrılar ve inanç sistemleri yer almıyordu. Presokratiklerin başlattığı bu devrim Hipokrat'la birlikte tıbbı sığramıştır.

Antik Babil'de, kehanet için kullanılan bir koyun karaciğerinin kil modeli. Belirlenen bireysel alanların her biri, belirli teşhisleri içeren açıklayıcı metinlere sahiptir.

Tıbbın babası olarak tanınan Hipokrat (M.Ö. 460 – M.Ö. 375), dünyada tıbbın etik ilkelerinin belirlendiği Hipokrat Yemini ile tanınsa da metnin ona ait olup olmadığı şüphelidir. Kendisinden geriye 60 yazılı eser kalmasına rağmen birçoğu kendisi tarafından yazılmamıştır. Platon, eserlerinde iki kez Hipokrat'tan bahseder. Onu bilinen rahip doktorlardan biri olarak görmez ve Hipokrat'ı tıbbı felsefe ile yaklaşan biri olarak tanımlar.

Hipokrat'ın tıbbı kazandırdığı en önemli teori Hü-moral Patoloji'dir. Hü-moral Patoloji, Empedokles'in dört temel madde teorisinin insan vücuduna uyarlanmış halidir. Hipokrat insan vücudunda dört temel sıvının bulunduğunu, hastalıkların ve sağlığın bu dört sıvının insan vücudundaki bulunma miktarına göre belirlendiğini iddia etmiştir. Bedeni dola-nan kan, beyinde bulunan balgam, dalak ve mide-de bulunan kara safra (sevda), karaciğerde bulunan sarı safra. Vücuda alınan besinler, bu dört sıvıdan birine dönüşürdü. Hipokrat, tıbbın teorisinde yakaladığı başarıyı kas-iskelet sistemi açısından gösterememiştir. Bir insan veya hayvanı disekte ettiği konusunda hiç kanıt bulunmamaktadır. Buna rağmen yiyeceklerin midede (kendi tabiriyle) piştiğini, beynin sağında oluşan bir lezyonun vücudun sol yanını etkilediğini ve gözdeki lensin görme işlemine yaradığını tanılamıştır. Hipokrat, hastalıkları akut,

kronik, endemik ve epidemik olarak kategorize etmiştir. Günümüzde hâlâ bu terimleri kullanmaktayız.

Hipokrat'ın etkileri Helenistik dönemde hız kazanmıştır. Pergamonlu Galen (129-216) kurduğu tıp sisteminin temelini Hipokrat'a dayandırmaktaydı. Müslüman hekimler tarafından da benimsenen ve Ahlat-ı Erbaa ismini alan Hü-moral Patoloji, yüzyıllarca bilinen dünyanın neredeyse tamamında uygulanmıştır.

Hipokrat insan vücudunda dört temel sıvının bulunduğunu, hastalıkların ve sağlığın bu dört sıvının insan vücudundaki bulunma miktarına göre belirlendiğini iddia etmiştir. Bedeni dolanan kan, beyinde bulunan balgam, dalak ve midede bulunan kara safra (sevda), karaciğerde bulunan sarı safra.

Kaynakça

- Harris, D. F. (1916). The influence of Greece on science and medicine. *The Scientific Monthly*, 3(1), 51-65.
- Walker, P. L., Bathurst, R. R., Richman, R., Gjerdrum, T., & Andrushko, V. A. (2009). The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: A reappraisal of the iron-deficiency-anemia hypothesis. *American Journal of Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists*, 139(2), 109-125.
- Sullivan, R. (1996). Thales to Galen: a brief journey through rational medical philosophy in ancient Greece. Part I: pre-Hippocratic medicine. *Proceedings of the Royal College of Physicians of Edinburgh*, 26(1), 135-142.
- Biggs, R. (1969). Medicine in ancient Mesopotamia. *History of Science*, 8(1), 94-105.
- Smith, W. D. (2023, October 12). Hippocrates. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Hippocrates>
- Jouanna, J. (2012). Egyptian medicine and Greek medicine. In *Greek medicine from Hippocrates to Galen* (pp. 1-20). Brill.
- Angel, J. L. (1971). Early Neolithic skeletons from Çatal Hüyük: demography and pathology. *Anatolian Studies*, 21, 77-98.
- Vecchio, I., Tornali, C., Rampello, L., Rigo, G. S., Rampello, L., Migliore, P. C., ... & Armocida, G. (2013). Between "science" and Magic: Pre-Hippocratic Greek Origins of Medicine and Surgery. *Acta Medica*, 29, 363.
- Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa> (13.11.2023).
- Yurdakul, Ahmet. (2018). "Eski Anadolu'da Tıp". *Bilim ve Gelecek*, 168.

KAPRIÇYO

Hasbîhâl sağlıktır

Ekrem Ataer¹

Müzikoterapi müziğin diğer sanat dallarından büyük ölçüde ayrıldığı ve kurumsallaştığı disiplinler arası bir alandır. Müzik ile terapinin tarihsel geçmişine baktığımızda Asya, Afrika ve Ortadoğu kökenli kültürlerde alabildiğine yol aldığını görürüz. Müzik ve tıp ilişkisinin Çin, Sümer, Hint, Türk, Moğol ve Mısır uygarlıklarında hayli önde olduğu ve kurumsallaştığı dikkate değerdir.

Müzik, yalnızca tüm kültürlerde önemli bir rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda müziği temel alan belirli kültürler de yaratır.

Bu ayki hasbîhâlimize başlayalım... Hasbîhâl diyorum çünkü benim için aslolan sohbetin, muhabbetin tadıdır, lezzetidir, sıcaklığıdır. Didaktik ve dik kayalıklar arasında özgürce koşabileceğiniz yemyeşil çayırliklar gibidir sohbet. Ya da köpük köpüğe akan nehirde sonra masmavi ve durgun bir denize ulaşmanın huzuru gibidir hasbîhâl etmek. Hasbîhâl, kolaycılığa düşülüp dilimize "söyleşi"nin karşılığı olarak çevrilse de çok daha kapsamlı ve içrek anlamlar ihtiva eder. Kelimenin kökünü kazıyınca "durum değerlendirmesi", "durum gereğince", "sohbet, dertleşme"³ gibi daha da derinlemesine anlam yükleri ile karşılışırız. Onun için severim bu kelimeyi, derinliğini ve ılıkliğini... Tıpkı "dergi" değil de cemiyetle akraba olan "mecmua"yı, öğrenci değil de öğrenmeyi talep eden "talebe"yi daha sevdiğim, anlamlı ve köklü bulduğum gibi. Bundan sebeptir severim hasbîhâl kelimesini; sıcaktır, gövdelidir ve pısrık değildir. Neyse bunları da ilerde ayrıca paylaşıyoruz.

Müzik yalnızca müzik değildir

Yıllardır konser, konferans, ders, yazı, radyo-Tv programı ve kitaplarımda *"Müzik yalnızca müzik değildir"* diye söyler dururum. Bir diğer iddiam da *"sanılanın aksine müzik evrensel falan da değil."* olmuştur. Evrensellik konusunu daha sonra anlatmaya çalışırım ama şimdi müziğin yalnızca müzik olmadığı konusuna devam edelim.

Gerçek olan şu ki; müzik yalnızca insan bedenleri, duyuları, duyguları üzerinde değil, toplumların yapılarına da ciddi etkilerde bulunmuş bir sanat alanıdır. Sanat alanıdır derken dahi temkinliyim. Çünkü müzik rahatlıkla işlevi dışına çıkıp her türlü yapıya giren ve değişmesinde etken olabilen bir üretim şeklidir de. Askerî alandaki kışkırtıcı ve örgütleyici tarafı,⁴ kitlesel yönelimlere anlık öncülük edebilme refleksine sahip olması, dinsel alanda tanrısal bağların oluşturulması ve hatta işkence yöntemi olarak kullanılması⁵ dâhil, daha aklımıza gelebilecek her alanda ses vardır, müzik var-

1) ekremataer@gmail.com

2) Meninski, Thesaurus, 1680 hasbî hâl idüp bu ebyâtı okudu "....Durumun gereğini yapıp bu beyitleri okudu"

3) Ahmed Vefik Paşa, Lehce-ı Osmani, 1876 hasbî hâl: dertleşme, sohbet etmek.

4) Ataer E., "Mehterden devrimci marşlara" Borusan Klasik Radyo, 23 Haziran 2023.

5) ABD ordusu Metallica'nın müziğini psikolojik olarak savaş esirlerine işkence yapmak için

“Gerçek olan şu ki; müzik yalnızca insan bedenleri, duyuları, duyguları üzerinde değil, toplumların yapılarına da ciddi etkilerde bulunmuş bir sanat alanıdır. Sanat alanıdır derken dahi temkinliyim. Çünkü müzik rahatlıkla işlevi dışına çıkıp her türlü yapıya giren ve değişmesinde etken olabilen bir üretim şeklidir de.”

dır. İnsan - müzik ilişkisi bireyin doğumuyla dahi başlar diyemem. Çünkü doğum öncesinde de sesleri, müziği duyup etki alanına girdiğimiz bilinen bir gerçektir. Bu konuda Prof. Dr. Sırrı Bektaş'ın çalışmaları, bebeklerin hamileliğin 16. haftasından itibaren sesleri duyduğu ve müziği tamamen ayırt ettiği noktasındadır. Uluslararası birçok çalışma da bu gerçeği desteklemektedir.⁶ Yalnızca doğum öncesi mi? Ölümünden sonra da müzik dini ritüellerle peşimiz sıra gelir ve yıllarca hatıramızı takip eder. Bu yazımızda asıl konumuz ise müziğin sağaltıcı etkisi ve müzikoterapi alanının kökleridir.

Karekod 1- işkence

Sıradan bir dinleyiciye nasıl buldun bu müziği diye sorduğunuzda aldığınız yanıtlar genellikle; "Beni rahatlattı, çok sıkıcı, çok neşelendim ya da beni yordu..." olabilir. Veya hiçbir şey sormadan bir müzik dinletin ve gözlemleyin... Durduğu yerde durmadığına, eliyle, ayağıyla, başıyla müziğin temposuna eşlik ettiğine, ya da tam tersi ayaktaysa oturduğuna, gevşediğine ve hatta ağladığına ya da gülümsediğine ve belki de tanrısal boyutlara geçtiğine tanık olabilirsiniz. İşte tüm bu sanat ve refleks ilişkisi, bin yıllar içinde denenmiş, damıtılmış ve kısmen ispatlanmış, sistematik bilgiler olarak günümüze kadar gelmiştir. Bizler bu alana tıp ile sanatın ortak kümesi olan müzikoterapi diyoruz.

Müzikoterapi

Müzikoterapi müziğin diğer sanat dallarından büyük ölçüde ayrıldığı ve kurumsallaştığı disiplinler arası bir alandır. Müzik ile terapinin tarihsel geçmişine baktığımızda Asya, Afrika ve Ortadoğu kökenli kültürlerde alabildiğine yol aldığını görürüz. Müzik ve tıp ilişkisinin Çin, Sümer, Hint, Türk, Moğol ve Mısır uygarlıklarında hayli önde olduğu ve kurumsallaştığı dikkate değerdir. Güney Amerika ve Okyanusya'nın antik uygarlıkları ile ilgili elimizde müzik ve terapi konusunda kısıtlı bilgiler olsa da bu reflekslerin inanç düzleminin çok da fazla dışına çıkmadığını ve kurumsal yapıya dönüşemediklerini görürüz. Yine de şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, müzikle tedavinin geçmişteki ilk refleksleri, inanç şemsiyesi altında sağlık ve üretim ilişkileri ile bağlantılıdır.

Birçok kültürde müziğin ve bağlantılı olarak dansın inanç sistemleri ile yürüdüğünü biliyoruz. Hatta müziğin; kurgu, sistem ve kurumsallaşmasında inançla-

rın büyük ölçüde tetikleyici olduğu gerçeği günümüzde dahi geçerlidir. Düzenli ardışık seslerin inançlarla olan ilişkisi yalnızca tanrısal bir yakarı olmanın ötesinde doğrudan ya da dolaylı olarak, bedensel rahatlık, sağlıklı bir yaşam oluşturma, fiziki ve ruhsal sorunları aşma amaçlıdır. En ilkel kabilelerde bile ibadet, tanrıyı yüceltirken aslında insanı korur. *"İlkel kabilelerdeki inanışa göre her varlığın kendine ait bir sesi ve şarkısı vardı. İnsanın tepki göstereceği o ses ve şarkı, büyücü tarafından bulunarak içindeki kötü ruhlar bu şekilde çıkarılarak tedavi olunacağı düşünülürdü."*⁷

Düzenli ardışık seslerin inançlarla olan ilişkisi yalnızca tanrısal bir yakarı olmanın ötesinde doğrudan ya da dolaylı olarak, bedensel rahatlık, sağlıklı bir yaşam oluşturma, fiziki ve ruhsal sorunları aşma amaçlıdır.

Müzik ve tababetin (tıp) paralel hareket etmesine aslında tüm kürede farklı biçimlerde varlığını ifade etmiş ama sistemli hale geçmesinde Asya ve Ortadoğu uygarlıklarının ciddi etkisine ve hatta öncülüğüne tanık oluruz. *"Tonguzlar'ın 'şaman', Altay Türklerinin 'kam', Yakutların 'oyun', Kırgızların 'bahşı', Oğuzların 'ozan' adını verdikleri ve şairliğin dışında sihirbazlık, rakkaslık, hekimlik ve mûsikîşinâslık gibi birçok vasıfları da bulunan bu kişilerin halk üzerinde büyük etkisi vardı. Türk kamları, ruhların yardımını istemek veya onlarla mücadele etmek için ateşler yakıp davullar çalarak ve sihirli nağmeler terennüm ederek, temsili rakslarla âyinler yaparlardı. Müzik dâhil hastaları tedavi etmede bu hekimlerin mistik gücünün olduğu kabul edilirdi."*⁸ Bu örnekleri alabildiğine çoğaltmak mümkündür.

Karekod 2- Unicef

Karekod 3- National Library

kullanıyor. 1. Karekodu okuyunuz.

6) UNICEF – National Library of Medicine / National Center for Biotechnology Information. 2. ve 3. Karekodu okuyunuz.

7) Yıldırım, M. (2021). Müzikle Tedavi: Tarihi, Gelişimi, Bağlılıklarda Uygulanışı Ve Türkiye'deki Müzik Terapi Uygulamaları/Music Healing: History, Development, Application In Addictions And Music Therapy Applications In Turkey. Turkish Academic Research Review, 6 (2), 477-497.

8) Demirci, M. (2021). Türk Musikisi Tarihi. Türk Din Musikisi El Kitabı. (Ed. Ahmet Hakkı Turabi). Grafiker Yayınları. 6. Baskı. İstanbul.

Müzik, din, dans üçgeni, birey ya da toplum psikolojisine etkisi ve onarımı noktasında ciddi ve çok boyutlu bir geometridir. Moral güç, toplumların ve bireyin temel sağlık taşıyıcısı ise o taşıyıcının bakımı, onarımı, kadim kültürlerden bugüne müzik ve inanç ilişkisi ile sağlanmıştır.

Afrika'da Shona kabilesi, atalarıyla ruhsal olarak bağlantı kurmak için müziği kullanıyor.

Üretimi güçlü kılmak yalnızca sağlıklı bireylerle mümkündür

Müzik, din ve dansın oluşturduğu gücün, tapınaklarda önde tuttuğu bir diğer hedef ise bireyin sağlığı yanında asıl mesele üretimin kârlı olmasıdır. Üretimi güçlü kılmak yalnızca sağlıklı bireylerle mümkündür. Hem beden hem de moral unsurları ile eksiksiz olan birey, üretimin temel dinamosudur. Süreç içinde insanın yapabilirliğinin bittiği sınırdan yaslanaacağı yegâne güç ise manevi dünyasıdır. Manevi beklenti ve talep ile hareket eden insan yığınlarının asıl hedefi, tanrısal gücü yanında hissetmek ve moral değerini yukarıya çekmektir. Sümer tapınaklarında dans ve müzikle yapılan ayinlerde tanrıdan dilenen, otlakların bereketli, buğday başaklarının gürbüz olmasıdır. Onun içindir ki, İanna'nın kapısı her defasında bereket için çalınır, kurbanlar verilir ve şarkılar söylenip, danslar edilir. Ola ki kıtlık, kuraklık gibi yenilgiler olursa, bu sorumluluğa ya da başarısızlığa, tanrısal güçleri de ortak etme güdüsü insan-doğa-Tanrı ilişkisinin gizli alt anlamlarından biridir. Bu anlam ilişkisi aslında rahatlatıcı, tedavi edici ve bir sonraki sürece bedeni ve ruhu hazırlayıcıdır. Bir anlamda insanın ve toplumların ruhsal ve bedensel sağlığına katkısıdır. İslâm'daki "kader" anlayışının rahatlatıcı ve bence tedavi edici yönünün bu köklere dayandığını düşünüyorum. Günlük yaşamımızdaki "Bizden bu kadar gerisi Allah'a kalmış, İnşallah ya da Allah dilerse" söylemlerinin arkasındaki psikoloji, sorumluluğu teslim etme değil, düpedüz paylaşma güdüsüdür, sığınmadır. Bu ise rahatlatıcı, tedavi edici, huzur ve güç vericidir. Kısacası ibadet sağlığın, sağlık üretimin hizmetindedir...

İnsan-Tanrı-sağlık ilişkisinde müzik faktörü

İnsan-doğa-Tanrı ilişkisinin büyük ölçüde müzikle kurulduğunu biliyoruz. Hatta müzik bu ilişkinin temel katalizörü ve tetikleyicisidir. "Nereden biliyorsunuz?" dersiniz, etnomüzikoloji bu alanda yaşayan en "ilkel" toplumlara diler gözünü. Temel yöntem budur. Müziğin toplumla ilişkisine bizi götürecek en sağlam kaynaklar, yaşayan en kapalı topluluklardır. Arkeolojik bulgular, yazma ve kayıtlar sonrasında gelir. Etnomüzikolojinin tarih bilimi ile yöntemsel makası tam da buradadır işte; folklor biliminde. Yeni Zelanda Maorileri'nin Haka dansçıları ya da bir Hint mabedindeki müzikal tedavi törenleri, bizler için yazılan eser ya da buluntulardan çok daha önceliklidir. Oradan kiliselere, camilere, cem evlerine, havralara akan müzikal süreci iyi anlayabilmemiz için bu kapalı toplumları mutlaka gözlemlememiz gerekir.

Süreç içinde insanın yapabilirliğinin bittiği sınırdan yaslanaacağı yegâne güç ise manevi dünyasıdır. Manevi beklenti ve talep ile hareket eden insan yığınlarının asıl hedefi, tanrısal gücü yanında hissetmek ve moral değerini yukarıya çekmektir.

Asya ve Türk uygarlıklarındaki zenginlik

Asya ve özellikle Türk uygarlıklarına müzik ve dans noktasından baktığımızda muazzam bir çeşitlilik, zenginlik ve tarihsel derinlik görürüz. "Gobustan'daki 12-14 bin yıllık dans eden insan figürleri, Doğu Türkistan'da Hoten şehri yakınlarındaki 6-8 bin yıllık olan ve yine dans eden insan figürleri, 4000 yıllık Pazırık çengi, 1200 yıllık Göktürk yaylı kopuzu bu zenginliği belgeler."⁹ Orta Asya Türk medeniyetlerinin izini sürdüğümüzde inanç, sanat ve üretim ilişkisine bütün çıplaklığı ile tanık oluruz. Çok uzağa gitmeye gerek yok, Anadolu türkülerine, halk danslarına, manilerine, masallarına bakmak yeterlidir. Asya, Ortadoğu ve Anadolu halk dansları kesin ip uçları ile yüklüdür. Çok bilindik bir örnek vermek gerekirse Adıyaman'da galuç oyununun koreografisi; buğdayın ekimi, alın teri kurumadan bereket talep eden ibadet ve sonunda mutlu hasat kurgusuyla hikâyelenir. Bu hikâye kimbilir kaç bin yıldır anlatılıyor, oynanıyor ve söyleniyor. Bu halk dansında insan, elinden geleni yapar ve teslim olur, bu teslimiyet müzik, dans ve ibadet üçgeninde şekillenir ve toplumsal moral üzerinde ciddi sağaltım ve terapi etkisi vardır. Bu örnekleri yüzlerle çoğaltmak mümkündür.

9) Güvenç R.O. Tümeta, Doğu'da ve Batı'da müzik terapinin kısa tarihçesi / tumata.com/muzik 09/02/2017

Adıyaman'da oynanan galuç oyununa ait bir fotoğraf.

Dinsel müziğin ve dansın sağlık üzerindeki etkisi

Daha önce de söylediğimiz gibi insanın müzik ve dansla ilişkisi yalnızca eğlence ve hoşluk değil; inanç, savunma, üretim ve doğrudan sağlık amaçlıdır. Bu söylediğimize her türlü uyumlu çıkarılan melodik ya da resitatif sesler veya bedenın tamamını ya da bir kısmını kullanarak kitlesel ya da bireysel yapılan düzenli ve ritmik hareketler de dâhildir. Burada tarif ettiğimiz aslında tüm inançların dini müziği ve rakslarıdır.

Dini müzik, ilahiler ve zikir meselesine bu noktadan baktığımızda karşımıza çok başka bir anlam bütünlüğü dikilecektir. Özetle bu yöntemlerle oluşturulacak disiplinlerde, insanın elindeki en kullanılabilir araçlar müzik ve dandır. Hüküm cümlesi kurmak istemiyorum lâkin; yıllara varan alan çalışmalarım ve gözlemlerim, bana müzik, dans ve inançların yanyana geldiği her ortamın, kadim tedavi yöntemleri olarak kullanıldığını işaret etti.

Mevlevi ayininden, cem evindeki semahtan ya da farklı tarikatların zikirlerinden, Hint tapınaklarından, gospel korolardan, Bektaşî dergâhlarındaki meşklerden çıkıp da mutsuz olan insan daha görmedim. Evet yıllardır birçoğuna girip çıktım ve insanlığın bu kadim yöntemlerle olan yolculuğuna tanık oldum ama görmedim. Tarih içinde müzik, dans ve inanç tam anlamıyla sağaltım yöntemi olarak kullanılmış ve hâlâ kullanılıyor. Buna bir anlamda müzikomediasyon da diyebiliriz. Tarih içinde Asya, Afrika ve Güney Amerika'da rastladığımız bu etkileşim alanının, zamanla ilahi ilişkiler çemberini kırıp daha da genişlediğini görüyoruz. Asya'nın diğer coğrafyalardan farkı, bu kurumsallaşmanın öncüsü ve bu birikimi müzikoterapiye evirmesidir.

Ortalıkta "zikir" diye dolaşan saçma sapan propaganda şovlarını saymazsak, gerçek anlamına uygun birçok zikir izledim ki, Mevlevi ayinleri de dâhil birçoğunda mutluluğun "vecd" ya da "hâl" ile ifade edildiğine tanık oldum. Size belki garip gelecek ama izlediklerim bence Rock konserlerinde aynı hareketleri yaparak kendinden geçenlerle, anatomik, psişik ve psikolojik ciddi benzerlik ve belki de devamlılık gös-

terdi. İki ayrı ekrandan karşılıklı izlediğimde sonucun ciddi benzerlikler içerdiğine tanık oldum. Farklı olan yalnızca içerikti. Müzik ortak, kolektif yürüyüş ortak, sağlık arayışı ortak, hatta ritm kalıpları ve figürler dahi yakın. Kökleri çok daha eski ve derinlerde saklı bir yöntemin tarih içindeki yürüyüşü ya da sanki ibadetin evrimi, şekil değiştirmesi gibi!..

Orta Asya kökleri

Orta Asya kültüründe Türklerin Kök Tengri (Gök Tanrı) inancında olduğunu söylemiştik. *"Bu inanç sistemine Gök Tanrı, Eski Türk Dini ya da Kam adı verilen din adamları nedeniyle Kamlık adı verilmiştir."*¹⁰

Daha önce de söylediğimiz gibi insanın müzik ve dansla ilişkisi yalnızca eğlence ve hoşluk değil; inanç, savunma, üretim ve doğrudan sağlık amaçlıdır. Bu söylediğimize her türlü uyumlu çıkarılan melodik ya da resitatif sesler veya bedenın tamamını ya da bir kısmını kullanarak kitlesel ya da bireysel yapılan düzenli ve ritmik hareketler de dâhildir.

Kamlar öncelikle dini figürlerdir lakin temel görevleri müzisyen, şarkıcı, şair ve asıl konumuzla ilgili hekimliktir. Sürecin devamlılığı Kumral Abdal, Ak Şemseddin, Karaca Ahmet ve daha adını sayamayacağımız birçok hekimi yaratmıştır. Bu alanın en bilinen efsanevi figürü ise Lokman Hekim'dir. *"İlyasov, Abramzon, Amanaliyev, Bayaliyeva, Soltonov ve Bayturun gibi tarihçi, etnograf ve felsefecilerin eserlerinde de söz ettikleri üzere, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, Kırgız tarihi ve folklorunda 'bakşı'ların (kamların) önemi büyüktür"*¹¹

*"Günümüzde İslamiyet inancı içinde yaşayan Kırgız bakşıları, hastalara şifâ bulmaya çalışmakta, onlar için Allah'tan iyilik, sağlık ve mutluluk istemektedirler."*¹²

Orta Asya Türk kültürü bu alanda da erkek egemen değildir

Tarihin ilk şifacılarından olan kamlar yalnızca erkeklerin tekelinde değil kadınların da çoğunlukla yaptığı bir meslektir. Bu kadın şifacılar "utgan" yani ateşi koruyan ruh denir. Kadın şifacılar od ateş kültü ile doğrudan bağlantılıdır. Bazı lehçelerde utagan, udagan,

10) Göher Vural F., (2016), İslamiyetten Önce Türklerde Kültür ve Müzik Hun, Köktürk ve Uygur Devletleri, Ötüken Yayınevi 2. Baskı, Sh. 101

11) Sultan Mambetkaliyev, Şamanizm ve Çocuk Folkloru, Ankara 1997, sh. 337-338

12) Satıbalı Mamitov, Kırgızlarda Şamanizm İzleri. Ankara 1997 sh.348

ubakan, utygan olarak da rastlanır. Kadın şifacılar Kır-gızların ünlü Manas Destanı'nda yer alır. Manas'ın an-nesi ve Alp Kadın tipolojisinin en önemli figürü olan Çıyırda Hanım'ın doğumu esnasında yaptıkları tören, aslında doğumun rahat geçmesi anlamında psikolojik destek ve tam anlamıyla terapidir.

Geleneksel yürüyüşün kurumsallaşmasında İslâmiyet'in etkisi

Pek çok dini uygulamada müzik, manevi faaliyetleri gerçekleştirirken kullanılmaktadır.

Halk Kültüründe anonim ve çok öncesinden veraset yoluyla aktarılan bu öğretiler belirli bir dönemden ve özellikle İslamiyet'ten sonra sistematik bilgi ve kurumsal yapılarla yoluna devam etmiştir.

Doç. Dr. Ruhi Kalender konuya şu açıdan bakıyor:

*"Türk filozoflarından İbni Sinâ da müzik nazariyatını araştırırken sesin gücünü ve insan üzerindeki etkisini incelemiştir. Yaptıkları çalışmalar ile Kindî'nin başlattığı uygulamaları geliştirerek müzikle tedavi konusunda çığır açmışlardır. Farabi hastalıkları tedavi etmede makamların etkisini araştırarak insanlar üzerinde bıraktığı tesirleri belirlemiştir. Yaptığı çalışmalara göre rast makamı insana sevinç; rehâvi makamı ağlama, hüznün ve üzüntü; büzümk makamı korku, ısfahan cevri (eziyet); nevâ makamı lezzet ve ferahlık; uşşâk makamı gülme; zirgüle makamı uyku; sabâ makamı yığıtlık; bûselik makamı kuvvet; hüseyinî makamı barış; hicâz makamının da insana tevazu verdiği kaydedilmektedir."*¹³

Tıp bilimciler tarafından Avicenna olarak bilinen İbni Sinâ ise tedavinin en etkili yollarından birinin hastanın akli ve ruhi güçlerini arttırmak olduğunu ve ona hastalıkla daha iyi mücadele için cesaret vermek gerektiğini belirtmiştir. Bunların yanında hastanın çevresini sevimli ve hoşla gider hâle getirmenin ve ona en iyi musikiyi dinletmenin gerekliliğinden bahsetmiştir.

Asya'da müzikle tedavi alanı İslâm öncesi dönemde sistematik bilgiye dayanmadığı için gelenek düzle-

minde kalmış ve kurumsal hale pek geçememiştir. Özellikle İslâm'la birlikte makam musikisi gelişmiş ve bin yıllık bir zaman diliminde beş yüze yakın musiki makamı oluşturulmuş, bunlardan kırk kadarı Türk kökenli müzik terapi literatürüne girmiştir. Türkmenistan, Özbekistan, Afganistan, Kazakistan, İran, Azerbaycan, Uygur ve Altay bölgelerini içine alan Horasan kültüründeki yapılanmalar ve kurumlar dikkate değerdir.

Eski Türk hekimleri, korku, heyecan, kuşku ve ruhi bunalım gösterenlerin nabızlarındaki değişim ve bu değişimin neden olduğu huzursuzluk için hastalarına çeşitli melodileri dinletirler, bu sırada nabızlarını kontrol ederek hastaya en uygun melodiyi bulurlar, hatta aynı hastalığı olan hastaları bir araya getirerek toplu terapi yöntemini uygularlardı.

Dönemleri içinde Ebubekir Râzi, Farâbî¹⁴ ve İbni Sinâ önde olmak üzere Hasan Şuurî ve Gevrekzâde Hasan Efendi gibi birçok bilim, sanat ve kültür insanının kitaplarında bu konu ile ilgili tasnifler yer almıştır. Hatta Ebubekir Râzi'nin çok genç yaşta müziği bırakmasına rağmen ilk müzik teorisini olduğu iddia edilmektedir.¹⁵ Bilim ve sanat insanların dönemleri içinde yaptıkları araştırmalar ve elde ettikleri sonuçları anlatan kitaplar müzikle tedavi çalışmalarının da temelini oluşturmuştur. Çalışmalarında makamların etkili olduğu tedavi alanlarına yer verilmiştir. Hastalıkların teşhisi, tedavisi ve rehabilitasyonu bu çalışmaların dâhilindedir. Bu temel üzerine Selçuklu ve Osmanlılar döneminde ciddi ilerleme kaydedilmiştir.

*"Eski Türk hekimleri, korku, heyecan, kuşku ve ruhi bunalım gösterenlerin nabızlarındaki değişim ve bu değişimin neden olduğu huzursuzluk için hastalarına çeşitli melodileri dinletirler, bu sırada nabızlarını kontrol ederek hastaya en uygun melodiyi bulurlar, hatta aynı hastalığı olan hastaları bir araya getirerek toplu terapi yöntemini uygularlardı."*¹⁶ *"Akıl hastalıklarının tedavisi için yaptırılan darüşşifalarda müzikle tedavi amacıyla, belirli gün ve saatlerde mehterhane-i hâkânî çalardı."*¹⁷ *"Bundan başka ayrıca musiki takımları da vardı. Kullanılan müzik aletleri; zurna, davul, trampet, nakkare, zil, kös vb. idi."*¹⁸

14) El-Mûsika' l-Kebir / Kitâbu'l-İkâât / Kitabu İhsâ' el-İkâât Kitâbu İhsâ' ul-Ulûm

15) Stephan and Nandy Ronart, "Abu Bakr Muhammad Ibn Zakariya al-Râzi", Concise Encyclopaedia of Arabic Civilisation, Amsterdam 1959, s. 448.

16) Erer S., Atıcı E., Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler- Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 36 (1) 29-32, 2010

17) Akdeniz N. Osmanlılarda Hekim ve Hekim Ahlakı (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi; 1977.

18) Şevki O (Sadeleştiren Uzel İ, (ed)). Beş buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı; 1991.

13) Kalender, R. (1987). "Türk Müsikisi'nde Kullanılan Makamların Tesirleri". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 29(1): 361- 375

"İlk ciddi müzikle tedavi çalışmalarının Selçuklu ve Osmanlı döneminde uygulandığı görülmektedir."¹⁹ Bu dönemlerde müzikle tedavinin uygulanabilmesi için akustiği sağlayacak şekilde hastane ve darüşşifalar yapılmış, bu darüşşifalarda belirli gün ve saatlerde farklı müzikler çalınmıştır.

İlk kurumsal yapılar: Hastaneler, darüşşifalar, hekim mektepleri, rehabilitasyon merkezleri, imarethane ve bimarhaneler.

Makam terapisi uygulaması.

Nureddin Hastanesi (1154)

"İlk kez Selçuklu hükümdarı Dukak tarafından Şam'da inşâ ettirilen, Nureddin Zengi'nin Şam'ı ele geçirmesi ile 1154 yılında onarılarak tekrar faaliyete geçen Nureddin Hastanesi'nde ruh hastaları için özel bir bölüm bulunduğu ve bu bölümde müzikle tedavi yapıldığı bilinmektedir."²⁰ Bu hastanenin ilk başhekimini müziğin hastalıkların tedavisi üzerindeki etkisini incelemiş ve İspanya-Murcia'dan Şam'a gelen bir hekim olan Abdülmecid Efdal el-Bahili'dir. Darüşşifayı 1648'de ziyaret eden Evliya Çelebi de seyahatnamesinde, burada hastaların kederini gidermek için günde 3 defa güzel sesli hanendeler ve sazandelerin fasıllar yaptığından bahsetmektedir.

Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Maristanı (1206)

"Türkiye Selçuklularının ilk sağlık kuruluşu olan kompleks ise 1206'da Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, tüberkülozdan vefat eden kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine, darüşşifa ve tıp medresesini içerecek şekilde inşa edilen Kay-

seri Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Maristanı'dır."²¹ "Darüşşifada, ruh hastaları için 18 odadan meydana gelen bimarhane bulunmaktadır. Yapının mimari özelliği, müzikle tedaviye uygun olarak inşa edildiğini düşündürmektedir."²² Medrese bu özelliği ile Selçukluların ilk tıp medresesi olma ünvanını taşımaktadır. Yapı bugün, Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesi olarak hizmet vermektedir.

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Turan Melik Darüşşifası) (1228-9)

"1228 yılında, Erzincan Beyi Fahreddin Behram Şah'ın kızı Turan Melik Sultan tarafından yaptırılan Divriği Ulu Cami'nin darüşşifası, Anadolu'da müzikle tedavinin uygulandığı merkezlerden birisidir."²³

1985 yılında UNESCO'nun "Dünya Kültür Mirası" listesinde ilk üç içine girmiştir.

Amasya Darüşşifası (1308)

"İlhanlı hükümdarı Olcayto Mehmed döneminde, prenses Yıldız Hatun'un Anber bin Abdullah'a yaptırdığı darüşşifa, çevrenin hekim ihtiyacını karşılamak için hekim yetiştiren bir kurum olmuştur."²⁴ Bu darüşşifanın en önemli özelliği dünyada akıl hastalıklarının müzik ve su sesiyle iyileştirildiği ilk yer olmasıdır. Ses titreşimlerinin doğrudan beyin dokularına etki ettiği düşüncesi, ruh hastaları üzerinde müzikle tedavi uygulanmasını sağlamıştır. "Tanzimat döneminde önemini yitiren darüşşifa, 1939 depreminde hasar görmüş, 1945 yılında dış cephesi onarım görmüş, 1999 yılında ise Belediye Konservatuarına devredilmiştir."²⁵

Osmanlı Türkiye'sinde durum

Türkler müzikle olan binlerce yıllık tarihe uzanan ilişkilerini, kadim şifa ve otama yöntemleriyle harmanlamış, süreç içinde inanç birikimlerini de katarak, ilk kuram ve kuramcılarını yaratmışlardır. Bu birikim ilk şifahane, darüşşifa ve bimarhaneleri tesis edip Osmanlı Türkiye'sine ciddi bir miras aktarmıştır. İşaret ettiğimiz miras Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha da gelişmiş ve sistematik bilgiyle harmanlanıp kompleks yapıları beraberinde getirmiştir.

Bu alanda verilecek ilk ve çarpıcı örnek Fatih Darüşşifasıdır.

21) Maristan ya da bimarhane, darüşşifa İslam dünyasında hastanedir.

22) Bayat A. H. , Tıp Tarihi, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul 2016, s.267.

23) Bayat, age., s.270.

24) Ünver AS. Selçuk Tababeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1940.

25) Çoban A, (ed) . Müzikterapi. Ruh Sağlığı İçin Müzikle Tedavi. İstanbul: Timaş Yayınları; 2005.

19) Erer S. - Atıcı E., "Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler", Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, s.36(1), 2010, s.30.

20) Gençel Ö., "Müzikle Tedavi", Kastamonu Eğitim Dergisi, C.14, No.2, 2006, s.700.

Fatih Darüşşifası (1470)

İstanbul'da 1470 yılında kurulan ve Fatih Külliyesi'ne eklenen 70 odalı, 200 yataklı Fatih Bimarhanesi'nin (Bimârhane-i Ebûl-Feth) akıl hastaları için yaptırıldığını biliyoruz. *"Bu hastane döneminde Avrupa'nın en büyük hastanesi idi. İstanbul Tıp Fakültesi'nin ilk adımı sayılan bu darüşşifada hastalara uygun ilaçlardan başka musiki konserleri gibi ruhi tedavi yöntemleri de uygulanıyordu."*^{26,27,28,29,30} Darüşşifadan bugün geriye maalesef yalnızca bir duvar kalıntısı kalmıştır. Darüşşifa 1824 yılına kadar faaliyet göstermiş, yeniceriliğin kaldırılması sonrasında ise bina kaderine terk edilmiştir.

Fatih Darüşşifası

Osmanlı İmparatorluğu döneminde müzikle tedavi yapılan irili ufaklı birçok darüşşifa vardır, lakin bunlar içinde en kurumsal olan ve tıp fakültesi niteliğinde yalnızca tedavi değil öğrenci ve hoca yetiştiren iki kurum daha vardır ki bugün dahi restore edilen binaları ile kısmen ayakta dururlar. Bunlar Edirne'deki II. Bayezid Darüşşifası ve İstanbul'daki Süleymaniye Darüşşifası'dır.

II. Bayezid Darüşşifası (1488)

II. Bayezid, darüşşifanın da yer aldığı külliye mimar Hayreddin'e yaptırmış ve kendi adıyla anılmasını istemiştir. Külliye'nin bölümlerinden biri olan darüşşifada, uzun yıllar ruh hastaları müzikle tedavi edilmiş ve birçok yeni yöntem bulunup uygulanmıştır. Darüşşifada hekim yetiştirilebilmesi için dönemin temel bilimlerini öğreten bir de Medrese-i Etibba yani tıp medresesi kurulmuştur. Teorik ve pratik yönden birbirinin tamamlayıcısı olan bu iki ünitenin günümüzdeki adı tıp fakültesidir. Medresede okuyan öğrenciler, darüş-

şifadaki uzman hekimler yanında yetişmektedirler. Külliye'de, hastahâne, tabhâne ve imâret aşhânesi bulunmaktadır. Günümüz anlayışındaki sağlık ve sosyal yardım kurumlarının yapısal mantığını görüyoruz. Darüşşifanın gelir gider ve araştırmaları için devlet tarafından her türlü imkân sağlanmış ve desteklenmiştir. Darüşşifanın tedavi üzerine ihtisas noktası olacağı ilk baştan planlanıp yapı akustiği müzikle tedaviye uygun bir şekilde inşa ettirilmiştir. Ön proje aşamasında hedef belirlenmiştir. Bu anlamıyla da Türk psikiyatrisi ve medeniyetinin eşi bulunmaz bir hastanesidir.

"Darüşşifa üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde (Hastahâne): poliklinikler (göz mütehassısı, cerrah, nöbetçi odaları), kiler, özel diyet mutfak, bekçi odaları, akıl hastaları tecrit odası, ilaç olarak kullanılan şurupların pişirildiği mutfak ve personel odaları bulunmaktadır. İkinci bölümde 4 oda ve 2 sofa bulunmaktadır. Odalardan ikisi ilaç deposu ve eczane olarak, diğer ikisi de üst düzey personelin kullanımına tahsis edilmiştir.

*Üçüncü bölüm yataklı kısımdır. Bu bölüm 6 kışık oda ile 5 açık sofadan oluşmaktadır. Sofalardan 4'ü yazlık yatak odası biri de musiki sahnesidir. Odalar ve sahne büyük ve yüksek bir kubbeyle örtülü şadırvanlı bir salon etrafında çevrelenmiştir. Odaların dış bahçeye, iç salona açılan pencereleri vardır. Ortadaki büyük kubbenin tepesindeki fenerden gelen ışık iç mekânı aydınlatır ve havayı, pis kokuları dışarı atar. Kapalı sistem ile çalışan binanın aydınlanma ve havalandırma sistemi böylece mükemmel olarak sağlanır. İlaç ve müzik tedavisi yanında güzel kokularla (sümbül, reyhan, lale, karanfil, şebboy vb.) rehabilitasyon yapıldığı da bilinmektedir."*³¹

Karekod 4- ttb

Bu konuda inceleme yapan müzisyen Türk hekimleri, Türk musikisindeki bazı makamların bazı hastaların tedavisinde özel bir iyileştirici etkisi olduğunu saptamışlardır. Buna "müzikal kodeks"³² dahi diyebiliriz. Günümüzde de özellikle Amerika'da müzik kodeksi üzerinde geniş çaplı araştırmalar yapılmaktadır. Ancak, bundan 500 yıl önce Edirne Hastanesi'nde bu yöntemle hasta tedavisi yapılırken, aynı dönem Avrupa'sında bazı ülkelerde akıl ve ruh hastaları için "ruhuna şeytan girmiş" tanısı konularak bu zavallıların ateşe atılmaları da bilinen bir gerçektir.

II. Bayezid Darüşşifası'nın yatak kapasitesinin 32 olduğu tahmin ediliyor. O dönemde kullanılan ilaç ve tıbbi malzemeler ise şöyle idi:

26) Çoban A, (ed). age.

27) Erkan M, Şahin S. Türklerde Müzikle Ruh ve Sinir Hastalıklarının Tedavisi. Kayseri Üniversitesi Gevher Nesibe Bilim Haftası ve Tıp Günleri, Kayseri 11 – 13 Mart 1982; s.572-579.

28) Şevki O (Sadeleştiren Uzel İ, (ed)). Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi. Ankara: Kültür Bakanlığı; 1991.

29) Ünver AS. age.

30) Şehsuvaroğlu BN, Erdemir AD, Güreşsever GC, (eds). Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık; 1984.

31) Türk Tabipleri Birliği, Kazancıgil R. Edirne Sultan II. Beyazıt Külliyesi (4 No'lu Karekodu okuyunuz)

32) ilaç formüllerini topluca veren resmî kitap.

"Nebat (nöbet) şekeri, Firenk şekeri, bal, çeşitli ilaçlar, misk, beyaz amber, katur, gül suyu, hanzal, Hintistan cevizi, kurugul, sefercel, nar, limon suyu, şırnıgal, ıhlamur, revganı telh (don yağı), defne yağı, badem yağı, ferruç, kase, kavanoz, şişe, nimten (kısa gömlek) cerrahlar için pamuk (cerrahlar ve hastalar için) futa (hizmetçiler için önlük), gecelik entari, örtü için kebe..."³³

Personel ve harcırahlar konusunda ise şu bilgilere sahibiz:

"Medresede 18 öğrenci okur. Her birinin ayrı odası vardır. Bunların yiyecek ve içecekleri bedava verilir ve ayrıca günde 2'şer akçe harçlık alırlar. Medrese hizmetlileri: Müderris, muidl, hafız-ı kütüp, bevvap, ferraş, 18 talebe. Medrese hocası günde 50, yardımcısı 7'şer akçe alır. Öğretim kadrosu dışında 3 yardımcı personel vardır. Talebeler de günde 2'şer akçe almakta idiler. İlk müderris Şeyh Lütfullah Zade Bahaüddin Efendi idi.

Darüşşifa, 1866'da Edirne'de yeni bir hastane açılınca, sadece akıl hastaları için hizmet vermiş, Balkan Savaşı'ndan sonra ise tamamen boşaltılmıştır. Medrese bir dönem askerî cezaevi olarak kullanılmıştır. 1980 öncesi ise erkek öğrenci yurdu olmuş ve epeyce tahrip edilmiştir. Trakya Üniversitesi tarafından onarılan yapı bugün Tıp Tarihi Müzesi olarak kullanılmaktadır."³⁴

Bir diğer önemli darüşşifa ise İstanbul Süleymaniye'dedir.

Süleymaniye Darüşşifası (1557)

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1550-1557 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırdığı külliye'nin önemli bir bölümünü oluşturan darüşşifa, hasta odaları ve hamamın bulunduğu, bodrum katının ise akıl hastalarına ayrıldığı önemli bir yapıdır. Darüşşifa, 1843 yılından sonra sadece akıl hastalarına hizmet vermiştir. Cumhuriyet döneminden sonra medresenin büyük bir kısmı üzerinde Süleymaniye Doğum Evi yaptırılmıştır.

Hamamlar yalnızca hamam mıdır

Sohbetimizde bir konuya daha değinmeden geçemeyeceğim. O da hamam kültürümüz. Bizim kültürümüzde hamam, yıkanma, arınma, şifalanma anlamlarını birlikte taşır. Kadim Türk kültüründe kuvvet kültürü ya da Amerikan filmlerinde olduğu gibi fiçinin içinde yıkanma yoktur. Çünkü durgun su mekruhtur, pistir, pak değildir. Modernist, fiyakalı anlatımıyla "hijyen" değildir (Tam karşılığı değil ya, neyse!). Onun için hamamlar sürekli akan sular mantığı ile teşkilatlandırılmış ve birçok küçük sağlık müdahalelerinin yapıldığı kadim mekânlardır. Kese dediğimiz uygulama

ise yüzyıllar sonra karşımıza dikilen "peeling" değil de nedir? Çemberlitaş Hamamı'nın kapısındaki turist kuyruğuna bakıp da zanneder misiniz ki yıkanmaya geliyorlar? Zinhar değil. Birçok yabancı konuğum oldu ve göturdüm, ilk sordukları şey "tallâak, tillâak, kess-seeeee, kisseeee" diye anlatmaya çalıştıklarıydı. Tellâk ve kese arıyorlar... Onlar meselenin aslını oradan biliyor, öğreniyor, geliyor ve mis gibi "peeling" yaptırıp üstüne muhteşem bitki çaylarını içip gidiyorlar. "Turkish Hammam" bu onlar için. Bizim efendiler ve hatuncuklar ise tonlarca para verip "güzellik" merkezi kovalıyorlar. Güzelliğin tanımını neyse onu da anlamış değilim.

II. Bayezid Darüşşifası.

Başta da söylediğimiz gibi hasbîhâl etmek ne güzeldi sizinle... Satırların arasında okuyan gözlerinizdeki, merakı, şaşkınlığı, tebessümü, bazen de kızgınlığı görmek. Eee! Ne demiştik; hasbîhâl pısırik bir dil ve eylem biçimi değildir. Bazen oyun kurar, bazen de oyunu bozar...

Anadolu'nun birçok noktasında, kadim Asya ve Türk kültürlerinin imbiğinden süzülen tababet teknikleri ve bilgileri ışığında darüşşifalar açılmış ve yüzlerce yıl faaliyet göstermişlerdir. Birkaç tane daha eklemek gerekirse; Bursa'da Yıldırım Külliyesi içinde yer alan I. Beyazıt/Yıldırım Darüşşifası (1400) ve Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası'nı da (1539) eklemek gerekir.

İnsanlık tarihi içinde Asya uygarlıklarının sanat, bilim ve inanç noktasındaki korelasyonu, süreç içinde İslâm düşüncesi ile harman olup yeni bir sıçrama yapmıştır. Bu sıçrama Asya sınırlarını da aşıp Endülüs'le İber Yarımadası'na, Afrika'nın birçok noktasına ve Türk akınları ile Rusya steplerine ve daha da kuzeye yol bulmuştur. Asya kültür otağının ana direği olan Türk kültürü sağlık-müzik ilişkisinin yalnızca kurumlarını ve kuramlarını değil, beraberinde mitolojisini, masallarını, edebiyatını, danslarını ve tabii makamlarını da yaratmıştır. Bir türlü anlatamadığımız makam müziğinin derinliği tam da buradadır. "Çok sesli olmak çağdaş olmaktır" sığılığı, ucuzluğu ve hezeyanlarından arındığımız günlerde meselemize daha sağlıklı bakacağız. O tedavi sürecimizin rehabilitasyonu için elimizde yeterince materyal ve birikim var merak etmeyin, kulak verin yeterli!

33) Kazancıgil R. age.

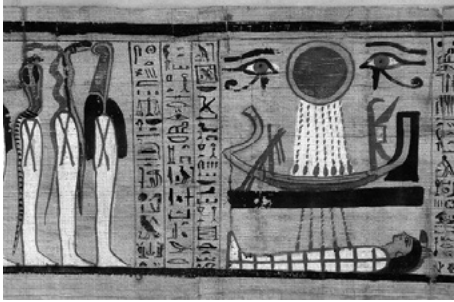
34) Kazancıgil R. age.

H'ECE

Fani bedenimize ölümsüzlük verdik

Ece Ataer¹

"Şimdi"yi bekletirken ürküntü veren "önce," ardından "sonra"da doğum ile ölüm iç içe geçerler. Ölüme endekslenmiş tasarımda, doğa karşısında kendini çaresiz hisseden insan; tanrılar, tanrıçalar yaratır. Taşı işleyerek mabetler yapar, ilahlarıyla bağ kurar. Araf'tayken öbür dünyayı yaratması oldukça ironiktir. Cenneti, cehennemi kendi elindeyken Babil'in Asma Bahçeleri'ni arar. "Ölmek-dirilmek" çözülemeyen soyut problemlerdir.

Ölüm düşüncesi kadar insanı sarsan başka bir şey var mıdır? Her daim "Öldüğümde bana ne olacak?" düşüncesiyle yaşayan insan için "Vaktinde öldü!" demek korkunç bir cümledir. Ölmek için yaradılıştan beri ne hayatta olan ne de ölen için doğru bir vakit olmamıştır. Kişi için günlük rutin içinde, başkalarının ölümü "orada bir yerde" herhangi bir olaydan ibarettir. Ölümün kesin olarak geleceği, insanın bilincinde hep vardır. Kişi, bilinçaltında "Fakat henüz değil!" diyerek onun kesinliğini ıfzıflaştırır; her an gelebilecek olan ölüm gerçekliğinin üstünü, onu başkalarına mal ederek kapatır. Akıl, çaresizce ölümü uzak bir olasılık olarak sürekli erteler.

Ölmek üzere olan kişinin deneyimini diğerlerine aktarması mümkün değildir. Zaten diğerleri de onunla artık iletişim kuramayacak bir uzaklıktadır. Kişi, verisi olmayan bir gerçeklikle karşı karşıyadır. Ölüm, bir anlamda Levinas'ın da belirttiği gibi "yanıt yokluğu"dur.² Dil de ölüm karşısında yetersiz kalır. "Yokluk, hiçlik, yolculuk, bilinmeyen toprak, diğer yaşam, öte dünya..." gibi kullanımlarla canlı tutulan bir dünya tasavvurunu öne sürer.

Günümüzde insanların genel yaşam beklentisi 73,2 yıl; kadınlar için 75, 6; erkekler için ise 70,8 yıl olarak kabul edilmektedir. Orta Çağ'da 30 olan insan ömrü, II. Dünya Savaşı'nın ardından 50 yıla çıkar. 1950 yılında ortalama 47 olur.

Eski Mısır'da, II. Ramses döneminde (M.Ö. 1303 – M.Ö. 1212) ortalama insan ömrü 18 yıldır. Savaşlar, salgın hastalıklar, çocuk ölümleri, doğal afetler karşısında insan, bugünkünden daha çaresizdir. Bir yandan hastalıkları tedavi etmenin yollarını ararken bir yandan da ölümsüzlüğü arar. Tarih boyunca ölümsüzlük düşüncesi, insanlık için ciddi bir hedef haline gelir.

İnsanoğlu yaradılıştan itibaren hayatın kaynağını, gizemini anlama çabasıdır. Söz konusu dürtü genç kalma, ölüme karşı direnme gayesinin temelini oluşturur. Nitekim insan hayal gücünün ürünü, içerisinde gerçek olayların kanıtlarını da barındıran mitsel anlatılarda ölümsüzleşmenin sırlarına erişmeye çalışır.

1) heceataer@gmail.com

2) Emmanuel Levinas, Ölüm ve Zaman, Çeviren: Nami Başer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006

Gilgamiş, ölümsüzlüğü aramak için uzun bir yolculuğa çıkar

Homeros'tan yaklaşık bin yıl önce yazılmış Gilgamiş, dünya tarihinin en eski epik şiiri olduğu gibi insanlık tarihinde ilk kez bir kahramanın "ölümsüzlük" arayışına çıktığı ilk kadim metindir. 1850 yılında, modern Musul'da (Irak), Asur kralı Asurbanipal'in kütüphane kalıntıları arasında bulunan Gilgamiş destanı; Asurcadan tercüme edilerek 1872'de yayımlanır.

Ölümsüzlük arayışı, Tanrı'ya erişmek gibi kutsal bir yolculuğa dönüşür. "Kutsal" olan kavrayış ya da algının ötesinde, peşine düşülmesi gereken bir sır olarak belirir. Sır saklıdır, üstelik gizemli; sıra dışıdır, bilinmeyendir. Bunda iten, korkutan bir taraf olduğu kadar çeken, büyüleyen bir taraf da vardır.

Sümer şehir devletlerinden Uruk'un Kralı Gilgamiş, yenilmez bir savaşçıdır. (M.Ö. 3. binin ilk yarısı) Halkına acımasızlığı Gök tanrı Anu'yu öfkeliendirir. Onu öldürmesi için vahşi adam Enkidu'yu üzerine salar. Gilgamiş, savaşı kazanmasına karşın Enkidu ile arkadaş olur. Birlikte Sedir Ormanı'na gidip tanrı Enlil'in ormana bekçi olarak koyduğu Humbaba'yı öldürürler. Gilgamiş ile birlikte olmak isteyen tanrıça İştâr, reddedilince Gilgamiş'i cezalandırmak için *Gök Boğası*'nı gönderir. Gilgamiş ile Enkidu, Gök Boğası'nı öldürürler. Buna öfkelenen tanrıça İştâr, Enkidu'yu ölüme mahkûm eder. Enkidu'nun ölümünden acı çeken Gilgamiş, bir ağıt yakar: *"Bir gün ben de onun gibi uyumalı mıyım ve bir daha asla uyanmamalı mıyım?"*³

Kendisinin de bir gün öleceği düşüncesi Gilgamiş'i huzursuz eder. Korkutucu bu olgu, daha önce bildiği korkulara benzememektedir. Her şeyin bittiği bir sona gitme endişesi, Kral'ı ürpertir. Narsist eğilimlerle birleşen ölüm korkusu, ölümsüz olma güdüsünü ortaya çıkarır. Kaderine küsüp beklemektense onu değiştirip ölümü alt etmeye karar verir.

Destanın ikinci yarısında, ölümsüzlüğü aramak için uzun bir yolculuğa çıkmaya hazırlanan Gilgamiş'a eşi Samas seslenir. *"Gilgamiş böyle nereye gidiyorsun? Ardına düştüğün (sonsuz) yaşamı bulamayacaksın!"*⁴ Eşini dinlemeyen Kral, yolculuğun başında sâki Siduri ile karşılaşır. Siduri ona yol gösterirken bir yandan da insanın tanrılar tarafından ölümlü kılındığını, bunu değiştirmesinin zor olduğunu, onun için hayatın tadını çıkarması gerektiğini söyler. Gilgamiş, tehlikelerle dolu yolculuğa çıkar; ölüm denizini aşmaya çalışır. (Çoğu klasik tarihçi, Homeros'un M.Ö. 8. yüzyılda yazdığı Odissea

Destanı'nda Yunan kahraman Odyssea'nın Truva düşükten sonra evine dönme yolculuğunu, Gilgamiş Destanı'ndaki ölümsüzlük yolculuğundan yararlanarak yazdığını ileri sürer.) Ölümsüzlük arayışı, Tanrı'ya erişmek gibi kutsal bir yolculuğa dönüşür. "Kutsal" olan kavrayış ya da algının ötesinde, peşine düşülmesi gereken bir sır olarak belirir. Sır saklıdır, üstelik gizemli; sıra dışıdır, bilinmeyendir. Bunda iten, korkutan bir taraf olduğu kadar çeken, büyüleyen bir taraf da vardır.

Gilgamiş ve Enkidu, Humbaba'yı katlediyor.

Mezopotamyalılar, evrenin yarısını gökyüzünden yarısını yeraltı dünyasından oluşan bir küre olarak tasavvur ederler. Yukarıda tanrılar, aşağıda ise ölümler dünyası vardır. İnsanlar, öldükten sonra yeraltında kederli bir varoluşa mahkûm edilmektedir. Ortada deniz, denizin ortasında ise dünya, yani Mezopotamya, etrafında da kenar ülkeler yükselmektedir.

Ona anlatılanlara göre Mezopotamya ikliminde, ölümsüzlüğün sırrını bilen Büyük Tufan'dan (Nuh Tufanı'nı anımsatır.) kurtulmayı başaran Utnapiştım'dır. Tanrılar kendisine ebedilik vermiştir. Gilgamiş, ölüm deniziyle çevrili bir adada yaşayan bilge Utnapiştım'i bulur: *"Bana yardım et Utnapiştım. Neresidir evi benim gibi kendini yitirmiş birinin? Ölüm yatağımda uyuyor. Ayağımın değdiği her yerde!"*⁵ Utnapiştım Gilgamiş'i bir dizi sınava tâbi tutar ama kahraman başarılı olamaz.

Neticede Utnapiştım, Gilgamiş'in eşi Samas'ın isteği üzerine, ona ebediliği vermese de denizin dibinde bulunan yiyen kimsenin gençliğini, hayatını uzatan bir otun varlığını açıklar. Gilgamiş otu denizden çıkarır. Uruk'a giderken bir pınarın başında su içmek için durduğunda otun kokusunu alan bir yılan yaklaşır, otu yutar. Gilgamiş'in büyük uğraş sonucu elde ettiği, sonra yılanı kaptırdığı "yaşam otu" ölümsüzlük arayışının sembolik halkasıdır. Bu sembolik bitki zamanla form değiştirerek farklı toplumların mitolojilerinde, mantar, elma, asma, hayat ağacı olarak işlenecektir. Böylece Gilgamiş ölümsüzlük şansını yitirir, Uruk'a eli boş döner. Zira tanrılar insanı yarattığında ölümü de beraber yaratmışlardır. "Ölüm, insanların kaderidir." destanın ana düşüncesidir. Tanrıların iradesine kahramanlar bile karşı gelemez.

Başlangıçta sözlü aktarılan edebiyat eserleri, Sümerlerin yazıyı bulmasıyla Mezopotamya'da diğer medeniyetlerde de aktarılmaya başlar. Edebiyat eserleri, gözden geçirilip yeniden düzenlenir. Gilgamiş Destanı

3) Danny P. Jackson, Gilgamiş Destanı, Çeviren: Ahmet Antmen, İstanbul: Arkadaş Yayıncılık, 2005

4) Danny P. Jackson, Gilgamiş Destanı, Çeviren: Ahmet Antmen, İstanbul: Arkadaş Yayıncılık, 2005

5) Danny P. Jackson, Gilgamiş Destanı, Çeviren: Ahmet Antmen, İstanbul: Arkadaş Yayıncılık, 2005

2. bin yılda son haline kavuşur. Mitler insanın kendini arayışı, keşfidir. Mezopotamya o dönemde insanlığa yazıyı armağan etmekle kalmaz, dünya çapında ilk edebiyatı da armağan eder. Böylece Gılgamış'la ölüm-süzlük miti başka kültürlerle taşınır.

Osiris, zamanı geldiğinde tekrar canlanacaktır. Ölüp dirilen buğday, Osiris'te kişileşir. Osiris'in bedenini bolluk getirmesi için parçalayıp toprağa dağıtmak, küllerini Nil'e serpmek bereket içindir. Osiris hem yaşam hem de ölüm tanrısıdır.

Antik dünyada hayatı anlamlı kılan ölümden sonraki hayat düşüncesidir

Modern insan için perdenin tamamen kapanmış olması, hayatı anlamsızlaştırmaz; hayatı anlamlı kılan bizzat hayatın kendisidir. Oysaki Antik dünyanın insanları için hayatı anlamlı kılan o hayata yapılan hazırlıklardır. Hiçliğe, yokluğa karışacak bir hayat ne kadar anlamlı olabilir ki? Temsil ya da tecrübe edilemeyen ölüm, kişide artık var olmadığında ne olacağı bilgisizliği, karmaşası, kaos içeren yoğun bir ölüm kaygısı oluşturur. Bu doğrultuda ölümden sonra hayat inancıyla insan, kaderini daha geniş bir bütüne yerleştirerek bir nebze olsun kendini güvende hisseder.

Mitsel dünyada doğum ile ölüm, hayatın en önemli geçiş noktaları olarak tasavvur edilirler. Her ikisi de çeşitli törenlerle anılmaya, temsil edilmeye başlar. İnsan, ölmek için üretir. Bereket mitleri, bir yıldaki dört mevsimin, bu dört mevsimin doğa üzerindeki etkilerinin temsidir. Mitlerde bereket tanrısının doğumu ile ölümü; doğadaki doğum-ölüm, yeniden doğuş çemberini –mevsimlerin geçişini – temsil eder.

Bu ritüellerin ilk Sümerlerde başladığına inanılır. Temmuz, ana Tanrıça İştâr'ın hem kocası hem de sevgilisidir. Her yıl mutlu toprak yeryüzünden hareket eder, karanlık toprağın altına girerek ölür. Temmuz gidince onun adını taşıyan Temmuz heykeli; yine aynı ayda, arı suyla yıkanır. Flütlerin cırlak sesiyle kadın erkek bu yasa eşlik eder. Bahara yaklaştığında İştâr, onu aramaya koyulur. Ana tanrıça gitmeden hayat, suyla ıslatılır.

Ritüeller, tanrılarla birlikte başka kıtalara taşınırlar

Mısır mitolojisinde Osiris, toprak tanrı Seb ile Gök tanrı Nut'tan doğar. Kız kardeşi İsis ile evlenir. Tabletlere göre ilkel bir yaşam süren Mısırlılara tarım araçlarını yapmayı, toprağı işlemeyi, buğday ile üzümü yetiştirmeyi; ekmek, şarap, bira yapmayı Osiris öğretir. Yeryüzünü dolaşarak bildiklerini diğer insanlarla paylaşır.

Mısır'a dönünce kardeşi Set, Athyr ayının 17'sinde Osiris'i bir sandığa koyar, üzerini çivileyerek Nil Nehri'ne atar. Bunu duyan İsis, saçından bir tutam kopararak yas giysilerini giyer; Nil'e atılan Osiris'i aramaya koyulur. İsis'in Osiris'ten bir oğlu olur. İsis Osiris'i ararken Osiris'in bulunduğu sandık; Byblos'a, Suriye kıyısına gelir. Byblos'un kralı, sandığa bir yer yapar. İsis, bu yeri öğrenir; sandığı açar, kocasının gövdesini sarılıp öper, ağlar. İsis, sandığı güvenli bir yere koyduğunu düşünüp oğlunu görmeye gittiğinde Set, sandığı bulur. Gece yarısı Osiris'in gövdesini on dört parçaya bölerek dört bir yana dağıtır. İsis döndüğünde kocasından kalan parçaları gömer, bulamadıklarının da heykelini yapar. Osiris'in erkeklik organını balıklar yediği için halk, onun da heykelini yapar. Boğalar, Osiris'e adak verilir.

Osiris, yeniden doğuş ve tarım döngüsüyle ilişkilendirilmektedir.

Başka bir inanca göre de İsis kanadıyla çamuru yelpazeler, Osiris de canlandırır. Böylece ritüel, Nil Nehri'nin yükselmesinin sağlar. Osiris buğday tanrısı olduğu için yaz mevsiminde yası tutulur. İkinci tarım dönemi de tohum atma zamanıdır. Mısırlılar, orakların öldürdüğü buğday tanrısı için ilk buğday demeti kesilince göğüslerini dövüp yas tutarlar. Evler aydınlatılır. İki kara öküzün bir sabanı çektiği ritüellerde bir oğlan tohum atar; tohum su dökülür, papirüsten yapılmış dört gemi ışıklandırılır. Osiris'in toprak ile buğdaydan yapılan heykelinin bulunduğu tabut gömülür. Bu ritüel, şenliklerle kutlanır.

Osiris, zamanı geldiğinde tekrar canlanacaktır. Ölüp dirilen buğday, Osiris'te kişileşir. Osiris'in bedenini bolluk getirmesi için parçalayıp toprağa dağıtmak, küllerini Nil'e serpmek bereket içindir. Osiris hem yaşam hem de ölüm tanrısıdır.

Osiris kültüne göre "Duat" adı verilen yeraltı krallığının kapıları ölümlere açıktır. Yargılanma sürecini başarıyla tamamlayanlar, birkaç dönüm toprak kazanır. Osiris'in koruması altında dünyadaki gibi bir yaşam sürerler.

Firavunlar, şarabı toprağa dökerek dualarla tanrılarına sunarlar. Mısırlılar için ölümden sonra yaşam, içinde bulundukları andan daha önemli olduğu için tanrılarla arasını iyi tutmak isteyen III. Ramses, yaşamı boyunca Tanrı Ra'ya 59.588 küp şarap sunduğunu söyler. En kaliteli şaraplar, öteki dünyada tüketilmek amacıyla yüksek sınıftan ölümlerle bir gömülür.

Adonis yeraltına indiğinde yaz biter, kış başlar; yeryüzüne çıktığında ise toprakların bereketi tekrar gelir ve ilkbahar olur.

Mısırlılar bir gün mutlaka dirileceklerine, ölümün sonsuz bir yok oluş olmadığına inanırlar. Ölümünden sonra bedenın zarar görmemesi için mumyalanması, cenaze töreninin ardından düzenlenecek ayınler, okunacak dualar; ölülerin değerli eşyalarıyla gömülmeleri sonraki hayatlarını düzenli sürdürmeleri içindir. Beden zarar görürse sonsuz yaşama ulaşmanın hiçbir yolu yoktur. Anıtsal piramitlerin yapılma nedeni de bedeni, dolayısıyla hayatı koruma altına almaktır. M.Ö. 2630 – M.Ö. 1620 yılları arasında inşa edilen piramitler, insanın öbür dünyada yeniden doğma isteğinin taşlaşmış halleridir.

Mısır'da insanın ölümünden sonra bir başka kaderi de güneşle ya da yıldızlarla birleşmektir. Güneşin kayığına binen ölü, güneşle birlikte günlük devrini tamamlar; böylece her sabah ufuktan doğarak gökyüzünü dolaşır. İlk zamanlarda, yalnız fravunların bu parlak kadere sahip olabileceklerine inanılırken sonra bu umudu kullar da paylaşır. Demek ki ölüm, bedenın başka bir şeye dönüşmesidir. Asıl korkulması gereken ikinci ölümdür. Tümünden kaybolmamak her şeyden önemlidir.

Mısır, ölümsüz bir dünyanın paradigmasını yaratır. Ölen insana ölümsüzlük bahşederek onu anlam yıkımından kurtarıp anlamın kaynağı haline getirir.

Osiris, Yunanlılarda Adonis olur

Eski tarım toplumlarındaki üretim biçimi, göç yoluyla farklı coğrafyalarda ortak bir kültür oluştururken ölüm- hayat ritüellerinde benzer yorumlar yaratır. Yunanlılar; öncelikle Mısır, Mezopotamya medeniyetlerini kendilerine rehber edinirler.

Yunan mitolojisinde yarı ölümlü Adonis, aşk, güzellik tanrıçası Aphrodit'in sevgilisidir. Adonis'i yeraltında oturan Persephone büyümüştür. Adonis'e âşık olan Aphrodit, Persephone'den Adonis'i ister. Persephone, Adonis'i Aphrodit'e vermek istemeyince aralarındaki çekişmeyi tanrılar tanrısı Zeus yatıştırır. Adonis'in yılın yarısını yeraltında Persephone ile, diğer yarısı-

nı da yeryüzünde Aphrodit ile geçirmesini buyurur. Adonis'i kıskanan savaş tanrısı Ares, yaban domuzu kılığına girerek Adonis'i öldürür. Aphrodit, ölen sevgilisinin ardından yas tutar.

Dionysos da İsa gibi öldükten sonra Hades'e, cehenneme gider. Oradaki insanların hallerine acır, dirilip dünyaya tekrar gelerek insanlığı kurtarmak ister. Öldükten sonra üçüncü gün dirilir, şan şeref içinde ululanarak göğe alınır. Ebedi bir hayata kavuşmak isteyen müritleri, İsa'ya tapanlar gibi, son yargılamaya için "tanrının oğlu"nun geri dönüşünü beklerler.

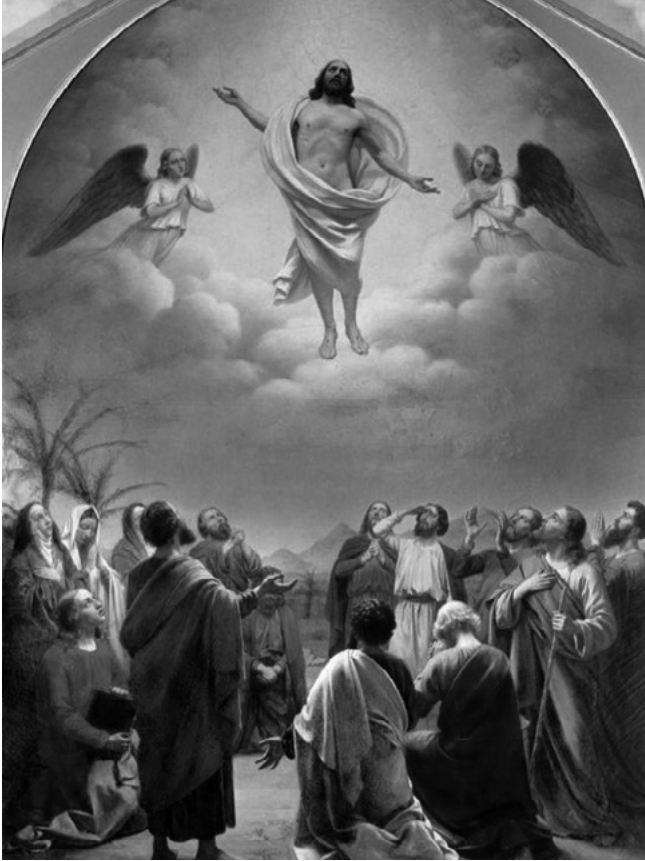
Adonis'in yılın bir bölümünü yeraltında bir bölümünü yeryüzünde geçirmesi; Temmuz'un yıllık yok oluşu ile ortaya çıkışının Yunan çeşitlemesidir. Adonis, yeraltına indiğinde yaz biter, kış başlar; yeryüzüne çıktığında toprakların bereketi tekrar gelir, ilkbahar olur. Osiris Byblos'a, Suriye kıyısına zaten gelmiştir. Adonis tapımı, Orta Doğu'da Babilonya (Babilliler) ile Suriye'nin Sami ırkları arasında yayılır. Yunanlılar tapımı kendilerine uyarlarlar.

Adonis, baharda rahip krallar ile kral ailesinden kişilerce canlandırılır. Bahar törenlerinde onun putu ya da başka bir hayvan kurban edilir. Fenikeliler, Byblos'taki Astarte Tapınağı'nda, her yıl, ağlayıp göğüslerini yumruklayarak yas tutarlar. Adonis, tekrar dirilmesi için buğday biçicinin orağıyla veya öküzün ayakları altında çiğnenerek erkekler tarafından öldürülür. Adonis'e yas tutulması, bir ürün devşirme ritüelidir.

Batı Asya'da Adonis, Attis olur, Dionysos'a kadar uzanır

Adonis ne ise Attis de Frigya için odur. Ölüp dirilmesi için her yıl yas tutulur; bir ilkbahar ritüeliyle yas, sevince döner. O da bereket tanrıçası Kybele'nin sevgilisidir, kimine göre de oğlu. Annesi Nana'nın bakireyken bir badem veya nar tanesini göğsüne koymasıyla doğar. Bir efsaneye göre Adonis gibi o da bir yaban domuzu tarafından öldürülür, diğer efsaneye göre de bir çam ağacı altında, erkekliğini giderirken kanı durdurulmadığı için ölür.

Romalılar, ritüeli M.Ö. 204 yılında kendilerine uyarlarlar. Mart'ın 22. günü, Kybele Tapınağı'na çam ağacı getirilir. Ağaç, çiçeklerle süslenir. Üç gün süren ritüelin sonunda Romalılar, bedenlerini bıçaklarla yaralarlar, dans ederek kendilerinden geçerler. Bu hem yastır hem de Attis'in güçlenip dirilmesidir. Attis'in dirilişi şenliklerle kutlanır. 28 Mart dinlenme günüdür. Son gün, 27 Mart'ta da bir geçit alayı düzenlenir. Bu geçit alayları festivallere, bugünün dünyasında karnavallara dönüşecektir.

İsa'nın efsanevi bir karakter olduğu fikrinin ilk savunucuları, 1790'larda İsa'nın Pers ve Babil mitolojisinin bir birleşimine dayandığını savunan kitaplar yayımlayan Fransız aydınlanma düşünürleri Constantin-François Volney ve Charles François Dupuis'tir.

Osiris, Dionysos'la kendini yeniden keşfeder, halkın olur

Anadolu'dan çıkıp Yunanistan'a güç bela giren şarap tanrısı Dionysos, Yunan panteonuna en son katılan (M.Ö. VI. yüzyıl) tanrıdır. Devlete karşı halkın yarattığı tek tanrıdır. Zeus ile ölümlü Semele'den doğar. Zeus'un bir ölümlüye âşık olduğunu duyan Zeus'un karısı Hera, kıskançlığından Semele'ye tuzak kurar. Zavallı Semele, Zeus'un yıldırımlarıyla yanarak kömüre döner. Bu cehennemi istemeden yaratan Zeus, bebeği anasının karnından yanmadan almayı başarır. Gelişimin tamamlaması için onu baldırına bağlar. Böylece Dionysos, iki kere doğar. Onun için Di-onysos'tur.

Dionysos Osiris'in karanlık halidir. Genç bir tanrı olduğu için inisye değildir, yani daha erginlenmemiştir. Titanlar, bedenini parçalarlar, ayrılmış uzuvlarını pişirmeye çalışırlar. Dionysos'un parçalanmış bedenini, bu ritüelle diriltmek isterler. Kendisi için tayin edilen "Tanrılar için son kral" olabilmesi için erginlenmesi gerekmektedir. Bedenin parçalanıp pişirilerek dirilmesi, bu erginlenmeyi temsil eder.

Titanlar, Zeus tarafından öldürülünce Titanların küllerinden insan doğar. Erginlenmede "Ben Yeryüzü'nün, Yıldızlı Gök'ün çocuğuyum; fakat soyum gökten gel-

medir." sözlerinin açılımıyla düalist düşünce miti, insanın Dionysos'tan gelen tanrısal öz ile Titanlardan gelen maddesel, günahkâr yağının karışımından doğduğu biçiminde yorumlanır.

Bolluk, bereket, başak, toprak tanrıçası Demeter ile kudretli asma, şarap tanrısı Dionysos, yüzlerce yıl, el ele, insanların ölüm korkularını sağaltacaklardır.

Frigyalıların "Baba" Sabazios'u, Minosluların Zagreus'u, İtaliklerin Liber Pater'i başka başka Dionysoslardır. Yunanlılar, "tanrının oğlu" Dionysos'u Osiris ile bir tutarlar. Osiris; Temmuz, Adonis, Attis adları altında, sırayla farklı medeniyetlerde doğanın ölüp tekrar canlanmasını, doğanın kişileştirilerek tanrının her yıl, yeniden dirilmesini simgeler. Tanrıların ölüp dirilmesiyle sadece onların bu hayattaki desteklerini, güçlerini değil; mezarın ötesindeki ebedi hayat umutlarını da alırlar.

Dionysos'tan Hazreti İsa'ya...

V. yüzyıl tarihçisi Konstantinopolisli Sokrates'e göre 391 yılında, pagan heykelleri yıkılır. Roma'da Vesta Tapınağı'ndaki kutsal ateş söner. Yeni bir "tanrının oğlu" doğmaktadır. Kurtarıcı insan -tanrılar hep vardır; anılır, tapınılır, sonsuz hayat inancıyla pekiştirilirler. Adları farklı da olsa gizemleri, karakterleri, ayinleri, mitleri aynıdır. Osiris, Attis, Adonis, Dionysos; Zerdüştlerin "Mithras"ı Hristiyanlık'a köprü olur. Ölümü takip eden düşünceler, Mısırlılardan Yunanlılara aktarılır. Yunan-Roma tanrılarına ait küçük parçalar bir araya getirilir. Doğu Batı'ya ölümsüzlüğü aramak için de yol gösterir. Âdeta "Biz aramaya başladık, siz de devam edin!" der. Batı da devam eder.

İncil'in İsa'sı yaratılarak resim de büyütülür. Mitolojideki insan-tanrıların rağbet gören bütün özellikleri ya da mucizeleri, İncil'in tek tanrı İsa'sına indirgenir. Mitler, erkin elinde tek tanrılı dine dönüşmekten kurtulamazlar.

Avrupa, yıllar geçtikçe, bildik efsaneleriyle İsa'yı yaratmış olduğunu unuttur; İsa, pagan tanrılarının sevilen özelliklerine tek başına sahip çıkar; onlara tapınmalarına son verir. Artık ne Attis ne Adonis vardır ne de Mithras! Halkın Dionysos'a tapmasına ise asla hoşgörü gösterilmemektedir.

Orta Çağ'da gerçeği, bilimi olduğu kadar geçmişi de vahiy kitaplarına hapsederler. Suyu şaraba dönüştürme ya da öldükten sonra dirilmek gizemleriyle İsa'nın tek, eşsiz olduğu görüşü Avrupa'da yaygınlaşır.

Dionysos da İsa gibi öldükten sonra Hades'e, cehenneme gider. Oradaki insanların hallerine acır, dirilip dünyaya tekrar gelerek insanlığı kurtarmak ister. Öldükten sonra üçüncü gün dirilir, şan şeref içinde ululanarak göğe alınır. Ebedi bir hayata kavuşmak isteyen müritleri, İsa'ya tapanlar gibi, son yargılama için "tanrının oğlu"nun geri

dönüşünü beklerler. Öldürülüşünü, dirilişini komünyon ayiniyle kutlarlar. Çam ağacına, elleri yana açılmış vaziyette gerilerek öldürülen Dionysos'a; İsa gibi tüm insanların günahlarını üstlenen olarak tapınılır. Hristiyanlardan bazılarının İsa'nın haçını boynunda taşıdıkları gibi, Dionysos müritleri de katledilen genç adam figürlerini, taş ya da metal üzerine çizer, kolye olarak taşırlar. Tanrının ölümünü sembolize eden elleri yana gerilmiş Dionysos tasviri, İsa'nın çarmıha gerilmesine uyarlanır. Gerek Dionysos gerek İsa, tanrıyken insana dönüşür. Binlerce yıldır mevsim ritüellerinde tanrılara sunulan şarap, İsa'nın kanı; ekmek de İsa'nın bedeni olarak yerini alır. Eski mitolojik gizemler, yeni efsanelerle yenilenir.

Türkistan'dan Anadolu'ya kadar birçok coğrafyada oynanan, "yağmur yağdırma" ritüeli olan "bodi bostan" oyunu.

İnsan binlerce yıl, doğumu da ölümü de ritüellerle ödüllendirir. "Ölüp-dirilmek" üzerine kurulu bütün ritüellerin kalıbıyla amacı aynıdır. Bitkiler, hayvanlar ölüp diriliyorsa insan neden dirilmesin? Halk, görev gibi mevsim değişikliklerinde ritüelleri yerine getirir. Toprağın iklime göre ürününün azalması veya çoğalması, tarım toplumları için bir ölüm kalım sorunudur. Ölüp dirilme üzerine kurulu ritüeli, drama ile keskinleştirmesinin nedeni; insanın yaşamak için çok uğraşması, çok çabalamasıdır. "Ölmek istememek" insan için ağır bir yükür. Duygularını da bu ritüellere dâhil ederek ölümsüzlüğü yüceltir, mit haline getirir.

Anadolu köylüsü de ölüp ölüp dirilir

Metin And "Dionisos ve Anadolu Köylüsü" kitabında ölüp dirilme ritüellerini Mısır ile Mezopotamya'dan Anadolu'ya taşır.

"Birinci öge; kendine sıkıntı çekirtme, canlılığa geçici bir dönem ara vermedir. Bu yoldan, dönem sonunda yaşamın sona erişiyle, gelecek dönem için güven sağlamadır; oruç, perhiz, dövünme, ağlama, uluma, ağıt... Mısır'da Osiris, Anadolu'da Attis, Suriye'de Adonis, Yunan'da Demeter ve Kore inancı, İslâm'da Muharrem ritüeli, Ramazan gibi. Yahudilerin 17 Temmuz'da başlayan ve üç hafta süren bu dönemi, Babillilerin Temmuz'unun ölüp ölüp dirilmesinden gelmektedir.

İkinci öge 'arınma'dır. Canlılığı tehlikeye düşürecek kötülüklerden, utanmazlıktan temizleyip kurtulmak. En çok başvurulan ateşti. Çoğunluk ateş üzerinden atlanır. Fas'ta aşure ritüelinde, evlerin bacalarından

yanan meşaleler atılır. Bu, Anadolu'da da vardır. Su da böyle. Muharrem'in onuncu gününde (Aşure) evlerin duvarlarına su atılır.

Üçüncü gün 'güçlenme'dir. Bu dövüşme, yarış gibi biçimlerde ya da çiftleşme yoluyla yapılır. Bugün bunun kalıntılarını birçok ülkede buluyoruz. Kızları zorla öpme, eteklerini kaldırma, kaçırma, tarlalarda çiftleşme.

Dördüncü öge ise ürün iyi olunca, yeni döneme başarıyla girildiğinde bunu sevinçle kutlama, şenliktir.

Bütün bunların yanı sıra ölümün geri dönmesi ve toluca yemek vardır. Bütün bu ritüeller, çoğunlukla 23 Eylül-21 Mart veya 21 Haziran-22 Aralık'a rastlar.

Bu bakımdan Anadolu köylü takviminde, ayların adı uyarıcıdır. Döl dökümü, Çiçek ayı, Yağmur ayı, Orağ ayı, Ot Biçimi, Biçin ayı, Harman ayı, Şarap ayı, Koç ayı, Çileler gibi. Yıl da ikiye ayrılır. Birincisi 6 Mayıs'tan Kasım'a kadar 186 gün, rûz-ı hızır yani yeşil, yeşeren gündür. 8 Kasım'dan 5 Mayıs'a kadar süren 179 gün, rûz-kasım, yani bölen gündür. Birinciyle yaz, ikinciyle kış başlar.

Yukarıda sayılan öğelerin karşılıklarını, bugün, Anadolu'da bulabiliyoruz. Yağmur yağdırmak için yeşiller giyme, 'Dodu' üzerine su dökülüp çan çalınması, 'Bodi Bostan' oynanması, güneş çıkarmak için çırallar yakıp evleri dolaşarak oynanan 'Kuç Kura', Hıdırellez'de ak giysi veya Hızır'ın yeşil giysili olması..."⁶

Büyüye dayalı bolluk törenlerinin benzerleri İran'da, Azerbaycan'da, Hindistan'da, Lübnan'da, Kuzey Afrika'da; Samatra'dan Jamaika'ya kadar geniş bir coğrafyada varlıklarını sürdürürler.

Ölüp dirilme, farklı biçimlerde ifade edilir. Eski kovulur, yeni davet edilir. Bu, canlanmayı sağlar. Ölüp dirilmek zıtlıklar üzerine kurulur. Eski ile yeni, kış ile yaz, kuraklık ile yağmur, yaşam ile ölüm sürekli çatışır. Birbirinden bağımsız medeniyetler, doğa olayları karşısında aynı tepkiyi verirler, benzer davranışlarla yakın bellek oluştururlar. Bu evrede söz edilmesi gereken kolektif bilinçtir. Kolektif bilinç, ölüme dair bilgileri saklar. Var olan kalıplar, kendini bir biçimde tekrar ederek yeniler, değişerek devam eder. Ritüeller içindeki bellek sahibi her bir imge ya da sembol, canlı, canlandırıcıdır. Toplumun kültürünü yansıtan bu ritüeller, âdeta kişileri ölümden uzaklaştıran bir iksirdir. Ritüellerle mitler birleşir, insan ruhuna biçim verir.

"Bildiğim ancak şu anda düşünmediğim her şey; bir zamanlar bilincinde olduğum ancak şu anda unuttuğum her şey; hislerimle algıladığım ancak bilincimle farkına varamadığım her şey; istençdışı ve dikkat etmeden hissettiğim, düşündüğüm, hatırladığım, istediğim ve yaptığım her şey; benim içimde şekillenmekte olan ve herhangi bir zamanda bilinç düzeyine çıkacak olan gelecekteki bütün şeyler: bütün bunlar bilinçal-

6) Metin And, Dionisos ve Anadolu Köylüsü, İstanbul: YKY, 2022

tının içerikleridir." Jung, mitlerin evrensel, kolektif, estetik bir niteliğe sahip olduğuna dikkat çeker. Dinamik mitler, kolektif bilinçaltının arketipleridir.⁷ Kişisel bilinçaltında yer alan kolektif bilinçaltı, duygusal-düşsel zihin yapıları olan arketipleri barındırır.

İnsanlık hikâyelerden ibarettir. Bilinçaltındaki arketipler unutulmaz, yok olmaz. Hiç beklenmedik bir zamanda, günlük hayatın içinde bir biçimde çıkıverir. Her seferinde hayalleriyle kendini, dünyayı yeni baştan öğrenir. Hikâyeler, aynı cins üzümünden başka tatta, çeşnide şaraplar yapmaya benzer. İnsan, "ölüm" gerçeğini bir türlü kabul edemediğinden gerçekleri sürekli farklı açılardan yorumlar. Eskiler metinlerde özgünlük de aramazlar. Efsanelerle ölüm gerçeğini yorumlayıp dururlar. Aslında mitolojik açıklamaların inandırıcı olmadığını da farkındadırlar. Bedenin öldükten sonra halini bilen, serbestken ruhu hakkında varsayımlar üretir. Bedensiz de olsa ruhun bir yerlerde ebediyete kadar yaşayabileceği umudu şimdilik bir illüzyondur.

Ölümler Kitabından bir parça. Ölümlerin kalbinin tartılmak suretiyle yargılanışını tasvir ediyor.

Çatışan iç-dış âlemdede, ölüme hem olur hem de olmaz demek, ne yazık ki insanlık için tam bir trajedidir

"Şimdi"yi bekletirken ürküntü veren "önce," ardından "sonra"da doğum ile ölüm iç içe geçerler. Ölüme endekslenmiş tasarımda, doğa karşısında kendini çaresiz hissedilen insan; tanrılar, tanrıçalar yaratır. Taşı işleyerek mabetler yapar, ilahlarıyla bağ kurar. Araf'tayken öbür dünyayı yaratması oldukça ironiktir. Cenneti, cehennemi kendi elindeyken Babil'in Asma Bahçeleri'ni arar. "Ölmek-dirilmek" çözülemeyen soyut problemlerdir. İnanç denilen çok güçlü bir sosyal organizasyonu, öbür dünyayı; dili, edebiyatı kullanarak bilinçaltını mitlerle ortaya döker. Çıkmazın içinden sanatla çıkar.

Bireysel, toplumsal korkularını değişen hayat şartlarında bastırmak kolay değildir. Ölümden gelip ölümsüzlüğe uzanan çizgide dünyaya tekrar gelmek inancı, kişiyi teselli eder. Tek tanrılı dinlerde kendine göre cennet-cehennem tasavvurlarını yaratır. Bugün genetik biliminin gelişimine hatta klonlamaya kaynak oluşturan temel öge, yine aynı düşünüş sistemi, dolayısıyla ölümsüzlüğü yakalama çabasıdır.

7) Arketip: Kelime anlamıyla kalıp, şablon, ilk tip şeklinde ifade edilen arketipler gerçekte insan kültürünü oluşturan yapıtaşlarıdır. İnsanlar uzun dönemler boyunca karşılaştığı benzer olayları bir süre sonra belli davranış kalıplarına oturtmuş, bu kalıpları kuşaklar boyunca aktarmaya başlamıştır.

Ne yazık ki ölümün tecrübe edilemez, anlatılamaz oluşu "çözülemeyen" bir doğasının olduğunu kabul etmeyi zorunlu kılar. Bu durum, tıp için de geçerlidir. Tıbbi bir olgu olarak kişinin kalp atışı çeşitli fizyolojik nedenlerle durursa hayatı biter. Bugünkü tıba göre kişiyi "öldüren" bir şey mutlaka vardır, bu neredeyse kişisel bir suç olarak görülür; sigarayı bırakmamıştır, yediğine içtiğine dikkat etmemektedir; akabinde sorumlu akciğer, böbrek, kalp ya da damarlardır. Tıp uzmanlarına göre ölümdede bir suçlu mutlaka vardır, çünkü günümüzde doğal nedenlerin sonucu ölümler azalmıştır. Ölümün doğal bir olay olarak kabul edilmesinin yerini "Kurtarılabildi ama gerekenler yapılmadı." serzenişi almıştır. Geleneksel "vadesi gelmek" inancı zayıflamıştır. Bugünün bilimsel ölüm felsefesi budur.

*"İnsanlar artık ölümden doğal ve gerekli bir olgu gibi söz etmiyor. Ölüm bir yenilgidir, kaybedilen bir iştir... Ölüm geldiğinde, bir kaza, bir güçsüzlük ya da kusur göstergesi olarak kabul edilir."*⁸ düşüncesi modern zamanların ölüme yaklaşımıdır. Bauman'ın "proje odaklı bir dünya felsefesi" diye tarif ettiği bir çağda, ölüm iyi edilebilir bir dizi hastalığa indirgenmiştir. Doğal olarak tedavisi bulunan her hastalık, insanlık için ömrün uzaması demektir. Özellikle sağlıklı yaşlanmayı sağlamak için bilim insanları var güçleriyle çalışmaktadır. Her gün bin bir çeşit haberlerle insanlarda, yapay zekâ uygulamalarıyla dünyada, ölümsüzlüğü keşfetmeye az kaldı hissi uyandırılmaktadır. İnsanlığa ölüm kaygısıyla başa çıkmanın modern yolu böyle sunulmaktadır.

Bu durumda rasyonel bir bakış açısıyla "Memento mori!" demek daha akıllıca gelmez mi? Yani "Öleceğini sakın unutma!" ya da "Bir gün ölmek zorunda olduğunu unutma!"

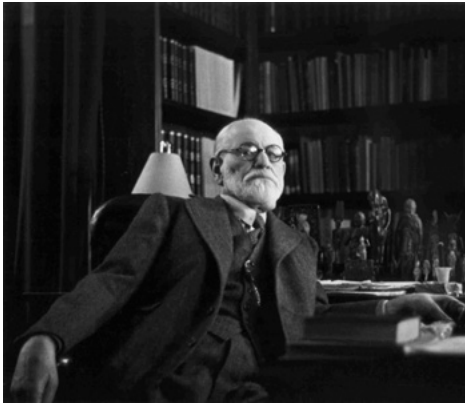
Kaynaklar:

- Ece Ataer, Sosyopolitik Şarap, İstanbul: Librum Kitap, 2022
- Carl Gustav Jung, Bilinç ve Bilinçdışı, Çeviren: Âdem Beyaz, Canberk Şeref, İstanbul. Pinhan Yayıncılık, 2022
- David Furlong; Piramitler Gerçeği, Çeviren: Selim Yeniçeri, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2001
- Barthel Hrouda, Mezopotamya (Uygurluklar 1), Çeviren: Zehra Aksu Yilmazer, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020
- Sevgi Kavut, "Carl Gustav Jung: Kavramları, Kuramları ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme" International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), December 2020
- James George Frazer, Adonis, Attis, Osiris (Doğu Dinleri Tarihi Araştırmaları 1), Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018
- Feyza Şule Güngör, "Ölüm Hakkında Çağın Felsefi Senaryosu, Ölmek mi Hiçlik mi?" FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2016 Güz, Sayı: 22
- Yusuf Kılıç, Elvan Eser, "Eski Çağ Toplamlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı" Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 4, Sayı: 13
- 8) Bauman, Zygmunt, Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri, Çev.: Nurgül Demirdöven, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012

Kendini din kılanlar: Psikiyatri ve psikoterapi

Prof. Dr. Yıldırım B. Doğan¹ • Psikiyatrist ve psikoterapist

Psikoterapideki insan algısı, insanın amaç olduğu esası üzerinde yükselir. Psikoterapi bu amaç doğrultusunda insanın kendini kendisi kılmayı, dolayısı ile bir özne haline gelmesini sağlar. Başka bir taraftan bakınca öznenin nesnesiz olamayacağı anlaşılır. Öznenin işlevselliği nesnenin varlığında olanaklıdır. Hegemonya bireyin kendisi için özne olma isteğinin karşısındadır. Kendini din kılan psikoterapi kişi için özne olma seçeneğini dışlamakta ve onu nesne olmayı kabullenecek kerte de çaresizleştirmektedir.

Sigmund Freud

GİRİŞ

Bilim toplum pratiğinde gerçekliği doğrulanan ve nesnel koşullara bağlı olarak güncellenen bilgiye gönderme yapar. Bu özelliğe sahip bilgi bilimsel bilgi adını alır. Bilimsel bilgi;

1. Evrenseldir.
2. Genellenebilir.
3. Zorunluluk taşır.
4. Bütününde nesnellik taşır.

Bilim akılsallık odağında gelişen kavramlar aracılığı ile dünyayı açıklar. Bu açıklamanın insan yaşamına yansıması bilim ve toplumun gelişme ivmesi açısından birbirlerini doğrudan etkilemesi şeklindedir.

Bu çok kısa saptamaları izleyerek özellikli bir bilim dalından, psikolojiden söz etmek istiyorum. Neden özellikli? Bir bilim dalını bir diğerinden ayıran bilgi kuramı, mantık, etik vb. gibi belirli unsurlar söz konusudur. Bu açılardan psikoloji ile diğer bilim dalları arasında keskin sınırlar yoktur. Andığım keskinlikte bir sınır -beyin hakkında ayrıntılı verilerimize karşın- henüz çizilebilmiş değildir. Psikoloji özne ve nesne etkileşimini değişik yönleri ile ele alır. Örneğin öznenin ona özgü halleri olarak tanımlayacağımız ruhsal hareketlilik psikoloji bilimi tanımını içinde yer alır. Psikoloji bir dönem felsefe içinde düşünülmüştür. Psikoloji, materyalizm ve idealizm arasındaki karşıtlığın bedenleştiği bir alan olarak kabul edilmiştir. Psikolojinin bağımsız bir bilim alanı haline gelmesinde deneysel yöntemi kabullenmesinin (19. yüzyıl) rolü büyüktür.

Psikolojiden yararlanan, insan bilimlerine en yakın olan tıp dalı psikiyatridir. Tıp bir bilim değildir. Bilim dallarına dayanan disiplinler topluluğudur. Psikiyatri, psikoloji bilim dalından aktarılan disiplinler anlayışı yansıması beklenen klinik (hasta odaklı) bir tıp dalıdır. Uygulama esaslı diğer tıp dallarında olduğu üzere amaç hastalığı iyileştirmektir. Oysa aslolan, hastalığa hastalık gelişmeden koruyucu ve önleyici tıp anlayışı ile yaklaşmaktır. Üstelik böylesi bir yaklaşım hastalığın tedavisi için gerekenden çok daha ucuza mal olmaktadır. Günümüz koşullarına bakarak sağlık alanında psikiyatri hizmetin ve psikoterapinin çoğunlukla kamuculuk niteliğinden uzak olduğunu söylemek ne abartı ne de haksızlıktır. Bu haksızlığı açık ve seçik

“Psikiyatri, psikoloji bilim dalından aktarılan disiplinler anlayışı yansıması beklenen klinik (hasta odaklı) bir tıp dalıdır. Uygulama esaslı diğer tıp dallarında olduğu üzere amaç hastalığı iyileştirmektir. Oysa aslolan, hastalığa hastalık gelişmeden koruyucu ve önleyici tıp anlayışı ile yaklaşmaktır.”

1) Ankara Üniversitesi emekli öğretim üyesi.

olarak ifade etmemiz halinde söylememiz gereken psikiyatrik hizmetin ve psikoterapinin kendini âdeta din kılan uygulama örnekleri ile daha sık karşılaşmamızdır. Özünde ne psikoloji ne de psikiyatrik hizmetin bütünü, andığım kapsam içinde yer alır. Ancak psikiyatrik hizmet ve psikoterapi açılarından ilk konuşulması gereken andığım bu türe uygulamalardır. Deneyimli bir ruh hekimi ve psikoterapist olarak hazırladığım yazımda bu konuyu tartışmak istiyorum.

Psikanalitik psikoterapi uygulamasının öznelliğe dayanması, psikanalizin bir tüketim aracı olarak anamalcı düzenin vazgeçilmezi haline gelmesine yol açmıştır. Psikanalitik kuramın yaşamın her alanında keyfiliği ve gelişigüzelliği önceleme, andığım öznelğin nesnel gerçekliğin yerine konması sonucudur.

Sigmund Freud, 19. yüzyılın bir sonraki yüzyıla döndüğü zaman kesitinde bir kuram geliştirmiştir. Bu, psikanalitik kuram olarak bilinir. Ne ki bilinçaltı odağında dallanan bu kuram aslında varsayımdan yoksundur. Ancak atomun henüz parçalanmadığı, fizik ve felsefenin durakaldığı bir açmazda psikanalitik kuram âdeta altın bir çağ başlatmıştır. Düşünür Wittgenstein bile kuramı işlevsel bir anahtar, devrimsel bir yenilik olarak görüp S. Freud'a övgüler düzmüştür. Kuram psikoloji bilim dalına bitişik sayılmıştır. Oysa psikoloji bilim dalında yeni yeni sözü edilmeye başlayan deneysel yöntemin psikanalitik kuramda (?) adı bile anılmaz!

S. Freud'un önerme olarak sunduğu tartışmalı kabul, bilinçaltının bir gerçeklik olduğudur.² *Bilinçaltı gerçekliği* rüya, çağrışım, dil sürçmesi, serbest çağrışım vb. değişik yollarla insan tutum ve davranışına yansiyarak onun bilişselliğini etkilemekte, duygusal ifadesini değiştirmektedir. Kuramın uygulamadaki karşılığı psikanalitik psikoterapidir.³ Psikanalitik psikoterapinin dayandığı gerçekliğin bilinçaltında yuvalandığı iddiası genelleşebilir değildir. Bu iddia kişinin öznel değerlendirmelerine (bu örnekte psikanalistin) bağlı olarak kabul görür.

2) Bilinçaltını bir gerçeklik olarak sunulduğu önerme mantıksal pozitivizmin esip güldüğü Avrupa'da filizlenmiştir. Bu çapraşıklık bilimin kendi doğal sürecinde akışının siyasal kaygı veya öngörülerle saptırıldığının göstergesi olabilir. İnsan beynini etkileyen ve bağımlılığa yol açan kimyasalların bilinçaltı diyerek güzellenmesi bence bunun örneklerindendir. S. Freud aynı zamanda bir kokain bağımlısı idi.

3) Psikoterapi: Ruh Sağlığı alanında eğitim almış meslek kişisi (ruh hekimi, klinik psikolog, PDR, Sosyal Hizmet, Sosyal Bilim vb. gibi) ile ruhsal zorluk yaşayan kişinin söyleşerek iyileştirilmesidir. Psikoterapi genel bir başlık olup çok değişik türleri vardır. Bütün bunların içinde psikanalitik psikoterapiden ayrı bir yerdir. Eğitimi 6 yıl sürer. Ve ücretlidir. Psikanalitik tedavi aynen eğitiminde olduğu üzere en az 6 yıl sürelidir. Her terapi oturumunun ücreti olağan psikiyatrist veya psikolog görüşmesinin dışında olup onun 4-5 katıdır. ABD'de bir dönem Psikanalistlerin beyin cerrahlarını aşan ücretlendirmeleri ve elbette zenginlikleri(!) bu nedenledir.

Yineleyerek söylemek isterim ki bilinçaltının tartışmasız egemenliği deneyle kanıtlanabilir olmaktan uzaktır.

Psikoterapi bir iyileştirme aracıdır.

Psikanalitik psikoterapi uygulamasının öznelliğe dayanması, psikanalizin bir tüketim aracı olarak anamalcı düzenin vazgeçilmezi haline gelmesine yol açmıştır. Psikanalitik kuramın yaşamın her alanında keyfiliği ve gelişigüzelliği önceleme, andığım öznelğin nesnel gerçekliğin yerine konması sonucudur. Bir süre sonra psikanalitik yaklaşımdan köken alan, temini ve ulaşılabilirliği kolaylaşan ve daha kısa sürede sonlanan psikoterapi uygulamaları ile psikanaliz toplumun gündeminden düşmüştür. Psikanalitik tedavi yaklaşımından türetilmiş çok farklı psikoterapi uygulamaları söz konusudur. Ve bunların toplam sayısı bugün 400'e yaklaşmıştır. Bu niceliksel çokluk, beraberinde niteliksel bir yoksunluğu getirmiştir. Liberalleşen ya da bu yola yelken açmaya çalışan toplumlarda değindiğim niteliksel çoraklık psikoterapinin yeniden bir tüketim aracı haline gelmesinin önünü açmıştır. Oysa psikoterapi bir iyileştirme aracıdır. İyileştirme edimi söz konusu olduğunda iyileşmesi beklenen tek şey bir hastalıktır. Hastalık dendiğinde akla gelen sağlıklı haldir. Ruh sağlığı alanında sağlıklı hal uzunca bir süre hastalığın olmaması diye bilinegelmiştir. Olumlu bir hal olumsuzluk üzerinden tanımlanmaktadır. Sağlığın olumsuzluk eksenindeki tanımı hastalığın yokluğu iken olumlu düzeyde tanımlanması iyi olma halidir.

Özellikle 1950'li yılların ortalarından başlayarak insan varlığı bedensel, ruhsal ve çevresel tümleşik bir bütün olarak algılanır olmuştur (Karl Meninger). İlgili bütünün yapısal ve/veya işlevsel aksamaları, eksikliği sağlığın bozulmasına yol açar. Bu noktada dikkat edilmesi gereken şu ince ayrıntı önemlidir: Sağlığın korunması -sağlığın bozulması ile gelecek hastalığın tedavisi ve benzeri diğer yükler (para, zaman vb.) düşünüldüğünde- çok daha ucuz ve çok daha etkili olacaktır. Başka bir deyişle ulusal bir ruh sağlığı politikası kaplamında psikiyatri ve psikoloji uygulamaları ancak bu yolla doğru yerini bulacaktır.

Ek olarak psikoterapi ulaşılabilir ve temin edilebilir niteliğe kavuşacaktır. Başka bir deyişle psikoterapi seçkinci bir uygulama örüntüsü olmaktan kurtulacaktır.

Gel gör ki şu ana dek ulusal bir sağlık politikası yoktur.⁴ Şu anki koşullar bugünün sonucu değildir. Şu anki koşullar hegemonyanın bir türlü baş edemediği Türkiye'yi çöktürmek üzere saldırılarını giderek arttırdığı son 50 yılı kapsayan bir geçmişe işaret etmektedir. Başka sorunlar da vardır. Büyük/küçük onlarca alt sıralarda yer alır. Özellikle 15 Temmuz tarihinden sonra hegemonyanın icat ettiği sorunların sayısı katlanarak artmaktadır. Benim şimdilik liste dışı bıraktığım sorunlardan iki tanesi mesleğimi çok yakından ilgilendirmektedir: Psikiyatrik hizmet ve psikoterapi uygulaması. Her iki örneğin toplumsal yaygınlığı dikkat çekici ölçüdedir. *Yaygınlığın en temel nedeni hem psikiyatrik hizmetin hem psikoterapinin kendilerini din kılmaya çalışmalarıdır.*

"DSM 1950'lerin başında ABD için yerel bir sınıflama iken 1980'den sonra küresel bir sınıflama sistemi haline gelmiştir."

Orhan Hançerlioğlu, Materyalist Felsefe Sözlüğü'nde Din maddesini "günlük yaşamda insanlara hâkim olan kuvvetlerin insanların zihnindeki fantastik yansıması" olarak açıklar ve ekler; "bu yansıma dünyevi kuvvetlerin dünyevi olmayan biçimlere bürünmesi ile oluşur". İdealizmin şiddetle sahiplendiği bu durum insanın ezel-ebet yaşadığı içsellik adı verilen özneliliğin yansımasıdır. Özneliliğin nesnel dünyada ifade buluşu genel olarak doğaüstü güçlere yapılan yüklemelerle kendini gösterir. Bu nedenle psikiyatrik hizmet ve psikoterapi doğaüstü güçleri anıştıracak mucize beklentilerinin yuvası olmuştur. Psikiyatrik hizmetin ve psikoterapinin kötüye kullanımı, akçeli ederinin âdeta "kâr kapısı" haline gelmesi olağanlaşmıştır.

4) Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi isimli 224 sayılı yasa ile 1963 yılında başlayan sağlıkta sosyalizasyon 1983 yılında tüm ülkeyi kapsar hale gelmiştir. 1980'li yılların küreselleşme dayatması ile oluşan liberalleşme hareketi ile (12 Eylül darbesi ve Turgut Özal iktidarı bir milattır) bugün yok olmuştur. Yıkılan Hıfzısıhha Enstitüsü küllerinden yeniden kurulmaya çalışılmaktadır. Co-Vid 19 pandemisindeki görece başarılı mücadele kamuculuk sayesinde gerçekleşmiştir. Ulusal Sağlık Politikası gerekliliği Ulusal Ruh Sağlığı yordamını da kapsamalıdır.

Başka bir yazımda belirttiğim üzere çok uluslu ilaç şirketlerinin oluşturduğu lobi ABD kongre ve senatosunda en etkili üç lobiden biridir. Hegemonyanın vazgeçilmezi küreselleşmenin beklenen sonuçlarından biridir bu! Örneğin DSM 1950'lerin başında ABD için yerel bir sınıflama iken 1980'den sonra küresel bir sınıflama sistemi haline gelmiştir. DSÖ'nün sınıflama sistemine seçenek oluşturmanın ötesinde bir alanda silip süpürmüştür. Çünkü meslek alanında üretilen çalışmaların yüzde yüze yakın bir kısmında DSM kullanılmaktadır.

İdealizmin şiddetle sahiplendiği bu durum insanın ezel-ebet yaşadığı içsellik adı verilen özneliliğin yansımasıdır. Özneliliğin nesnel dünyada ifade buluşu genel olarak doğaüstü güçlere yapılan yüklemelerle kendini gösterir. Bu nedenle psikiyatrik hizmet ve psikoterapi doğaüstü güçleri anıştıracak mucize beklentilerinin yuvası olmuştur.

DSM'nin en temel özelliği ilaç şirketlerinin denetiminde olmasıdır. Üretilen ilaçlara uygun psikiyatrik tanımlar üretmek gene DSM'nin marifetlerindendir. Panik atak, panik bozukluk, sosyal anksiyete bozukluğu, travma sonu stres bozukluğu hemen akla geliveren örneklerdir. Yukarıda andığım her ruhsal hastalığın kesin olarak adlandırılmış bir ilacı vardır. Ülkemizdeki psikiyatristlerin meslek pratiğinde ilacı öncelemesi bir anlamda kaçınılmazdır.⁵ Tanımladığım durumun gözden kaçırılmasının tek yolu psikiyatrik hizmetin kendini din kılmaya çalışması ile mümkün hale gelmektedir.

Psikiyatrik hizmetin bu boyuta çıkarılmasının gözden kaçan nedenlerinden biri psikiyatristlerin sabah programlarından anlık haber programlarına kadar her fırsatta görüşüne başvurulmuş "anah-tar kişi" rolünü üstlenmeleridir. Kimi örneklerde bu, psikiyatristlerin toplumsal sorunları sözde psikiyatrik açıdan (!) açıklamaya hatta neredeyse hüküm niteliğinde ifadelendirmelerine kadar varabilmektedir. Psikiyatristlerin âdeta tarikat şeyhi edalarında toplumu *psikolojize etmeyi* marifet saymaları, psikiyatrik hizmetin kendini din kılmayı görüntüsüne en uygun olanıdır. Bunu şu yolla yapmaktadırlar:

1. Her olayı, her olguyu ruhsal nedensellik odağında çözümlerler.
2. Geçmiş karalanır.
3. Aile vb. suçlu sandalyesine oturtulur.
4. Başta kişilik bozukluğu olmak üzere psikiyatrik tanı yaftalama aracı olarak kullanılır.

5) Gerçek depresyonun tanınması halinde kullanılması gereken ilaç dozunun üçte birinin reçetelendirilmesi depresyon tanısının ve/veya ilaçla tedavisinin gelişigüzelini gösterir. Çünkü amaç yalnızca ilaç satmaktır.

“İnsanlar kendilerinin bir başkasından farkının ne olduğunu bilmemektedirler.”

Postmodernist toplumsal tasavvur, evrensel ilkelerinin ötelendiği, bireyciliğin egemen olduğu bir anlayışı barındırır. Bu anlayışa bağlı olarak ısrarlı bir tüketici haline gelen birey, haz peşindeki koşuşturmasını bireysel özerklik olarak kabullenmiştir. Tekillik, bireycilik tapınılacak değerler düzeyine yükseltilirken kişi varoluş kaygısını daha şiddetli yaşamaya başlamıştır. Dolayısı ile ruh sağlığı meslek kişilerine yönelik yardım istemi yoğunlaşmıştır. Postmodernistik toplumsal tasavvur, bireycilik adına bireyi yalnızlaştırmayı önceler. Küreselleşmenin bir diğer özelliği postmodernistik toplum tasavvuruna doğrudan hizmet etmesidir. Dediğimi destekleyecek ve küreselleşmenin getirdiği özellikleri şöyle sıralayabilirim:

1. Çevre uyaran kirliliği nedeni ile bozulmuştur.
2. Uyaran bombardımanı kişiyi tepkisiz hale getirmiştir.
3. Birey dönüştürebilme özelliğini yitirmiştir.
4. Düşüncenin yerini savsözler almıştır.
5. Bilgi olan ile bilgi olmayanın ayrımı yapılamamaktadır.
6. Malumat bilginin yerine geçerken teknoloji bilim muamelesi görmüştür.
7. Zihinsel öğrenme art plana itilmiştir.
8. Sonuçta evrensellik yok olmuştur. Küresellik evrenselliğin yerine geçmiştir

Küreselleşme insanın haberleşmesini, konuşmasını, nasıl ve ne kadar düşünmesi gerektiğini, na-

sıl gülüp nasıl ağlayacağını, nasıl tepki vereceğini, nasıl sevip nasıl nefret edeceğini ve sayılamayacak çoklukta ayrıntıyı yaşam bilgisi haline getirip dayatmıştır. Dolayısı ile birey özne olmaya ne vakit ne de fırsat bulabilmiştir. Aslında özne olmanın ona ne getireceği konusunda zerre kadar fikri kalmamıştır.

Sonuçta insanlar; kendilerini bireysel özne olarak gerçekleştirememekte, değer yaratamamakta, dolayısı ile yaşama katılamamaktadırlar. Kendilerini yurttaş olarak algılamamaktadırlar, dolayısı ile sorumluluk duygusundan yoksun kalmışlardır. Tek sorumlulukları işaretlere, simgelere göre davranmalarıdır. Kendilerinin bir başkasından farkının ne olduğunu bilmemektedirler. Farklı olmaları gerek-mekte midir onu da bilmemektedirler. Kısa ve öz olarak insanlar, amaç olmaktan çıkıp araç haline gelmiştir.

Postmodernist toplumsal tasavvur, evrensel ilkelerinin ötelendiği, bireyciliğin egemen olduğu bir anlayışı barındırır. Bu anlayışa bağlı olarak ısrarlı bir tüketici haline gelen birey, haz peşindeki koşuşturmasını bireysel özerklik olarak kabullenmiştir.

Kişinin özne haline gelebilmesi dış dünya nesnelere ve iç dünyasına yönelmesinin önünü açar. Bu da insanın öznel ve nesnel boyutta deneyimini zenginleştirir. Çünkü hem kendisine hem de kendisi olmayana ancak bundan sonra yönelebilmektedir. Özne olarak işlevselleşen birey, var olan diğerlerini nesne olarak görür. Dolayısı ile aynılıkları, farklılıkları daha ince düzeyde irdeleme becerisine ulaşır.

Psikoterapideki insan algısı, insanın amaç olduğu esası üzerinde yükselir. Psikoterapi bu amaç doğrultusunda insanın kendini *kendisi* kılması, dolayısı ile bir özne haline gelmesini sağlar. Özne haline gelen insan dünyaya yaklaşırken nesne olmaktan vazgeçmenin farklılığını duyumsar. Yegâne olan öznedir. Kendidir. Özne, diğer varoluşları nesne kılar. Bu dediğim yalnızca insan için tanımlıdır. İnsanın değer üretmesi, sanat üretmesi ancak özneleşmesi ile olanaklıdır. Psikoterapinin değerden bağımsız olmaması bu nedenledir. Başka bir taraftan bakınca öznenin nesnesiz olamayacağı anlaşılır. Öznenin işlevselliği nesnenin varlığında olanaklıdır. Özne ve nesne birbirinden bağımsızdır. Nesne edigendir. Özne etkindir. Hegemonya bireyin kendisi için özne olma isteğinin karşısındadır. Psikoterapinin kendini din kılması kişinin özne-nesne haline gelme güdüsünü nasıl etkiler? Kendini din kılan psikoterapi kişi için özne olma seçeneğini dışlamakta ve onu nesne olmayı kabullenecek kertede çaresizleştir-mektedir.

Kendini din kılan psikoterapi kişiye neler hissettirir?

1. Bilemediği geçmişi kişi için sorunlarının kaynağıdır.
2. Geçmişi bilinir hale getirecek işlem psikoterapidir. Psikoterapi arayışı buna bağlıdır.
3. Psikoterapisti ona tutuklusu haline geldiği geçmişini yeniden öğretir(!).
4. Kişilerarası etkileşimlerden kaynaklanan aksaklıklar kişinin geçmiş yüklülüğünden ve bu yüklülüğün getirdiği kırılganlıktan kaynaklandığı inancına sıkı sıkıya sarılır.
5. İyileşmek ancak psikoterapistin kararlaştırdığı bir zamanda ve belirlediği içerikte şekillenir.
6. Bu nedenle -psikanalitik nitelikli olmadığı halde- aylarca süren psikoterapiler vardır.
7. En önemlisi kişinin iyileşmek üzere kendi kaynaklarından habersiz kalması ya da böyle bir zenginliğinin farkına bile varmamasıdır.

Psikiyatrik hizmet denince akla ilk gelen psikiyatri karşıtı düşünce ve tutumu ile ön alan Thomas Szasz'dır. Onun düşüncelerinden birkaçını burada ele almak önemlidir.⁶

Psikoterapistin psikoterapi adına eylediği çoğu zaman onun söylediği ile sınırlıdır. Başka bir deyişle olan ile olması beklenen her zaman aynı değildir. Bu da klinik araştırmacıları psikoterapi konusunda uzak kalmaya itmiştir.

Bütün hasta insanlar klinik hasta değildir ve bütün klinik hastalar hasta değildir. Anlamamız gereken her hasta olan ya da hasta hisseden kişinin klinik bir tanı almak zorunda olmadığıdır.

Olağanüstü iddialar olağanüstü kanıtlar gerektirir. İddia olmakla sınırlı her kabul ille de kuram değildir. Kuram diyebilmek için taşıdığı bir varsayım ve varsayımın yöntemsel olarak kanıtlanabilmesi gerekir. Kanıtlanmaması kuram olmadığını göstermez. Deney deseninin ya da varsayımın kurulmasındaki eksiklik ya da aksaklık dikkatten kaçmamalıdır. Aslo-lan bir varsayımın olmamasıdır. Psikanalitik kuram varsayımın bulunmadığı kuram adını alan iddialı(!) bir kabuldür.

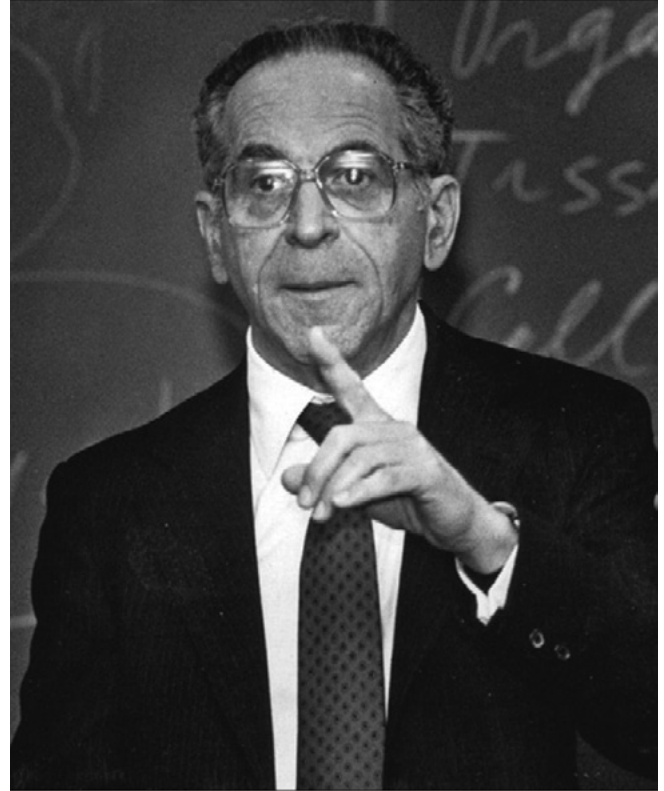
Bir şeyin adını bilmek ile bir şeyi bilmek farklıdır. Tanı bir isimdir. Tanıtır. Tanımak bilmek değildir. Bilmek, tanıyor olduğunuz şeyin önce bilme değeri taşıyıp taşımadığını anlamak demektir. Ardından irdelemek ve çözümlemek gelir. Bunun gerçekleşmesiyle bilgi ortaya çıkar. Bilgiye ulaşmak başka bir bilgiye ulaşmak yolunu açar. Bu daha başka bir bilgiye doğru yönelmek demektir. Tanı, tanılama

6) Alıntıların hepsi 2021 yılında Kuzgun Kitap isimli yayınevinden çıkan 'Hegemonya'nın Zehirli Oku: Psikiyatri' isimli kitabımda yer almıştır.

andığım mantıksal sürecin hiçbir aşamasında yer almaz!

Bir kuşun adını dünyadaki tüm dillerde öğrenebilirsiniz, ama öğrenme işini bitirdiğinizde, o kuş hakkında adından başka bir şey biliyor olmazsınız.

Psikiyatrik hizmetin kendini din kılma tercihi-ni daha baştan boğan bu düşüncelerin psikiyatristler tarafından yeterince bilindiğini düşünmüyorum.

Thomas Szasz

Söyleşerek iyileşme açısından sonucun kesin olduğu tek bir psikoterapi türü yoktur. Psikoterapi uygulaması için kuramın getirdiği bir önerme varsa bu önermenin doğrulanması açısından geçerliliği oybirliği onayı almış bir yöntem henüz yoktur! Bu nedenlerle pek çok psikoterapi yaklaşımı arasında eklektik nitelikli (bütünleşik hale getirilebilmiş), sistemli bir uygulama örüntüsü yoktur. Psikoterapi odaklı meta-analitik⁷ nitelikli çalışma da yoktur. Psikoterapistin psikoterapi adına eylediği çoğu zaman onun söylediği ile sınırlıdır.⁸ Başka bir deyişle olan ile olması beklenen her zaman aynı değildir. Bu da klinik araştırmacıları psikoterapi konusunda uzak kalmaya itmiştir.

Bütün bunlara bağlı olarak psikiyatrik hizmet ve psikoterapinin kendisini din kılması tartışmalı biçimde varlıklarını sürdürebilmesinin tek yolu gibi görünmektedir.

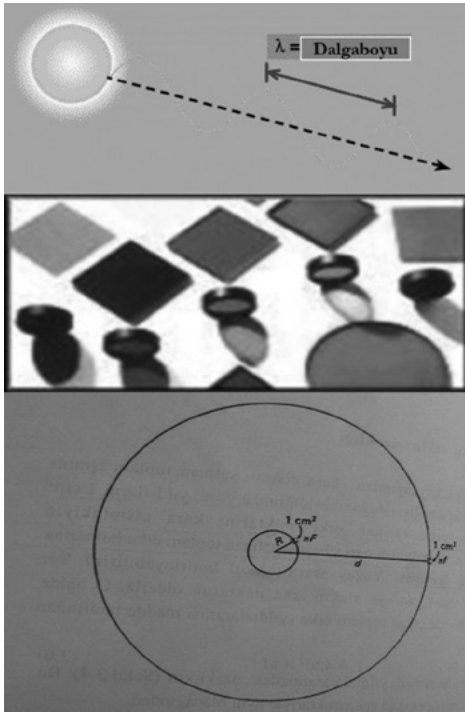
7) Aynı konuda farklı zamanlarda yapılmış çok sayıda araştırmaların karşılaştırmalı sonuçlarını içeren araştırma yazısı.

8) Kişilerarası Kuramına dayanan bireysel psikoterapi uygulamalarının q-sort tekniği ile kotarılmış olanları hariç tutulmuştur.

Yıldızların parlaklıklarını ölçmek

Prof. Dr. Yüksel Karataş • İstanbul Üniversitesi, Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü

Bugün farklı ülkelerdeki dünya çapındaki astronomlar bir araya gelerek bilgi ve parasal güçlerini ve de yeni nesil genç bilimcileri bir araya getirmekte, en yeni teknikler ile yer ve uydu tabanlı gözlemleri virgülden sonra olabildiğince hassasiyetle elde ederek doğru verilere ulaşma peşindeler. Hedefleri evrendeki madde ve enerji formlarını anlamaktır.

Şekil 1: Yıldızlar bize λ dalga boyunda elektromanyetik foton gönderir (üst panel). Orta panel de farklı renkte kare veya yuvarlak cam filtreler görülmektedir. R yarıçaplı bir yıldızın yüzeyinden yayılan ışık $F(\lambda)$ (alt panel) astronomlar ~150 milyon km uzaklıkta Dünya üzerinde teleskop+ filtre+ detektör sistemi ile ölçerek sayısal hale getiriyorlar. İşte bu da yıldızların parlaklıklarının temelini oluşturuyor.

“Yıldız, galaksi, kuazar gibi gök cisimlerinin parlaklıklarını tayin etmek için astronomlar teleskop, filtre ve detektörler kullanıyorlar. Filtreler cam filtreler şeklinde olup UBVRİ, JHKLM, u' g' r' i' z' gibi harfler ile sembolize edilirler. Harflerin her biri rengi temsil eder ve ışığın dalga boyuna (λ) göre 3000 - 10000 Å aralığında seçilir.”

Yıldızların bize ulaşan beyaz ışığı yıldızın uzaklığı, kimyası, kütlesi, yaşı gibi astrofizik parametreleri barındırır (Şekil 1-üst panel). Tarihsel süreçte astronomlar yıldızın ışığında saklı bu kodu açığa vurmada çaba içerisindeydi. Yıldız, galaksi, kuazar gibi gök cisimlerinin parlaklıklarını tayin etmek için astronomlar teleskop, filtre ve detektörler kullanıyorlar. Filtreler cam filtreler şeklinde olup (Şekil 1-orta panel) UBVRİ, JHKLM, u' g' r' i' z' gibi harfler ile sembolize edilirler. Harflerin herbiri rengi temsil eder ve ışığın dalga boyuna (λ) göre 3000 – 10000 Å aralığında seçilir. Beyaz ışık bir prizmadan geçirildiğinde mor, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı şeklinde renklere kırıldığını hatırlayın.

Dalga boyu birimi Å (Angström) olup, İsveçli fizikçi Anders Jonas Ångström'ün soyadının baş harfinden alıyor. Dalgaboyunun ayrıca metre, milimetre, nanometre ve mikron dönüşümleri sırasıyla şöyledir: $1 \text{ Å} = 10^{-10} \text{ m}$ ve $1 \text{ Å} = 0.1 \text{ nm}$, $1 \text{ Å} = 10^{-4} \text{ mikron} (\mu)$. Detektör insan gözü, fotoğraf cam plağı ile kaplanan kimyasal emülsiyon, fotoçoğaltıcı tüp ve günümüz görüntüleme özellikli CCD elektronik cihazlardır. Bir CCD silikon devre levhalarından oluşmuş bir elektronik çiptir. Üzerinde piksel (görüntü elemanı) adı verilen çok sayıda küçük bölgeler bulunur. UBVRİ, JHK, u' g' r' i' z', uvby gibi filtreler için fotometri sistemleri tanımlanmıştır. Astronomlar 1800'lü yıllardan günümüze gök cisimlerinin parlaklıklarını ölçmek için çeşitli filtreler, teleskoplar ve detektörler geliştirmişlerdir. Bunlar sayesinde yıldızları, galaksileri ve evreni anlama işine koyulmuşlardır.

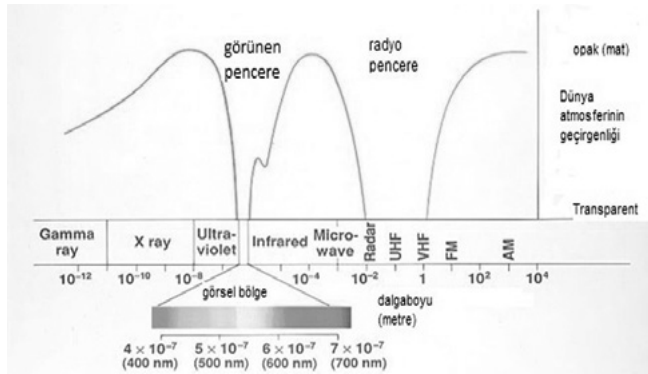
Dünya atmosferinin geçirgenliği

Dünya atmosferinin bir geçirgenliği vardır (Bakınız Şekil 2). Çukur kısımlar gök cisimlerinden gelen ışığı geçirir yani şeffaftır (transparent). Geçirgen bölgelere pencere de denir. Bombe kısımlar ise opak (mat) olup ışığın geçirgen olmadığı bölgelerdir. Dünya atmosferinde böyle iki pencere görülmektedir (Şekil 2). Biri görünen pencere diğeri ise uzun dalgaboylarında gök cisimlerinin araştırıldığı radyo penceresidir. Bu bölge radyo teleskoplar ile incelenir. Fotometri 3000 ila 10 000 Å dalga boyu aralığında vizüel (görünen) bölgede yapılır. Bu bölgenin $\lambda < 3000 \text{ Å}$ alt sınırı dünya atmosferinin geçirgenliği ile 10 000 Å üst sınır ise detektörlerin duyarlılığı ile ayarlanır. Atölyede U filtresi yapılırken dünya atmosferinin bu kısıtlaması dikkate alınır. Bu filtreleri üreten sayılı üretici şirketler vardır. Kırmızı öte bölgede geçirgen bir pencere daha vardır ve burada JHKLMN filtreleri kullanılarak kırmızı ötesi astronomi çalışılır. Genelde bu kısımda yıldız ışığı subuharı (H_2O) ve CO_2 tarafından soğrulduğundan, bu pencerelerin dışındaki dalgaboylarında uzaya uydu gönderilerek astronomi ve astrofizik çalışılır.

Dünya atmosferinde O_2 , H_2O , O (ozon), Aerosoller gibi partiküller yıldızlardan gelen ışığı sönmükleştirir. Bundan dolayı gözlemlerine ait atmosferik sönmükleştirme etkisi araştırılır ve elde edilen aletsel parlaklıklar düzeltilerek dünya atmosferinin dışına indirgenir.

Detektörler astronomide duyarlılığı artırmak için insan gözünün elde edebileceğinden daha fazla dalga boyu elde etmek, tek tek fotonları tespit etmek ve zaman ile sinyalin artmasını integre edebilmek amacıyla kullanılır.

Özetle evrende yıldızlar dâhil gök cisimleri elektromanyetik spektrumda yüksek enerjiden (kısa dalga boyları) tutun da düşük enerjiye (uzun dalga boylarına) kadar ışınım yayıyorlar (Şekil 2). İşte fotometri bu uzun yelpazenin oldukça dar bir aralığında optik (görünen) pencere de uygulanıyor.

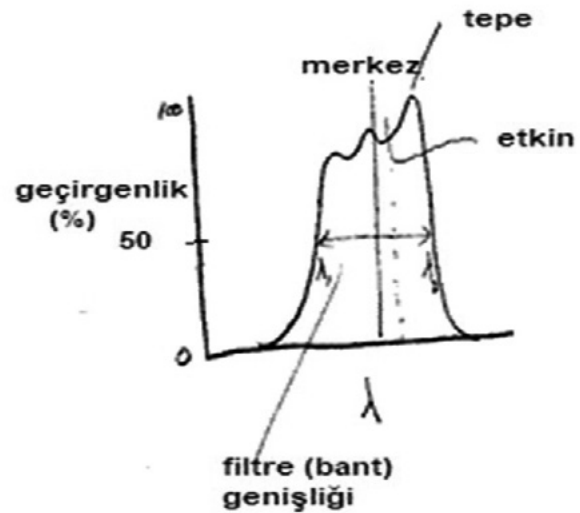
Şekil 2. Dünya (Yer) atmosferinin geçirgenliği. Yeryüzündeki teleskoplar ile fotometri görünür pencere adı verilen oldukça dar bir dalgaboyu aralığında (3000 ila 10000 Å) uygulanır. Bir de U şeklinli bir radyo pencere var ki bu radyo astronominin konusudur. Çukur kısımlar geçirgenliği (transparent) bombe kısımlar ise opaklığı (mat) temsil eder. Dünya atmosferi bu kısımlarda geçirgen olmayıp, atmosfer dışında uydu tabanlı olarak astronomi yapılır.

Filtreler ve detektörler

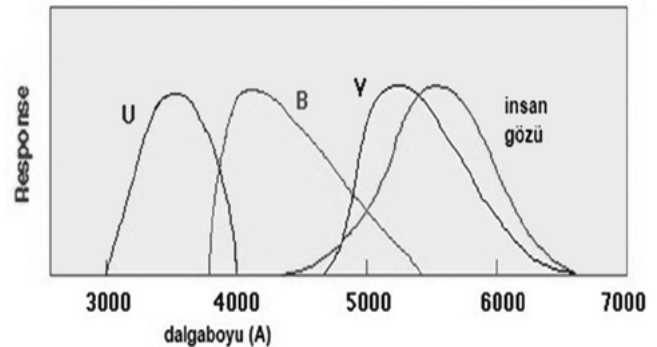
Sınırlı dalgaboyu aralıklarında bir yıldızdan gelen ışık akısını ölçmek isteriz. Bunu yapmak için detektörümüze gelen istediğimiz dalga boylarının geçmesine izin veren araçlara gereksinim duyarız. Bunlara filtre denmektedir. Bir filtrenin duyarlılık veya geçirgenlik eğrisi Şekil 3'te gösterilmiştir. Bir filtre merkezi dalga boyu λ_m , yarıdalga boyu genişliği ise $\Delta\lambda$ ile temsil edilir. Filtrenin %100 geçirgen olduğu yer tepe noktası olup (λ_m), %50 geçirgen olduğu dalga boyu aralığına ise yarıdalga boyu genişliği ($\Delta\lambda$) adı verilir.

UBVRI filtreleri ışığın dalgaboyu ile ilişkili olup bir renge karşılık gelmektedir. U: Ultraviyole (Mor ötesi), B (Blue-mavi), V (Visual - görsel), R (Red-kırmızı), I (Infrared, kırmızı ötesi) anlamına gelmektedir. UVB filtreleri için geçirgenlik eğrileri Şekil 4'te gösterilmiştir.

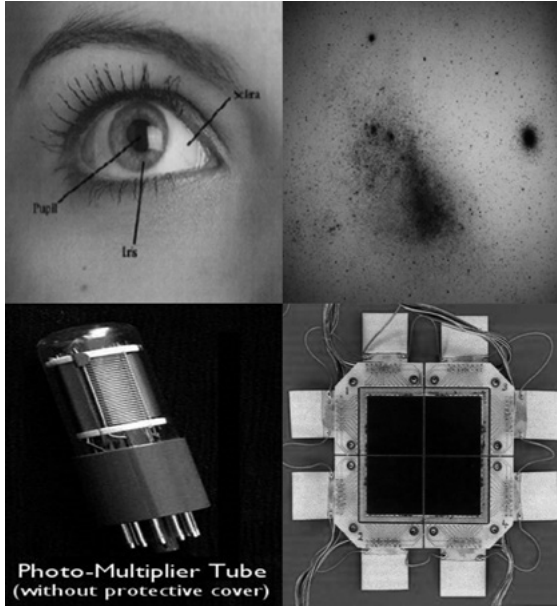
Detektörler astronomide duyarlılığı artırmak için insan gözünün elde edebileceğinden daha fazla dalgaboyu elde etmek, tek tek fotonları tespit etmek ve zaman ile sinyalin artmasını integre edebilmek amacıyla kullanılır. Detektörler gök cisimlerinden gelen foton sinyaline doğrusal ya da yarı doğrusal tepki verirler ve kayıtları depolayabilmelidir. 1980 öncesi kullanılan fotoçoğaltıcı tüp ve fotoğrafik cam plaklarına göre günümüz CCD'leri oldukça yüksek duyarlılığına sahiptir (Şekil 5). Günümüz CCD'leri $4000-8000 \text{ Å}$ dalgaboyunda %90'lara varan kuantum etkinliğine, 4000 Å den küçük ve 8000 Å den büyük dalga boylarında ise nispeten düşük bir kuantum etkinliğine sahiptir (Şekil 6-üst ve alt panel).

Şekil 3. Bir filtrenin λ dalgaboyuna göre geçirgenlik veya duyarlılık eğrisi. Filtrelerde merkezi, tepe ve etkin olduğu dalgaboyu tanımları kullanılır. Geçirgenliğin % 50'sine denk düşen dalga boyu aralığına ($\Delta\lambda$) bant veya filtre genişliği adı verilir.

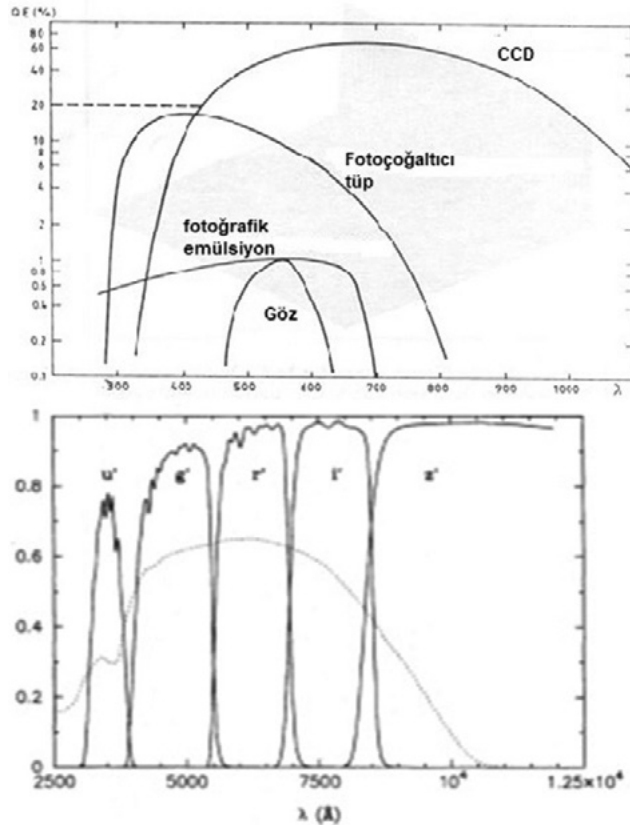
Şekil 4. UVB filtrelerinin geçirgenlik eğrileri. İnsan gözü V filtresinin ortalama 5500 Å dalgaboyuna yakın bir duyarlılığa sahiptir.

Şekil 5. Detektörler. İnsan gözü, fotoğrafik cam plak (üst paneller). Fotoçoğaltıcı tüp, CCD (alt paneller).

Görünen parlaklıklar

Bir yıldızın görünen parlaklığı Dünya üzerindeki gözlemci tarafından ölçülen yıldızın akısının bir ölçüsüdür. Yıldız ne kadar parlak ise kadir değeri sayı olarak küçük olur. Kadir (magnitude) belirli bir dalgaboyunda yıldızın parlaklığının logaritmik ölçüsüdür.

Şekil 6. İnsan gözü, fotoğrafik cam plağı, fotoçoğaltıcı tüp ve CCD'ye ait dalgaboyuna göre kuantum etkinliği (üst panel). Alt panelde ise u'g'r'i'z' filtrelerine göre kullanılan bir silikon CCD'nin (noktalı eğri) duyarlılığı birlikte gösterilmiştir.

Akı (flüks, f) bir detektörün saniyede santimetre karesine ulaşan enerji miktarıdır. Akı birimi cgs biriminde $f_\lambda : \text{erg s}^{-1} \text{cm}^{-2} \text{Å}^{-1}$ dir. Yıldızın görünen parlaklığı (görünen kadiri) yıldızın akısı ve filtrenin geçirgenliğinin fonksiyonu olarak aşağıdaki bağıntı ile verilir.

$$m_\lambda = -2.5 \log f f(\lambda) S(\lambda) d\lambda + c$$

Bağıntıdaki -2.5 değerine pogson katsayısı denir. $-$ işareti ise kadirlerin artan parlaklık ile azalmasının göstergesidir. Kuzey yarı kürede çalışan astronomlar Vega yıldızının V filtresinde $V = 0^m.03$ görünen parlaklığı ve $f_\lambda = 3.63 \cdot 10^{-9} \text{ erg cm}^{-2} \text{Å}^{-1}$ akı değerinde karar kılarak bağıntıdaki c sabitinin değerini -48.60 olarak belirlemişlerdir. Güney yarıküredeki astronomlar ise Vega yıldızına benzeyen A spektrel tipten bir yıldızı dikkate alırlar.

2000 yıl önce Yunanlı astronom Hipparchos, çıplak göz ile yıldızları 6 parlaklık sınıfına ayırmıştır. En parlaktan en sönüğe doğru 1 ila 6 arasında rakamlar ile 1000'den fazla yıldızın bir kataloğunu oluşturmuştur.

Bağıntıdaki λ ve $S(\lambda)$ için UBVRI seçilirse farklı dalgaboylarında kırmızı, vizüel, mavi ve morötesi parlaklıklar ve kadirler tanımlanır. Çok tanınmış gök cisimlerinin V filtresi ile ölçülen görünen parlaklıklarını bir sayı doğrusunda gösterelim (Şekil 7). Sayı doğrusunda pozitif tarafa yani daha büyük sayılara gidildikçe yıldızlar daha sönük, sola doğru daha negatif sayılara gidildikçe yıldızlar daha parlak olurlar. Bu ölçeğe göre Güneş gökyüzünde en parlak gök cismi olup V filtresine ait görünen parlaklığı $V = -26^m.5$ 'tir. En sönük gök cisimleri ise $V = +25^m.0$ kadire kadar sönük olabilmektedir. Bir yerde parlaklıklar rölatifdir (görece).

Şekil 7. Sayı doğrusu üzerinde bazı gök cisimlerinin parlaklıkları. Negatif sayılar parlak gök cisimlerini, pozitif sayılar ise görece olarak daha sönük gök cisimlerini gösteriyor. Güneş $V = -26^m.5$ değeri ile en parlak yıldızdır. Çıplak gözün görebildiği yıldız $6^m.0$ 'dir.

Fotometri kelimesi Yunanca ışık anlamına gelen "photons (Fotonlar)" ile ölçüm anlamına gelen "metron" kelimelerinden türetilmiştir. Fotometri ışığın şiddetinin ölçümü ile uğraşan bir bilim dalıdır. 2000 yıl önce Yunanlı Astronom Hipparchos çıplak göz ile yıldızları 6 parlaklık sınıfına ayırmıştır. En parlaktan en sönüğe doğru 1 ila 6 arasında rakamlar ile 1000'den fazla yıldızın bir kataloğunu oluşturmuştur.

Ptoleme, Hipparcos'un çalışmasını genişletmiştir. O zamandan beri kadir sistemi Astronominin bir parçası olmuştur.

Galaksimizde 100 milyar yıldız olduğunu dikkate alırsak tek tek yıldızın akılarını ölçme işi oldukça güç olurdu. Bundan dolayı fotometride foton sayımı yapılır, teleskop başında filtre kullanarak poz süreleri vererek binlerce gökcisminin görüntüleri CCD denilen detektörle alınır.

Hipparcos'a göre gözün göreceği en parlak yıldız 1.ci kadirten, en sönük yıldız ise 6.cı kadirten-dir. Alınan enerji (akı) miktarına göre ise 6.cı kadirten bir yıldız 1.ci kadirten bir yıldızdan 6 kat daha sönük değildir. Daha ziyade 6.cı kadirten bir yıldız 1.ci kadirten bir yıldızdan 100 kat daha sönüktür. Bunun nedeni de, insan gözünün ışığa duyarlılığı lineer (doğrusal) değildir. 1856 yılında İngiliz astronom Norman Pogson kadir sistemini formülleştirdi. Pogson 6.cı kadirten bir yıldızın 1.ci kadirten bir yıldızdan 100 kat daha sönük olması gerektiğini teklif etti. Pogson kadir skalasını, 5 kadirlik bir farkın ışık akısında 100 faktörü olacak şekilde yeniden tanımladı. Bir kadirlik fark (yani ardışık kadirler arasındaki fark) için ışık akı oranı $100^{1/5} = 10^{2/5} = 10^{0.4} = 2.512$ 'dir. Örneğin 2.ci kadirten bir yıldız 1.ci kadirten bir yıldızdan $2.512^1 = 2.512$ kat daha sönük, 6.kadirten bir yıldız 4.cü kadirten bir yıldızdan $2.512^{6-4} = 2.512^2 = 6.3$ kat daha sönük olur. 25.ci kadirten bir yıldız ise 20.ci kadirten bir yıldızdan $2.512^{25-20} = 2.512^5 = 100$ kat daha sönüktür. Bundan dolayı Pogson'un 2.512 oranı Pogson eşitliğine öncülük etti.

6. kadirten bir yıldızın 1.kadirten bir yıldızdan 100 kat daha sönük yani $100^{1/5} = 2.5$ kat kadar daha sönük oluşunu Pogson şu şekilde formülleştirmiştir. İki yıldızın akıları f_1 ve f_2 , görünen parlaklıkları (kadirleri) m_1 ve m_2 olsun. Buradan aşağıdaki gibi bir ifade verilir.

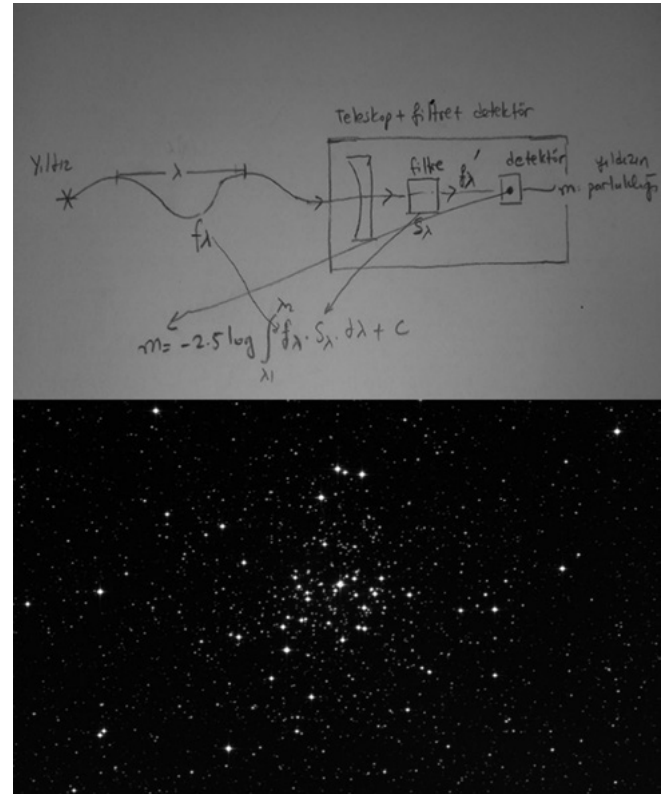
$$f_1 / f_2 = (10^{2/5})^{m_2 - m_1}$$

İfadenin her iki tarafının 10 tabanına göre logaritması alınırsa, $\log(f_1 / f_2) = 0.4(m_2 - m_1)$ xlog10. Dolayısıyla $(m_1 - m_2) = -2.5 \log(f_1 / f_2)$ elde edilir. Bu bağıntıyı $f_1 / f_2 = 2.5^{m_2 - m_1}$ şeklinde de ifade edebiliriz. Örnek vermek gerekirse, A yıldızının görünen kadiri (parlaklığı) $m_A = 5^m.4$, B yıldızının görünen kadiri (parlaklığı) $m_B = 2^m.4$ kadir olsun. B yıldızı A yıldızından, $5^m.4 - 2^m.4 = 3$ kadir kadar daha parlaktır. Bağıntıya göre $2.511^{(5.4-2.4)} = 2.511^{3.0} = 16$ işleminden sonra, B yıldızından ölçtüğümüz akı A yıldızından ölçtüğümüz akıdan 16 kez daha fazladır.

Yıldızlar çok uzak olduklarından akıları oldukça düşüktür. Örneğin V = 0^m.03 parlaklığa sahip

bir Vega yıldızının akı değeri $f_\lambda = 3.63 \cdot 10^{-9} \text{ erg cm}^{-2} \text{ A}^{-1}$ olup neredeyse sıfırdır. Bir başka ifade ile yıldızlardan akı anlamında bize pek bir şey gelmiyor. V filtresi ile gözlediğimizde detektörümüzde Vega yıldızının görüntüsünün (kararmasının) oluşması için 1004 tane fotonun gelmesi gerekir ($N = f_\lambda / hc = 3.63 \cdot 10^{-9} \times 5500 \cdot 10^{-8} / 6.626 \cdot 10^{-27} \cdot 3 \cdot 10^{10} = 1004$ foton $\text{s}^{-1} \text{ cm}^{-2} \text{ A}^{-1}$). Burada h : plank sabiti, c ise ışığın hızıdır, ν (frekans) = c/λ dir.). Bunun için teleskop başında bu yıldıza birkaç dakika poz süresi verilmesi gerekir.

Bolometre ya da spektro-fotometre ile tek tek yıldızların $\text{erg cm}^{-2} \text{ A}^{-1}$ biriminde akısı ölçülür. Galaksimizde 100 milyar yıldız olduğunu dikkate alırsak tek tek yıldızın akılarını ölçme işi oldukça güç olurdu. Bundan dolayı fotometride foton sayımı yapılır, teleskop başında filtre kullanarak poz süreleri vererek binlerce gökcisminin görüntülerini CCD denilen detektörle alınır (Şekil 8-üst panel). Görüntülerdeki siyah (kara) noktalar yazılım programları ile parlaklıklara dönüştürülür (alt paneller).

Şekil 8. Yıldızdan gelen bir foton bir f_λ akı değeri taşıyor. Bu akı teleskop ve filtreden geçerek detektörümüzde bir kararma oluşturur (üst panel). Yıldızlara ait kararmalar sayısal hale getirip parlaklıkları elde edilir. Teleskop başında filtre kullanılarak birkaç dakika poz süresi verilerek binlerce gökcisminin detektördeki görüntüsü (alt panel).

Gözlem evlerinde kullanılan UVB filtrelerinin atölyelerde tıpa tıp aynısını üretmek zordur. Ölçülen yıldızların parlaklıkları aletsel paraklıklar olarak adlandırılır. Amerikalı, Fransız, Alman, Japon ve Çinli kendi yerel dillerini konuştuklarından birbirlerini anlayamazlar. Evrensel dil ingilizce konuşmak durumundalar. Benzer olarak her gözlemci aletsel parlaklıklarını astronom ve fotometrist olan Arno

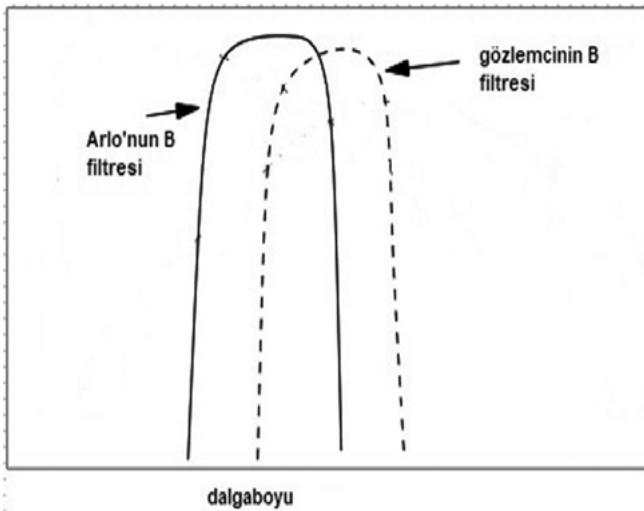
Landolt'un standart sistemine dönüştürmelidir. Arlo'nun B filtresi ile başka bir gözleminde kullanılan B filtresi tam olarak örtüşmez (Şekil 9). Arlo Landolt kendi UBVRİ filtreleri ile gökyüzünde çok sayıda yıldızın parlaklıklarını ölçmüş ve bir katalog yayınlamıştır. Bunlar standart olarak kabul edilir.

Fotometri 1980'li yıllara kadar fotoğrafik cam plakları ve fotoçoğaltıcı tüplerin kullanılmasıyla fotoğrafik ve fotoelektrik fotometreler (PMT) ile yapılmıştır.

Farklı gözlemlerinde ölçülen aletsel parlaklıklar atmosferik sönükleşme düzeltildikten sonra $m(\lambda) = m(\lambda_0) + \beta c + \gamma(\lambda)$ bağıntısı ile standardize edilir. Bağıntıdaki katsayılar ve sıfır nokta sabitleri Arlo Landolt'un kataloğundan seçilen standart yıldız gözlemleri ile belirlenir.

Renk indeksi

Astronomlar farklı iki dalgaboyunda ölçülen görünen parlaklıkların (kadirlerinin) farkını alarak renk indeksi tanımlar. UBV filtreleri ile ölçülen görünen parlaklıklar U, B, V olsun. Oluşturulan B-V ve U-B gibi renk indeksleri yıldızların sıcaklığı, spektral tipi, uzaklığı, kimyasal bileşimi, yaşı gibi astrofizik parametreleri hakkında bir şeylerin habercisidir.

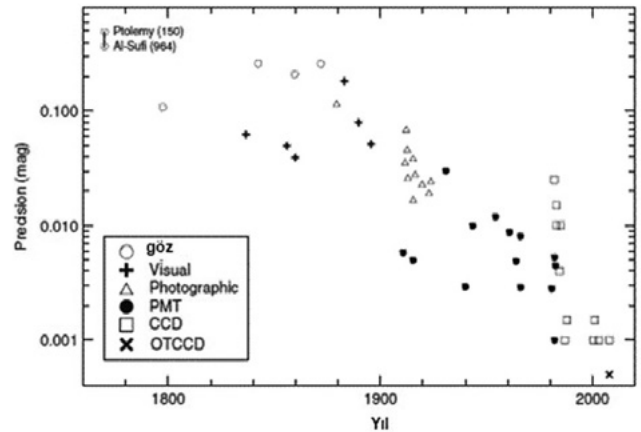

Şekil 9. Arlo Landolt'un standart B filtresi ile başka bir gözleminde kullanılan B filtresinin merkezi dalgaboyları tam olarak çakışmaz.

Fotometrinin kısa tarihçesi

Tarihsel olarak ilk fotometri RGU olup Wilhem Becker tarafından İsviçre-Basel'de 1938 yılında kurulmuş fakat II. Dünya Savaşı'ndan dolayı çalışması kesintiye uğramıştır. Ancak 1960'lı yıllarda RGU sistemi aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır.

1950'li yıllarda Harold Johnson tarafından kurulan UBV sistemi yaygın kullanımı ile çok popüler olmuştur. 1960'lı yıllarda Johnson ve ekibi kırmızı bölgede (7000-10000 Å aralığı) RIJKLMN filtrelerini geliştirmiştir. Cousins (1976) daha sonra RI bantlarını yeniden tanımladı. R, I bantları bugün genelde Johnson'un filtrelerinden ziyade Cousins'a aittir. Glass (1974) J ve K bantları arasında bir H bandı tanımlamıştır. 1990'lı yıllarda Sloan fotometri sistemi adı verilen u'g'r' i' z' fotometri sistemi kuruldu. Fotometrist ve Astrofizikçi Mike Bessell, UBVRİ filtrelerinin geçirgenliğini CCD'lere göre yeniden tanımladı.

Şekil 10: Yıldız parlaklık ölçüm hassasiyetinin gelişimi. CCD'ler fotoğrafik ve fotoçoğaltıcı tüp detektörlerine göre virgülden sonra binde bire (0.001) varan hassasiyette parlaklıklar ölçebiliyor.

Fotometri 1980'li yıllara kadar fotoğrafik cam plakları ve fotoçoğaltıcı tüplerin kullanılmasıyla fotoğrafik ve fotoelektrik fotometreler (PMT) ile yapılmıştır. PMT'ler fotoğrafik plaklara göre 0.01 mertebesine kadar hassas kadirler verir (Şekil 10). 1980'li yıllarda CCD'lerin devreye girmesi ile fotometride bir devrim yaşanmış ve virgülden sonra daha hassas veriler elde edilmeye başlanmıştır. CCD'ler fotoğrafik cam plakları ve fotoçoğaltıcıların yaptığı işi birleştirmiştir.

Bugün farklı ülkelerdeki dünya çapındaki astronomlar biraraya gelerek bilgi ve parasal güçlerini ve de yeni nesil genç bilimcileri bir araya getirmekte, en yeni teknikler ile yer ve uydu tabanlı gözlemleri virgülden sonra olabildiğince hassasiyette elde ederek doğru verilere ulaşma peşindeler. Hedefleri evrendeki madde ve enerji formlarını anlamaktır. Tek başına bir astronom bunların üstesinden gelemez.

Almanya, İngiltere, Türkiye ve İslam âlemi*

Yusuf Akçura

Çevriyazı ve sadeleştirme: Kurtuluş Güran

Bugün dünya siyasetine hâkim en büyük mesele İngiliz-Alman rekabet ve kavgasıdır ve bu rekabet ve kavganın zeminlerinden biri, belki de birincisi, Yakındoğu, yani Osmanlı ve İslam memleketleridir. Dünyanın iki en büyük devleti, asrımızın Kartaca ve Roma'sı "Osmanlı ve Müslüman yorgani" üzerine kavgaya etmektedirler.

Sırat-ı Müstakim, 29 Temmuz 1326
(11 Ağustos 1910), sayı 101.

“İngiliz-Alman kavgası dün veya evvelisi gün çıkmadı, senelerden beri mevcuttur. Kavgayı doğuran asıl illet, imparatorluğun yeniden canlanmasından sonra Almanya'nın her yönden ve fevkalade ilerlemesi olmuştur.”

1

Sansür denetimi altında çıkan matbuatın hakikî mesulü hükümettir. Matbuat hürriyeti bulunmayan memleketlerde gazetelerin cümlesi ya büsbütün resmî yahut hiç olmazsa yarı resmî demektir. Zira hükümet, fikir ve maksatlarına doğrudan doğruya veya dolayısıyla uymayan yazıları bastırtmaz. Lakin cidden matbuat hürriyetine sahip yerlerde, yazarın kalemi akıl ve muhakemesi ile kalp ve vicdanından başka hiçbir denetçi tanımaz; hak ve hayır bildiği her şeyi çekinmeden yazar. Bir yazarın yazılarından mesul, ya yalnız o yazarın kendisidir yahut yazarın fikirlerine iştiraklerini açıkça bildiren belirli bir heyettir. Meşrutiyetin ilanından beri, Osmanlı tebaasının tamamına ifade hürriyeti hakkı temin edilmiş ve bu hakkın yazılmış sözlere ait tarafı matbuat hürriyeti kanunu dairesinde düzenlenmiştir. Osmanlı matbuatı bu kanun dairesinde hürdür. Bununla beraber, Türkçe çıkan mevcut gazetelerin bazıları, belki de ekserisi, hariciye siyasetiyle alakalı yazılarında hükümetin resmî veya yarı resmî yayın organıymış gibi davranmaktan hoşlaşıyorlar. Ve bunun neticesi olarak, hariciye makaleleri ancak yabancılar için yazılmış gibi oluyor; bir de hariciye siyaseti makalesinin yazarı fahrî olarak üstlendiği diplomatlık vazifesini iyi yapabilmek için, muhakemelerini ve hatta vakaları bile maksadına uydurmak, mevzuunu karışık, dolambaçlı, kaçamaklı yazmak mecburiyetinde kalıyor; böylece asıl okuyucunun -ki millî hâkimiyet esasının kabulünden beri dahiliye işlerinde ve memleket hariciyesinde oy sahibi olan Osmanlı milletidir- fikirlerine rehber edineceği matbuattan, memleketinin hariciye siyasetine dair doğru ve açık malumat alacağına zihnini şaşırtıp yanlış düşüncelere saptıracak bir sürü belirsizlikler topluyor. Gerçi memlekette hâkim siyasî fırkanın ve ona mensup kabinenin fikirlerinin yayıcılığını veya destekçiliğini üstlenmiş gazeteler yarı resmî demek olduklarından, ister istemez diplomattırlar; fakat bütün gazeteler bu yarı resmîlerin peşince giderse, Osmanlı milleti, hariciye siyasetini asla açık göremez, dört yönünü tayin edemez. Kısacası dostunu, düşmanını seçemez...

İlk bakışta makalenin başlığıyla hiçbir alaka ve münasebeti yoktur gibi görünen bu uzunca ve soğukça girişten maksadım, hiçbir resmî veya yarı resmî sıfatı taşımayan *Sırat-ı Müstakim*'de hariciye siyasetiyle alakalı âcizane makalelerimin ne gibi sebeplere ve fikirlerle dayandığını, diplomatlığın her türlü sanat ve maharetlerinden

*) Akçuraoglu Yusuf, "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam", *Sırat-ı Müstakim*, c.4, 29 Temmuz 1326 (11 Ağustos 1910), sayı 101 s.388-390; 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910), sayı 102, s.408-410; 12 Ağustos 1326 (25 Ağustos 1910), sayı 103, s.427-429.

tamamen uzak ve sırf Osmanlılara hitaben yazıldığını arz ve izah eylemektir. Bendeniz ahval ve vakaları gözlerimin gördüğü, aklımın erdiği derecede inceleyerek ve muhakeme ederek, inceleme ve muhakemelerimin neticelerini elimden geldiği kadar doğru, serbest ve açık yazmaya çalışmaktayım.

* * *

Nihayet biz Türklere de malum oldu ki bugün dünya siyasetine hâkim en büyük mesele İngiliz-Alman rekabet ve kavgasıdır ve bu rekabet ve kavganın zeminlerinden biri, belki de birincisi, Yakındoğu, yani Osmanlı ve İslam memleketleridir. Dünyanın iki en büyük devleti, asrımızın Kartaca ve Roma'sı "Osmanlı ve Müslüman yorganı" üzerine kavgaya etmektedirler.

Britanya İmparatorluğu'nun şevket ve azameti en ziyade Hint'teki yüz milyonlarca insanoğlunun iliklerini emmekle yaşayabilir. Bu dayanıklı saltanatın tükenmez hazinesi Hindistan'dır. Hint'e yaklaşması muhtemel elleri daha uzanmadan kırıp atmak İngiliz siyasetinin esas düsturlarındandır.

İngiliz-Alman kavgası dün veya evvelisi gün çıkmadı, senelerden beri mevcuttur. Kavgayı doğuran asıl illet, imparatorluğun yeniden canlanmasından sonra Almanya'nın her yönden ve fevkalade ilerlemesi olmuştur. Evveleri Almanya, birçok devlet ve devletçiklere bölünmüş, devletler arası siyasette ehemmiyetsiz, sanayi ve ticaretçe de İngiliz ve Fransızlara nispeten az gelişmiş bir memleketti; miladî 19. asrın son çeyreğine doğru, Prusya'nın parlak başarılarıyla son bulup, Almanya'nın birliğiyle neticelenen büyük muharebelerden sonradır ki Almanya siyaset âleminde gayet yüksek ve mühim bir mevki kazandığı gibi iktisaden de pek ziyade ilerlemiştir. Almanya'nın büyük sanayii o zamana değin görülmedik bir süratle ilerledi ve genişledi. Alman, ziraat ve çiftçilikten ziyade sanata, ticarete, gemiciliğe meylecti ve bununla serveti arttı. Memlekette sanayi ve ticaret arttıkça ve ilerledikçe, sanayi ürünlerine pazar, imalathanelere sipariş, bankalara iş, kısacası iktisadî faaliyete saha ve gıda bulmak gerekiyordu. Alman siyasileri derhal bunları aramaya giriştiler. Lakin sanayi ve ticarete Almanlardan önce geçen Batı kavimleri, yerküreyi aralarında kesip bölerek, yağmaya geç erişen Almanlara kapacak dünya parçası az bırakmışlardı. Bununla beraber, Almanlar, Afrika'da, Avustralya'da, hatta Asya'da zapt olunacak birkaç ada ile biraz sahil buldular.

Kendisini bütün dünyanın meşru sahibi saymaya alışmış İngiliz, kardeşi oğlu Almanın, kendisi gibi dinç, faal ve cesur Almanın, kır ve ormanlarını bırakıp deniz ve sömürgeler işlerine karıştığını görür görmez homurdanmaya başladı. Afrika'yı parçalar, bu iki akraba, birkaç defa birbirine sağlam dişlerini gösterdiler; ama sonunda ısırmadan uyuştular. Alman sanayi ve ticaretine diğer kavimlerden kalma Afrika ve Avustralya artığı yetişmiyordu: Alman siyaseti millî sanayi ve ticaret için daha başka sahalar aramaya mecburdu; işte böyle aranır kendir ki dikkati Türkiye'ye ve bilhassa Osmanlı Asya'sına yöneldi.

1904 ile 1908 yılları arasında Namibya savaş esirlerine nezaret eden Alman asker.

Almanya'nın Doğu işlerine faal olarak karışacağı zamanlar diğer devletlerin Doğu'da almış oldukları vaziyetler takriben şöyleydi: Ruslar, İstanbul ve Boğazlara, Avusturyalılar Selanik'e doğru inmeye uğraşıyorlardı; İngilizler, Avusturyalının ve bilhassa Rusyalının Akdeniz havzasına çıkıp Hint yoluna pusu kurmasını engellemek için, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün muhafızı görünüyorlar ve bu vaziyetlerinden istifade ederek tabirlerince Sultan'ı bir bakıma himayeleri altında bulunduruyorlardı; Fransızlar ise, lisanlarının, medeniyetlerinin Doğu Hristiyan kavimleri içinde ve hatta Müslümanların küçük bir kısmı arasında yaygın ve makbul olmasına dayanarak nüfuz işletiyorlar, her tarafa mektep ve misyonerlerini yayıyorlar, kuvvetli kefaletli, çok kârlı "nafia işlerine" para yatırıyorlar, kısacası Osmanlı kavimlerinin millî simasını bozmaya, Osmanlı vatanının servetinden faydalanmaya çalışıyorlardı. Demek, Türkiye'de Almanya'ya yer ve iş az kalmıştı. Lakin Almanya ümitsizliğe kapılmadı, çok ve iyi düşünülmüş bir program düzenleyerek, Almanlara has bir inat ve disiplinle o programı tatbik etmeye koyuldu.

Alman programının esas maddelerinden birisi, Osmanlı Asya'sını bir başından diğer başına kadar bir demiryoluyla delip geçerek, Hindistan yarımadasıyla Avrupa arasını kapayan bu koca engeli ortadan kaldırmaktı. İstanbul'u Hint Okyanusu'na bağlayacak bu büyük demiryolu hattı, Anadolu, Suriye ve

Irak'ın henüz ilk bekâretini yitirmemiş birçok servet kaynağından istifadeye de aracılık edecekti. Osmanlı Asya'sı, koca bir devletin, Osmanlı Devleti'nin meşru mülkü olduğundan sahipsiz arazi gibi istimlakı imkânsızdı. Gerçi İngilizler Mısır'ı, Fransızlar Cezayir ve Tunus'u, Osmanlı Devleti'nin meşru mülkü olmasına rağmen, devletler arası hukukun her türlü kaidelerini çiğneyerek, sırf kuvvetlerine dayanarak gasp eylemişlerdi. Fakat Almanların Osmanlı Asya'sını istilalarına birçok haricî engeller mevcut olduktan fazla, Yakındoğu hakkındaki programlarını sonuna kadar tatbik edebilmek için Osmanlı Devleti'ni incitmemek, zayıflandırmamak, bilakis ezici kuvvetinin artırılmasına çalışmak lazım geliyordu. Almanya, Osmanlı Asya'sında yalnız iktisadî faaliyetle yetinecek, saltanatın hâkimiyetine kendi tarafından asla zarar dokundurmadıktan başka, diğer devletlere karşı da Sultan'ın bağımsızlığını, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza ve müdafaa eyleyecekti.

V. George'un Hindistan'da taç giyme töreni, 1911.

Almanya Doğu planının yalnız şu kısmı bile İngiltere'yi gereği gibi kuşkulandırmaya kâfiydi: Britanya adalarını Hindistan'a bağlayan yol, Cebelitarık, Malta, Port Said, Aden deniz yolu tamamen İngiltere hükmü altındayken, Anadolu hattının inşasından sonra, Almanların o deniz yolundan daha kısa, üzerinde daha ziyade sürat ve kolaylıkla yürünebilir ve dolayısıyla ona tercih edilen bir kara yolları bulunacaktı. Malumdur ki Britanya İmparatorluğu'nun şevket ve azameti en ziyade Hint'teki yüz milyonlarca insanoğlunun iliklerini emmekle yaşayabilir. Bu dayanıklı saltanatın tükenmez hazinesi Hindistan'dır. Hint'e yaklaşması muhtemel elleri daha uzanmadan kırıp atmak İngiliz siyasetinin esas düsturlarındandır. İngiltere, hayat saçan ve gönül kapan Hint'ini bir Doğu padişahı kıskançlığıyla âlemden saklar. Hint'e yaklaşabilecek yollar daha açılmadan kapatılmalıdır. Osmanlı ülkesi ise Hint'in kapısıdır. İngiltere bu kapının anahtarını daima kendi elinde bulundurmak ister. 18. asrın nihayetiyle 19. asrın başlarını kanlara boyayan aralıksız Fransız-İngiliz muharebelerinin en büyük sebeplerinden birisi, Fransa Cumhuriyeti'nin ve Napolyon Bonapart'ın Doğu'ya

ve Hint'e göz dikmiş olmalarıdır. 19. asrı dolduran İngiliz-Rus kavgasının da illeti Rusların Karadeniz ve bozkır yollarıyla iki koldan ilerleyip Hint'i kucaklamak istemeleridir. Bu sefer Almanya'nın Doğu'dan geçirip Hint'e demir kanca takmak arzusu, yahut bir Türk gazetesinin dediği gibi İngiltere'nin ta midesine demirle vurmaya kalkışması, John Bull'un¹ dayanabileceği muamelelerden değildir.

İngiltere, hayat saçan ve gönül kapan Hint'ini bir Doğu padişahı kıskançlığıyla âlemden saklar. Hint'e yaklaşabilecek yollar daha açılmadan kapatılmalıdır. Osmanlı ülkesi ise Hint'in kapısıdır. İngiltere bu kapının anahtarını daima kendi elinde bulundurmak ister

Genç ve faal Almanya'nın İngilizlere taarruzu yalnız Hint yoluyla ve Hindistan'la da sınırlı kalmıyordu: Alman sanayi ve ticareti yerkürenin her tarafında İngiliz sanayi ve ticaretini kovuyordu. Cihanın her yanına dağılmış İngiliz şehbender ve sefirleri, Alman iktisadî rekabetinden şikâyetçi olarak Londra'ya devamlı feryatnameler yağıdırıyorlardı. Bütün dünya pazarını kendi tekeline zanneden İngiliz, bu iktisadî taarruz önünde yavaş yavaş geri çekilmeye mecburiyet görüyordu.

Lakin Almanlar, İngilizleri cihan saltanatı tahtından yuvarlamak için asıl büyük darbeyi yine Doğu'da, İslam âleminde hazırlıyorlardı: Ana hattı Bağdat demiryolu olmak üzere, İslam memleketlerini yüce hilafet makamına bağlayarak, Halife-Sultan vasıtasıyla Müslüman ahalinin meyil ve muhabbetlerini kendilerine çekeceklerdi; Alman rayları Doğu'nun ticaretgâhlarına nüfuz ederken, Alman muhabbeti de Müslümanların kalbine yerleştirilecekti. İşte bu, Alman Doğu programının en mühim maddesiydi. İslam âlemi asırlardan beri uyuduğu Ashâb-ı Kehf uykusundan uyanıp kuvvet kazanarak, Halife'siyle beraber, Almanya'nın dostu olursa, Doğu'dan kırmızı çekirgeleri kovmak ve bir müddet onların yerine geçmek mümkündü.

Müslüman kavimleri iktisadî hâkimiyetleri altına alan Avrupalıların hepsi, bu kavimlerin siyasî bağımsızlıklarına, insanî şereflerine riayet ederek millî gururlarını okşamaya lüzum görmemişlerdi. İngiliz, Fransız, Hollandalı yahut Rus -hatta Rus- sırf cebir ve şiddetle gasp ve zapt ettikleri Müslüman memleketlerin bütün hayat ve servet kaynaklarını kendilerine hasrettikleri yetmiyormuş gibi oralarda bir nevi efendilik, seyyidlik tavrı takınıyor ve artık yerlileri insandan bile saymıyorlardı. Avrupalı, Ari, Hristiyan, Allah tarafından seçilmiş yahut tabîî ayıklanmayla seçkin bir nesle mensup sayılı-

1) John Bull (Boğa John): Edebiyatta ve siyasal karikatürde Büyük Britanya'yı ya da İngiltere'yi ya da İngiliz karakterini temsil eden düşsel kişi. (K.G.)

yor, yerli ise, Turanî yahut Samî, Müslüman, insanlığın ikinci, üçüncü tabakasından bir âdem, bir nevi parya olarak görülüyordu. Bu asilzadeler yerlilere her vasıttan istifadeyle aşağılığını hissettiriyorlardı. Bunun içindir ki Avrupalılar İslam âlemine bazı menfaatli fikir ve hünerler bile getirdikleri halde, karışık olmayan Müslümanların hiçbirisi Avrupalıyı sevmiyordu. Bu muhabbetsizliği dinî taassubun semeresi zannedenler pek ziyade yanılıyorlar. Müslümanların Avrupalıya ısınmaması, her şeyden evvel hayat kaynağını kurutmasından ve kendisini âdemoğullarının her birine eşit ve hür bir insan hesap ederken aşağı ve esir muamelesine uğratılmasındandır.

İngiliz sömürgeciliğinin 1880-1920 yılları arasında 100 milyondan fazla Hintliyi öldürdüğü tahmin ediliyor.

Almanlar bu vaziyeti iyice görüp anlamışlar ve bundan istifadeye girişmişlerdir: Almanlar, Müslümanları kendilerine eşit sayıp ona göre muamele ederler; Müslümanların her türlü tabîî hukuklarını teslim ve tasdikte tereddüt etmezler. "Bir Fransız veya İngilizin hür ve bağımsız yaşamaya ne kadar hakkı varsa, bir Müslümanın da o kadar vardır" derler. Müslüman devletlerin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine kendileri taarruz etmedikten başka, gereğinde müdafaaya da kalkışırlar; hatta bağımsızlık ve hürriyetlerini kaybetmiş Müslüman kavimlerin bağımsızlık ve hürriyetlerini geri almalarına da meyillidirler. Onların Müslüman memleketlerden bekledikleri sırf iktisadî menfaatlerdir.

İngilizleri en ziyade telaşa veren, Alman Doğu siyasetinin işte bu noktası, yani başta Halife olmak üzere, İslam kuvvetini tüccar ve sanatkâr devletler aleyhine ve bilhassa İngiltere aleyhine kullanmak istemesi olmuştur.

Şu birkaç satırla Alman-İngiliz kavgasının Doğu'yla alakalı bazı sebepleri genel hatlarıyla görülmüş oldu; gelecek makalede inşallah İngiltere'nin Doğu siyasetinden ve İslam hilafeti şerefine taşıyan Os-

manlı Saltanatının Alman-İngiliz rekabetine karşı nasıl vaziyetler almış olduğundan kısaca bahsedilecektir.

- 2 -

Muhterem hocam Sorel, İngilizlerin tabiatlarını şu sözlerle özetlerdi:

"İngilizler gayet girişimci, cesur, maddî menfaatlerine pek düşkün, kibirli, sert ve inatçı adamlardır."

Sonra İngiliz siyasetine geçerek ilave eylerdi:

"İngilizlerin siyasetleri de tabiatlarına benzer: Girişimci, cüretkâr, kibirli ve inatçıdır. St. James hükümeti, siyasetinde yalnız İngiliz maddî menfaatlerini gözetir. İngiliz siyaseti bütün manasıyla bir menfaat siyasetidir. İngiliz siyaseti, İngiliz ticaretinin bir başka tarzda devamından ibarettir."

Avrupalı, Ari, Hristiyan, Allah tarafından seçilmiş yahut tabîî ayıklanmayla seçkin bir nesle mensup sayılıyor, yerli ise, Turanî yahut Samî, Müslüman, insanlığın ikinci, üçüncü tabakasından bir âdem, bir nevi parya olarak görülüyordu. Bu asilzadeler yerlilere her vasıttan istifadeyle aşağılığını hissettiriyorlardı.

Zaten devletler arası münasebetlerde hissiyata hiç yer yoktur; bununla beraber, İngiliz siyaseti hissiyattan tamamen arınmış olmakla meşhurdur... İngiliz siyaseti, memleket menfaatleri icap ettirirse, en ayıp gibi görülen vasıtalara müracaattan bile çekinmez: "İngiliz entrikası" siyaset lisanında timsal olmuştur; "İngiliz diplomasisi, maksadı uğrunda fesat cemiyetlerini bile kullanır" derler; mesela Rusya İmparatoru I. Pavel'in katlinde İngiliz parmağı bulunduğunu Napolyon Bonapart resmî gazetesiyle ilan ettirmiştir.

İngiltere'nin Doğu siyaseti, genel siyasetinin bir parçasıdır. Genel siyasetinde asıl maksat, gayet büyük sanayi ve ticaretinin serbestî ve emniyetini tam olarak müdafaaya etmektir. Bunun için, evvela, büyük sanayi ve ticaretine gerekli ham eşya tedarik edip, mamul eşyasını satın alacak geniş sömürgeler elde bulundurur; bir de aynı maksatla, medeniyetçe geri birtakım bağımsız devletleri iktisadî nüfuzu altında tutar. İkinci olarak, işbu sömürge ve devletleri Britanya adalarına bağlayan yolları, yani denizleri hükmü altında bulundurmak, hiç olmazsa onları İngiliz gemilerinin seyir serbestisine mâni her türlü tehlikelerden uzak tutmak ister.

İngiltere Doğu siyasetinde Türkiye'nin mühim bir mevki kazanmaya başlaması ancak miladî 18. asır nihayetlerindedir. Evvelce, İngiltere'nin Doğu'da en yakın dostu, o zamanlar bilinen bir tabirle "tabiî dostu", Türkiye'nin en büyük düşmanı olan Rusya'ydı; çünkü Rusya, İngiliz sanayi mamullerine geniş bir sürüm mahalli, İngiliz tüketicilerine bereketli bir hububat ambarı olduğu gibi, henüz Doğu'ya ait geniş tasavvurlarını hayata geçirebilecek kadar kudret de kazanamamıştı.

"The Descent of the Great Bear or the Mussulmans in a Quandary" (Koca ayının inişi ya da Müslümanların ikilemde kalışı) Karikatürün yayın tarihi Mayıs/Haziran 1828, Harp Süreken. Çizer: William Heath.

II. Katerina çarlık tacını giyince iş pek değişti. Çarice Türkiye'ye ilk hücumuyla divân-ı hümayunu zararlı Kaynarca Antlaşması'nın yapılmasına zorlamıştı. Birkaç sene sonra Kırım Osmanlı Saltanatından koparılıp, devamlı güneye doğru akan Rus istila seline Karadeniz ve Boğazlar da açılmış oldu. Katerina'nın Türkiye'ye ikinci hücumu, Türkleri Rumeli'den, Boğazlardan, Adalar Denizi sahillerinden kovarak, köhne Bizans İmparatorluğu'nu mezarından çıkarıp koltuğu altında dirilterek, Akdeniz'in doğu havzasına tamamen hâkim olmak maksadına dayanıyordu. Katerina'nın Avusturya hükümdarı II. Joseph'le beraber kurdukları, tarihte "Grek Projesi" namıyla şöhet alan bu geniş ve büyük hayaller hakikate çevrilecek olursa, İngiliz ticaretinin hayli işlek iskele ve pazarları olan Doğu, Rus gümrükleriyle kilitlenmiş olacak, daha fenası Hint yolu Adalar Denizi'nin girift adaları arasında kolaylıkla saklanıp pusu kurabilen Rus gemilerinin daimî tehdidi altında bulunacaktı. Bunun içindir ki II. Katerina ile II. Joseph'in müşterek taarruzlarına karşı Türkiye'ye en ziyade taraftar çıkan devletlerin birisi İngiltere olmuştu. Bundan böyle tabiî dostlar birbirlerinden ayrılmışlar, hatta ayrılmakla kalmayarak tabiî düşman bile olmuşlardı. Bu sıralardadır ki İngiltere Avam Meclisi üyelerinden bir zat, İngiltere'nin Rusya'yla asırlardan beri devam eden muhabbet ve dostluk bağlarını ve bunların bağlanmış olduğu karşılıklı iktisadî menfaatleri hatırlatarak hükümetin tuttuğu yeni siyaset tarzına itiraz etmişti de, Başvekil Büyük Pitt'ten² tarihçe meşhur şu cevabı almıştı:

"Ruslar, fethettikleri bütün memleketleri muhafaza etsinler, askerî ve siyasî hareketlerini sonuna kadar götürsünler, Türkleri Avrupa'dan kovsunlar, bunda bizim için hiçbir zarar yoktur' diyenlerle tartışmaya girişmeyi bile fazla bulurum."³ (Pitt bunu Avam Kamarası'nın 15 Nisan 1791 celsesinde söylemiştir.)

İngiltere'nin Doğu siyaseti, genel siyasetinin bir parçasıdır. Genel siyasetinde asıl maksat, gayet büyük sanayi ve ticaretinin serbestî ve emniyetini tam olarak müdafaa etmektir. Bunun için, evvela, büyük sanayi ve ticaretine gerekli ham eşya tedarik edip, mamul eşyasını satın alacak geniş sömürgeler elde bulundurur; bir de aynı maksatla, medeniyetçe geri birtakım bağımsız devletleri iktisadî nüfuzu altında tutar.

Pitt'in bu sözleri, İngiltere'nin Doğu siyasetinde yaklaşık bir asır müddet hükmünü sürdüren bir düstur olmuştur. İngilizler, 19. asır devamınca Osmanlı Devleti'ni kuzeyden gelen Rus istilasına karşı müdafaaya çalışmışlardır. Lakin asla hatırdan çıkarılmamalıdır ki İngilizlerin Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü müdafaadan hakikî maksatları, Hint'i, Hint yolunu tehlikeden saklamak, Türkiye pazar ticaretini kendilerine açık bulundurmaktır. Hindistan'ın her türlü tehlikelerden korunmuş kalması için Hint yolu ya bizzat İngilizlerin elinde olmalı yahut İngilizlere zarar veremeyecek kadar zayıf bir devletin idare ve nüfuzu altında bulunmalıydı. Türkiye, İngilizlerin fikrinde tam arzularına uygun, zayıf bir devletti. İkinci bir maksatları ise sultanın sahip olduğu hilafet kuvvetinden istifade eylemekti. 18. asırda ve hatta 19. asrın başlarında gelip geçmiş Osmanlı padişahlarının hilafetin muazzam ve mukaddes kuvvetinden siyaseten faydalanmak isteyip istemedikleri meçhulümse de, İngilizlerin Hint'te iyice yerleşir yerleşmez, hilafet meselesini incelemeye ve ondan ne yolda istifade edebileceklerini araştırmaya koyuldukları şüphesizdir. İngiltere'nin İstanbul sefiri Layard, Hariciye Nazırı Lord Derby'e 13 Haziran 1877 tarihli yazdığı tahriratında İngiltere'nin Doğu siyasetinin dindışılığından bahsederek şöyle diyordu:

"Türkiye'ye yardımımızı icap eden siyaset, Türklere yahut dinlerine soyut bir muhabbet beslememizden kaynaklanmıyor; sırf kendi emniyet ve menfaatimiz içindir; en büyük devlet adamları tarafından kabul ve tasdik edilmiş olan bu siyaseti, onunla hiçbir bağı ve münasebeti bulunmayan son vakalar ihlal edemez. Bu siyaset kısmen, Rusların Doğu'daki hırs-

2) Genç William Pitt (1759-1806). (K.G.)

3) Albert Sorel, *Question d'Orient au XVIIIe siècle/ le partage de la Pologne et le traité de Kainardj*, Paris, 1902, s.81; Emile Bourgeois, *Manuel Historique de Politique Étrangère*, c.II, Paris, 1920, s.25. (K.G.)

lı emellerine karşı Türkiye'nin bir engel olduğu ve İslam dininin tanınmış reisi Sultan'ın, tebaası arasında milyonlarca Müslümanlara sahip İngiltere'ye faydalı, belki pek lüzumlu bir müttefik bulunduğu akidesine dayanmaktadır.”⁴

Demek İngiltere miladî 19. asırda İmam-ül-müslimîn'in dost ve müttefiki, belki de savunucu ve koruyucusu görünerek, milyonlarca Müslüman tebaasının muhabbetini kazanmak, itaatini temin etmek istiyor; hatta ihtimal ki Halife'nin o tebaaya bazı manevî tesirlerde bulunabilmesini de büsbütün imkân haricinde görmüyordu. Bunun içindir ki bir taraftan "Sultan-Halife" ile hoş geçinmeye itina eylerken, diğer taraftan her türlü ihtimallere karşı tamamen kendisinin adamı olacak bir halife yetiştirmeye de çalışıyordu...

"Going to Cut up a Turkey; or Continental Epicures!"
(Hindiyi (Turkey) Keserken ya da Kıtanın Epikürleri)
Yayıncı: William Holland. Tarih: 12 Nisan 1802

Hilafet kuvveti, İngiltere için hem pek faydalı hem de gayet zararlı olabilir müthiş bir silahtı. Bu silahın sahibi, İngiltere'ye dost, daha doğrusu itaatkâr olursa, onu da, silahını da iyi muhafaza etmek lazımdı; ama o silah İngiltere aleyhine çevrilmek istenilirse, her türlü vasıtaya müracaatla silahı da, hamilini de mahvetmek pek lüzumluydu. Çünkü o silah İngiltere'nin hayat damarlarını kesebilirdi. Zaten Osmanlı Devleti'nin Rusya taarruzlarından korunması ve savunulması Hint yolunu muhafaza kastıyla değil miydi? Eğer bizzat Osmanlı Devleti, hilafet kuvvetine dayanarak, Hint'in yalnız yolunu değil, asıl kendisini tehdiye kalkışırsa, artık Osmanlı Devleti'nin vücudunu ortadan kaldırmak farz olmuş olmaz mıydı? Bu bakımdan İngiltere'nin Türkiye müttefik ve savunuculuğu, Türkiye'nin kendisini korkutamayacak kadar kuvvetsiz kalmasına ve bilhassa Osmanlı sultanlarının halifelik sıfatlarını çokça hatırlamamalarına bağlıydı.

İngiltere, bazı fasıllarla beraber (mesela İstanbul'u topa tutması, Yunan bağımsızlığına çalışması) 19. asırda, ta son Osmanlı-Rus muharebesinin ertesi-ne kadar, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü, Sultan'ın bağımsızlığını müdafaa etti. Hatta bu uğurda Karadeniz'e gemiler göndererek, Dobruca bataklıklarına, Sivastopol bastiyunları⁵ önüne asker çıkarak İngiliz kanı dökmekten bile çekinmedi. Lakin Berlin Kongresi'nden birkaç sene sonra İngiltere'nin bu asırlık siyasetten tamamen ayrıldığını görürüz:

Doğu Rumeli Bulgaristan'a katıldığını ilan eylediği zaman (1885) Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve buna kefil olan Berlin Antlaşması'nı en az müdafaa eden İngiltere olmuştur. Berlin Kongresi esnasında, Rusya büyük Bulgaristan'ın teşkiline çalışırken, İngiltere Osmanlı Saltanatının toprak bütünlüğü esası namına karşı gelmiş ve Osmanlı menfaatlerini cidden müdafaa eylemişti.

İngilizlerin Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü müdafaaadan hakikî maksatları, Hint'i, Hint yolunu tehlikeden saklamak, Türkiye pazar ticaretini kendilerine açık bulundurmaktır. Hindistan'ın her türlü tehlikelerden korunmuş kalması için Hint yolu ya bizzat İngilizlerin elinde olmalı yahut İngilizlere zarar veremeyecek kadar zayıf bir devletin idare ve nüfuzu altında bulunmalıydı.

Doğu Rumeli meselesi üzerine toplanan İstanbul Konferansı'nda ise Rus ve İngiliz sefirlerinin rollerini trampa ettikleri hayretli gözlere çarpıyordu: Bu sefer toprak bütünlüğünün savunucusu Rus sefiri, büyük Bulgaristan teşkilinin destekçisi İngiltere elçisi olmuştur!

Bundan böyle, İngiltere Doğu siyaseti Türk dostluğu esnasından gittikçe artan bir süratle ayrılır, uzaklaşır; nihayet bir dereceye gelir ki artık İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün savunucusu olmak şöyle dursun, Osmanlı'nın mevcudiyetinin bile amansız düşmanıdır... İngiliz siyasetinin bu şekli, bilhassa "Ermeni vakası"⁶ esnasında tam bir açıklıkla tecelli eder. Üzücü Ermeni vakasının etkenlerinden birisi eski devrin hükümeteşizliği ise, diğer birisinin de İngiliz entrikası olduğu şüphesiz gibidir. (Bu konuda tafsilat almak ve deliller bulmak isteyenler René Pinon'un *L'Europe et l'Empire Ottoman*'ına (s.41-56) müracaat buyursunlar:

İngilizler, vakanın ortaya çıkmasına çalıştıktan sonra vaka esnasında Hristiyan âleminin heyecanının

4) Adolphe d'Avril, *Négociations relatives au traité de Berlin et aux arrangements qui ont suivi 1875-1886*, Paris, 1876, s.275; ayrıca bkz. René Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman/ les aspects actuels de la question d'Orient*, Paris, 1908, s.16. (K.G.)

5) Bastiyun: Tabya; istihkâm. (K.G.)

6) 1894'teki Sason ve 1895-1896'daki Zeytun isyanları kastediliyor. (K.G.)

dan istifade ederek Osmanlı Devleti'ni tahribe kalkışmışlardı. Ermeni vakası esnasında İngiltere'nin maksadı yalnız tahttan indirilmiş olan hakani⁷ tahttan indirmek değil, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp mahvetmekti: 1895 senesi Ağustos'unun nihayetinde, İngiltere Hariciye Nazırı Lord Salisbury, Dover'de irad eylediği uzun bir siyasî nutukta, tarihî adaletin yerine gelip, yakın zamanda Türk imparatorluğunun yeryüzünden kalkacağını haber veriyor ve diyordu ki:

"The Turkey in Danger," (Hindi tehlikede) Çizer: Piercy Roberts. Tarih: ~ 1803.

"Sakin beni cerrahlık etmeye istekli zannetmeyin... Bununla beraber tehlike mevcuttur ve devam etmektedir. Bir çürüme merkezi var ki oradan hastalık ve çürüklük Avrupa'nın sağlam uzuvlarına da sirayet edebilir."⁸

Gerçi Salisbury, nutuklarında en ziyade Sultan'a saldırıyor gibi görülürse de, Sultan onun nazarında Türkiye'nin timsalidir; söz nutuktan resmî vesikalara intikal ettiği vakit bu belirsizlik kalmaz; mesela Salisbury'nin 20 Ekim 1896 tarihiyle büyük devletlere dağıttığı memorandumunda aynen şu sözler yazılıydı:

"Artık aşikâr oldu ki işbu büyük belalar ortadan kaldırılmazsa, Avrupa devletlerinin alicenaplığı, kendi günah ve kabahatleriyle yıkılmakta olan bir devletin hayatını devam ettiremez."⁹

Ermeni vakasında İngiltere devleti tehdidini gerçekleştirmeye, yani Osmanlı Devleti'ni parçalamaya ve tahribe muktedir olamadıysa da, Türk ve Müslüman düşmanlığı siyasetinde yine evvelki şiddetiyle devamda ısrar eyledi. Bu anti-Türk, anti-Müslüman siyasetin muhtelif tecellilerini Mısır, Makedonya, Girit, Arabistan, Irak ve Akabe meselelerinde bulup meydana çıkarmak pek kolaydır. Lakin bizim burada maksadımız, İngiltere'nin Doğu siyasetini adım adım takip etmek olmayıp, ancak son 20-30 sene içinde ne kadar çok değişmiş olduğunu göstermekten ibarettir. Dolayısıyla zikrolunan meselelerden bahse lüzum görmeyiz. Bu kadarcık izahattan da anlaşılmış zannederiz ki Berlin Kongresi'nden evvelki ve sonraki İngiliz Doğu

siyaseti birbirinin tamamen zıddıdır: Önce İngiltere Türkiye'nin dostudur, toprak bütünlüğünü ve sultanının bağımsızlığını müdafaaya çalışıyor; sonra düşmanındır, parçalamaya, bitirmeye uğraşır.

Bununla beraber, gariptir ki yazarlarımızdan bazıları hâlâ İngiltere'nin Türkiye dostu olduğunu iddia ediyor ve devamlı Kırım Seferi'ni, 93 Muharebesi'ni, Paris ve Berlin Kongrelerini öne sürüp, o zamandan beri İngiliz siyasetinin uğradığı büyük dönüşümden habersizmiş gibi davranıyorlar! Siyasette hissiyat olmadığı gibi anane de yoktur: Ananenin varlığına inanır gibi görünmek bir siyasettir, ama hakikaten inanmak büyük bir gaflet olur.

Tarih keyifle idare olunamaz: Bir nevi tarihî mecburiyet, bir nevi tarihî takdir vardır. Hele sırf diplomatlıkla tarih yapmaya kalkışmak saflık olur. Belirli bir zamanda çatışmaları tarihî mukadderattan olan iki devletin dostlaşmalarına birkaç düzine Talleyrand ve Metternich'ler el ele verip var kuvvetleriyle çalışsalar, netice yine başarısızlıktır.

Mösyö Sorel, 18. asırda Fransa'nın siyasetinin sistemlere, siyasî ananelere kapılıp ne büyük hasarlara uğradığını hemen her dersinde tekrardan usanmazdı. Dolayısıyla biz de tekrar eyleriz: İngiltere Doğu siyasetinin esas düsturlarından olan Türk dostluğu, kendi tabirlerince Türkiye hamiliği, ancak Berlin Kongresi'nin ertesine kadar gelebildi. Nasıl ki Büyük Pitt 18. asrın nihayetinde Rus-İngiliz tabii dostluğunun sona erdiğini bildirmişti, öylece Salisbury de 19. asrın nihayetinde Osmanlı dostluğunun bittiğini ilan eyledi. Lakin unutmamalıdır ki bütün bu dönüşümlere rağmen İngiltere hariciye siyasetinin esasları bir işkoçya graniti gibi sabit ve değişmezdir: İngiliz diplomasisi, sırf vatanının menfaatine, maddî menfaatine hizmet ediyor. Eğer bir gün olup da Türk dostluğu bu esasa faydalı görülürse, o zaman İngiltere siyaseti görünüşte yine döner, Osmanlı Devleti'nin en yakın dostu kesilir, fakat suyuna gitmekle ve dalkavuklukla hiçbir şey kazanılamaz...

- 3 -

Bir devletin dahilî ve haricî siyasetini sırf şahsî iradeler neticesi farz etmek hatalı olur. Tarihî vakaların etkenlerini iyi arayıp doğru tayin etmek pek müşkülse de, herhangi bir iradenin (volonté) mazinin vakalar zincirinden doğduğuna, yani tarih ve muhitin semeresi olduğuna şüphe edilemez. Gerçi şahısların iradeleri de, kendi nöbetlerinde birer etken olabilirler, fakat tarih keyifle idare olunamaz: Bir nevi tarihî mecburiyet, bir nevi tarihî takdir vardır. Hele sırf diplomatlıkla tarih yapmaya kalkışmak saflık olur. Be-

7) II. Abdülhamid. (K.G.)

8) René Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman/ les aspects actuels de la question d'Orient*, Paris, 1908, s.47. (K.G.)

9) René Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman/ les aspects actuels de la question d'Orient*, Paris, 1908, s.51. (K.G.)

lirli bir zamanda çatışmaları tarihî mukadderattan olan iki devletin dostlaşmalarına birkaç düzine Talleyrand ve Metternich'ler el ele verip var kuvvetleriyle çalışsalar, netice yine başarısızlıktır.

Miladî 19. asrın en mühim tarihî etkenlerinden olan bir fikir, "milliyet fikri", Avrupa'nın her tarafına olduğu gibi Osmanlı ülkesinin bilhassa Avrupaî kısmına tesir etmişti. Yunan, Ulah, Sırp, Bulgar milletleri tabi oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırıp, zorla ondan ayrılarak, bağımsız birer devlet halinde siyaset âlemine çıkmışlardı. "Milliyet esası" Osmanlı Saltanatını hayli örseledi ve epeyi parçaladı. Doğu'da milliyet fikrinin en sağlam yardımcısı dinî ihtilaf ve düşmanlıklar oldu. Reayanın ayaklanma ve isyanlarında arzu edilen hedef milli bağımsızlıktı, lakin ona erişmek için kullanılan en keskin silah dinî taassup oldu.

"A Grand Battle between the Famous English Cock and Russian Hen," Çizer: Frederick George Byron. Karikatür olarak İngiliz horozu ile Rus tavuğunun dövüştürüldüğü seyircili horoz dövüşü.

Avrupa'da Osmanlı Saltanatının bütünlüğü ve ezici gücü aleyhine tesir eden dinî ve millî fikir, Asya'da, bilakis, bu saltanatın kökleşmesine, kuvvetlenmesine, ihtimal genişlemesine bile hizmet edebilirdi. Siyasette maharet, tarihî mecburiyetleri görüp, devlet gemisinin gideceği yönü ona göre tayin etmektir. Eski devir idarecilerinin hariciye ve dahiliye siyasetleri övülemez; bununla beraber, tarihin onları Batı'dan ziyade Doğu'ya bakmaya, Doğu'yla uğraşmaya zorladığı muhakkaktır. Osmanlı hükümeti, miladî 19. asrın sonlarına doğru, Doğu'yu Batı'ya, Asya'yı Avrupa'ya, hilafeti padişahlığa tercih etmiştir.

Bu tercihin ilk neticesi, hariciye siyasetinde, Osmanlı Devleti'nin İngiltere dostluk dairesinden çıkıp, Alman dostluğuna geçmesi olacaktı ve hakikaten öyle de oldu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de, Boğazlar civarında, Kafkasya hududunda meşgul olmasını ister; eğer Osmanlı Hükümeti'nin zihninin Arabistan, Irak ve bilhassa Süveyş Kanalı taraflarına meylettiğini anlarsa, derhal Vilayat-ı Sitte'de¹⁰ veyahut Vilayat-ı Selase'de¹¹ bir iş çıkarıp, hükümetin

10) Vilayat-ı Sitte (Altı Vilayet): Osmanlı Devleti'nin Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz, Diyarbekir, Sivas, Bitlis olmak üzere yoğun Ermeni nüfuslu altı vilayetinin adı. (K.G.)

11) Vilayat-ı Selase (Üç Vilayet): Kosova, Selanik, Manastır. (K.G.)

bütün faal kuvvetlerini oralara vakfettirir. Mösyö Pinon iddia ve iddiasını vakalarla ispat ediyor ki "Ermeni vakası" esasen Mısır meselesinden doğmuştur. Malumdur ki İngilizler 1882 senesi Mısır'ı geçici olarak işgal etmişler ve 1887 senesi Osmanlı Devleti'yle yaptıkları antlaşmada, üç sene sonra, yani 1890'da Mısır'ı terk ve tahliye edeceklerini vaat etmişlerdi. Mühlet tamam oldu, ama İngilizler kumıldanmak bile istemediler. 1896'ya doğru, Fransa, yeni müttefiki Rusya'ya güvenererek ve Osmanlı Hükümeti'nin rızasını tahsil ederek, İngiltere'ye işgal müddetinin artık sona ermiş olduğunu hatırlatmak cüretkârlığında bulundu. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa'yı bozuşturmak kastıyla "Ermeni vakasını" ortaya çıkardı. İngiltere'nin hesabınca "Ermeni vakası" şimdiye kadar bütün müttefikleri birbirinden ayırmaya yarayan Şark meselesini Osmanlı Devleti'nin paylaşılması suretinde açmış olacaktı...

İngiltere Doğu siyasetinin esas düsturlarından olan Türk dostluğu, kendi tabirlerince Türkiye hamiliği, ancak Berlin Kongresi'nin ertesine kadar gelebildi. Nasıl ki Büyük Pitt 18. asrın nihayetinde Rus-İngiliz tabii dostluğunun sona erdiğini bildirmişti, öylece Salisbury de 19. asrın nihayetinde Osmanlı dostluğunun bittiğini ilan eyledi.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin Asya ve hilafet siyasetinin dayandığı kuvvettir. Ermeni vakasında, Girit meselesinde, Makedonya işlerinde Osmanlı menfaatlerini ciddiyetle müdafaa ederek, Osmanlı Saltanatının Avrupa ve Asya hudutlarını muhafazaya çalışmış ve bu suretle Şark siyasetinin devamını ve başarısını mümkün kılmıştır.¹²

12) Bu iddianın doğruluğuna delil olmak üzere, Almanlara hiç de dost ve taraftar olmayan bir Fransızın, işbu makalelerimde kitabından çok istifade ettiğim Mösyö René Pinon'un birkaç sözünü aşağıya aynen tercüme ediyorum:

"Ermeni buhranında Almanya, Türkiye'ye açıktan açığa taraftar bir vaziyet aldı. Sultan'ı ıslahata zorlamak için yalnız İngiltere'nin değil, hatta Rusya ve Fransa'nın teklif ettiği tedbirleri bile ya tamamen reddetti yahut sırf sudan cevaplarla geçiştirdi: Lord Salisbury'nin tehditkâr nutuklarından birisine cevaben II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet haklarını büyük bir şiddetle tasdik ve ilan etti; istasyonierlerin ikileştirilmesi ve sefirlerin ıslahat programları meselelerinde İmparator ve sefiri Baron Marschall, daima Avrupa devletlerinden ziyade Sultan'a emniyet ifade eder bir siyaset takip eylediler." (René Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman/ les aspects actuels de la question d'Orient*, Paris, 1908, s.54.)

"Miralay Vasos'un askerleri asilere yardım için Girit'e çıktıkları zaman, II. Wilhelm, akrabası Kral Yorgi'ye [Yeoryos'a] sert bir ifadeyle memnuniyetsizliğini bildirmiş ve Avrupa devletlerine de vakit geçirmeksizin Pire'nin abluka edilip Vasos'u geri çağırarak için Atina hükümetinin zorlanmasını teklif etmişti." (Age, s.55.)

"Türk-Yunan muharebesi Almanya'nın İstanbul'daki nüfuz ve ehemmiyetini en yüksek dereceye erdirdi: Almanya hükümetinin açık Türk dostluğu; İmparator'un Osmanlı ordusunu cesaretlendirmesi ve tebrikleri, Alman diplomasisinin Yunanlıların felaketinin hafifletilmesine hizmet eden her türlü tedbire muhalefeti, II. Wilhelm'i Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün en kat'i bir taraftarı, Alman sanayi ve ticaretinin faydasına olmak üzere Sultan Abdülhamid'in dost ve müttefiki eyliyordu." (Age, s.56.)

"Almanya'nın İstanbul'daki iktisadi ve siyasi tesirleri, Makedonya işlerinde, Osmanlı Saltanatı toprak bütünlüğünün ve padişahın hâkimiyeti ile emir-ül-mü'mininlik (yani halifelik) nüfuz ve iktidarının katıyen muhafazası yönüne sarf olunmuştur." (Age, s.57.)

Almanya ve Türkiye müşterek menfaatli bir İslam siyaseti takip ettikçe İngiltere'nin Doğu'da istirahat ve emniyeti kaçınılmazdı; artık ona yalnız İkili İtilaf dünya siyasetindeki hâkim mevziini sürdürmek için kâfi görünmüyordu. Bunun içindir ki İslam âleminin Afrika parçasını bölüşerek Fransa'yla uyuşturduğu gibi (8 Nisan 1904) o âlemin Asya'daki kısmını da Rusya'yla paylaşarak, o yüz yıllık düşmanıyla da barıştı:

La Petit Journal'de yayımlanmış bir kapak, 1896 Mısır.

"Sultan ile Kayser'in bir zamanlar pek sıkışan ittifak ve dostluğu, Anadolu ve Bağdat yollarını Almanlara açarak, Hamburg'dan Basra'ya kadar uzayan geniş bir arazi parçasını Alman nüfuzuna bırakıyordu. (...)

İngiltere bunu duydu ve hiç olmazsa geçici bir müddet zarfında, Alman tehlikesinin Rus kuşatmasından daha müthiş olduğunu takdir etti. Alman tehlikesi, İngiltere için Şark meselesi hududuyla sınırlı değildi, dünya çapındaydı. (...)

Fransız diplomasisi, İngiliz ve Rusların menfaatlerinin uzlaştırılmasını hazırladı ve düzenledi ve bundan 31 Ağustos 1907 tarihli Rus-İngiliz Antlaşması çıktı: Londra ve Petersburg hükümetleri, Orta Asya İslam memleketlerini dostça paylaşıyorlardı; İngiltere Afganistan'da, Rusya İran'da birinci mevki tutacaktı, bir de ortak düşman aleyhine tamamen birleşiyorlar, Küçük Asya ve Balkanlar'da (yani

Osmanlı ülkesinde) Alman nüfuzuna karşı koymak üzere gerekli teşebbüslerde bulunmayı taahhüt ediyorlardı."¹³

Rusya ve İngiltere taahhütlerini yerine getirmek üzere Makedonya yangınına hiç durmadan körüklediler. Bu sıralarda dünya vakalarını az çok düzenli takibe çalışan bir Türk gazetecisi şu satırları yazmıştı:

İngiltere, Rusya ve Fransa'yı bozuşturmak kastıyla "Ermeni vakasını" ortaya çıkardı. İngiltere'nin hesabınca "Ermeni vakası" şimdiye kadar bütün müttefikleri birbirinden ayırmaya yarayan Şark meselesini Osmanlı Devleti'nin paylaşılması suretinde açmış olacaktı...

"İngiltere Slavlarla birleşti. Asıl Almanya'ya karşı Slav Rusya ile ittifak ederken 'Almanya'nın güneydeki ihtiyat ordusuna', yani Osmanlılara karşı Makedonya Bulgar çetelerini düzenlemekle uğraşıyordu. Londra'daki Balkan Komitesi âlemi emerek toplanan sterlinleri Balkanlar'a boşatmakta, Bulgar çeteleri işi gücüyle meşgul Türk, Rum ve hatta Bulgar köylerini yakıp yıkmaktayken, İngiltere Hariciye Nezareti Vilayet-i Selase'nin Türkiye'den büsbütün ayrılması için türlü tasarılar hazırlıyordu...

1907, Rus-İngiliz Paktı.

Maksat aşikârdı: Ya Osmanlı Devleti korkup aman diyecek, Almanya koltuğundan ayrılp İngiliz kucağına atılacak yahut Makedonya Bulgarlara geçerek, Berlin'den Kuveyt'e giden demiryolu ortasından kırılmış, hilafet makamının kadir ve itibarı ta kökünden sökülmüş, Türk ordusu mağluben Asya'ya kovulmuş olacaktı..."¹⁴

13) É. Driault, *La question D'orient*, [Paris, 1909], s.326-327.

14) *Tercüman (Kırım)*, 28 Temmuz 1908. [Şâfes (Akçuraoglu Yusuf), "İngiltere-Almanya Rekabeti ve Osmanlı İnkılabı", *Tercüman*, 28 Temmuz 1908, sayı 55, s.1. -K.G.]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra halk sokakta.

İngiltere ve Rusya, Osmanlı Saltanatı ve İslam devletleri aleyhine, Fransa simsarlığıyla uyuşarak Üçlü İtilaf'ın temeli atılması üzerine, Almanya ve Türkiye'nin bazı ihtiyat tedbirlerine girişmeleri zarurîydi. Bunun üzerinedir ki Osmanlı Saltanatı, Balkan devletlerinden Romanya, Sırbîye ve Yunan'la beraber Üçlü İttifak'a dahil olacak ve sonra Bulgaristan'a harp açıp, Makedonya meselesini kendi faydasına hallettirecek havadisi âleme yayıldı. Henüz zikrettiğimiz gazeteci bu dedikoduları şöyle naklediyordu:

Londra ve Petersburg hükümetleri, Orta Asya İslâm memleketlerini dostça paylaşıyorlardı; İngiltere Afganistan'da, Rusya İran'da birinci mevki tutacaktı, bir de ortak düşman aleyhine tamamen birleşiyorlar, Küçük Asya ve Balkanlar'da (yani Osmanlı ülkesinde) Alman nüfuzuna karşı koymak üzere gerekli teşebbüslerde bulunmayı taahhüt ediyorlardı.

"Almanya'nın Sultan'a Bulgarlarla harp tavsiye ettiği pek çok söylendi. General Von der Goltz'un *Die Woche*'de yazdıkları, Baron Marschall'ın bir gazete-ciye dedikleri, Almanya Washington Sefiri'nin bir Amerika dergisinde çıkan makalesi hep aynı fikri takviye ediyor, Makedonya meselesini ancak bir Türk-Bulgar harbiyle iyi şekilde çözme imkânını gösteriyordu. Goltz İstanbul'a geldi, Türk Harbiye Mektebi'nde nutuk söyledi, gitti; Marschall Berlin'de bir hayli oturdu, döndü; Sadrazam Ferid Paşa'ya Prusya'nın en büyük nişanı 'Kara Kartal' verildi. Artık herkes Osmanlı Devleti'nin resmen Üçlü İttifak'a girdiği ile aynı zamanda Bulgarya'ya harp ilan ettiği haberini bekliyordu; pek çabuk ve uzaktan işiten kulaklara, Meriç vadisinde, Filibe civarında gürleyen muzaffer Türk toplarının sadası bile gelip yetişiyordu. Bu takdirde, İngiltere, belki yine yenilmiş

olacaktı: Öyle ya, top güllesi en kuvvetli delildir, yenilen Bulgarya da çetelerini toplar, Yunan gibi Türk dostluğu lüzumuna kanmış olurdu..."¹⁵

Makedonya meselesini tamamen Türkler ziyanına halletmek için İngiltere Kralı Edward Rusya İmparatoru Nikolay'ı ziyarete gitmek üzereyken, Şark meselesi açısından fevkalade mühim bir vaka meydana geldi: Osmanlı Devleti'nde meşrutî idare ilan olundu.

Belki bu ihtimallere karşı müzakerelerde bulunmak ve her halde Makedonya meselesini tamamen Türkler ziyanına halletmek için İngiltere Kralı Edward Rusya İmparatoru Nikolay'ı ziyarete gitmek üzereyken, Şark meselesi açısından fevkalade mühim bir vaka meydana geldi: Osmanlı Devleti'nde meşrutî idare ilan olundu. Bu vaka o kadar büyük, o kadar çok neticelere gebe ve bazılarınca o kadar beklenmedik idi ki ortaya çıkışıyla Şark meselesinin etkenlerini, maddelerini şiddetli bir fırtına gibi altüst etti: Makedonya işini sildi süpürdü, aldı götürdü; Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf devletleri ile Osmanlı Saltanatının karşılıklı vaziyetlerini geçici olarak veya görünüşte değiştirdi; Reval Mülakatı'nın ehemmiyetini eksiltti...

* * *

10 Temmuz'dan¹⁶ beri Osmanlı Meşrutî Hükümeti'nin Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak'la olan münasebetlerinden biraz etraflıca bahsi sonraki bir zamana bırakıyorum. Şimdilik buna dair bir iki çift sözle yetineceğim. Önce, bilmem neden, ortalığı bir İngiliz dostluğudur kapladı; İngiliz Sefiri cenaplarını "Osmanlı milleti karşıladı"; Anglofil olmakla tanınan Kâmil Paşa hükümetin başına geçti. Lakin bu balayı pek kısa sürdü. İnkılabtan henüz birkaç ay geçmemişti ki inkılabı yapan fırkanın yayın organı "hissiyat siyaseti"nin (yani İngiliz siyasetinin) eleştirilmesine ihtiyaç hissetti... Bu geri dönüş gittikçe artan bir süratle nihayet bugünkü hale erişti. Gerçi bazı siyasîlerin hâlâ kadim İngiliz dostumuzdan, Osmanlıların en büyük dostu VII. Edward Hazretlerinden büyük bir ciddiyetle bahsettikleri vakidir. Fakat okuyucuların bu vasıfları şimdi o kadar ciddiyetle okuduklarına biraz şüpheliyim. Tarihî mecburiyetler Osmanlı Devleti'nin hariciye münasebetlerini Reval Mülakatı'ndan az evvelki şekline pek benzetti. Sadrazam Paşa, Romanya'dan, Avusturya'dan geçerek Berlin'e Kayser II. Wilhelm'in ziyaretine gidiyor... Öteden beri Fransız ve İngiliz dostu sayılan bir nazırımız da Paris ve Londra'da bir hayli müddet ikametten sonra Berlin siyasî ve malî mahfilleriyle yakından tanışmaya lüzum görüyor...

15) Aynı gazetenin aynı nüshasından.

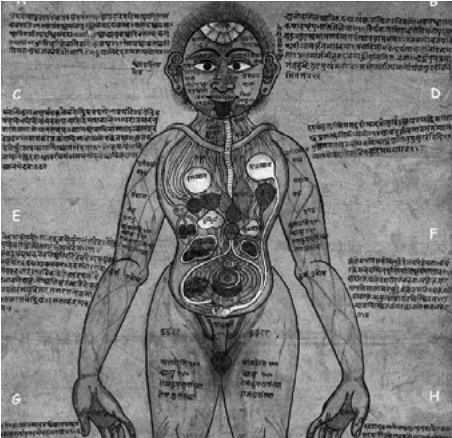
16) 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihli İkinci Meşrutiyet İnkılabı. (K.G.)

AVRASYAYI YARATANLAR

Çinli gezginin gözünden Antik Hindistan'da halk sağlığı ve eğitimi

Dr. Cüneyt Akalın

Hint tıbbı, Antik uygarlıklara ait anlayışın ortak noktalarından olan ruhani yapıyı barındırır. Bu anlayış zinde kalmak, dengeli yaşamak, vücudun gençliğini idame ettirmek üzerine kuruludur. Hint mitolojisinde önemli ve eşit düzeyde yer alan 3 tanrı Brahman, Vişnu ve Şiva'nın sağlık felsefesine büyük katkı sunduğu bilinmektedir.

Ayurvedada insan anatomisi, Sanskritçe.

Avrupa Orta Çağ karanlığına gömülmüş iken Asya'nın kadim uygarlıkları Çin ve Hindistan uygarlığının ileri aşamalarını yaşıyorlardı. M.S. 7. yüzyılın ortalarında Hindistan'a giden Çinli gezgin Hiuen Tsang'ın büyük önem taşıyan tanıklığı, Hindistan'daki sosyal-kültürel yapı hakkında geniş bilgiler veriyor. Çin'e dönerken el yazmalarını beraberinde götürülen Çinli gezgini sıcak karşılayan Tang İmparatoru, gezginden el yazmalarını Çinceye çevirmesini ister. Hiuen Tsang yıllarca uğraşarak imparatorun talimatını yerine getirir. Bunu aşağıda göreceğiz. Öncelikle Hint tıbbı hakkındaki temel bilgilerle başlayalım.

Antik Hindistan'da tıp

Hint tıbbı, Antik uygarlıklara ait anlayışın ortak noktalarından olan ruhani yapıyı barındırır. Bu anlayış zinde kalmak, dengeli yaşamak, vücudun gençliğini idame ettirmek üzerine kuruludur. Hint mitolojisinde önemli ve eşit düzeyde yer alan 3 tanrı *Brahman*, *Vişnu* ve *Şiva*'nın sağlık felsefesine büyük katkı sunduğu bilinmektedir. Onlara göre, dünyevi olan rahatsızlıklar daha çok yaralanma, kırık gibi haricen görülen/anlaşılan patolojilerdir. Bu bağlamda, Hint tıbbında yüzeysel bir anatomi bilgisinin var olduğunu söylemek mümkündür.

İki Hintli hekim *Charaka* ve *Susruta*, yazdıkları kitaplar ile tıbbın temellerini oluşturdular. "*Veda*"lar yolu ile pek çok uygulama halka aktarıldı. Aslında, "*Veda*"lar, Hint tıp anlayışının insanlığa aktarılmasında kullanılan yazılı metinlerdir. Bu metinlerde, tanrılara sunu, tapınma, sağlık için dualar, uzun yaşam dâhil pek çok konuya özgü yazılan dinsel yazılar yer alır.

Hint sağaltımının temeli "*Ayurveda*" olmasına karşın, günümüzde farklı yüzyıllarda Hint tıp sağaltımına giren geleneksel tıp sistemleri de mevcuttur.

Çinli gezginin gözlemleri

Şimdi sözü Budist etkisinin kuvvetle hissedildiği o yüzyılda (M.S. 7. yüzyıl)

“Veda'lar yolu ile pek çok uygulama halka aktarıldı. Aslında, Veda'lar, Hint tıp anlayışının insanlığa aktarılmasında kullanılan yazılı metinlerdir. Bu metinlerde, tanrılara sunu, tapınma, sağlık için dualar, uzun yaşam dâhil pek çok konuya özgü yazılan dinsel yazılar yer alır.”

Antik Hindistan'ın en tanınmış üniversitelerden birisi olan Nalanda.

Hindistan'da uzun yıllar geçiren Hiuen Tsang'ın halk sağlığı ve eğitimi gözlemlerine bırakabiliriz:

"Pataliputra'dan (Ganj kıyıları) pek uzakta olmayan manastır ve üniversitenin bileşiminden oluşan büyük Nalanda Üniversitesi'nde 10.000 öğrencinin ve rahibin yaşadığı söyleniyordu. Burası Budist eğitimin büyük merkeziydi. ..."

Çinli gezgin "Hükümetin idaresinin yumuşak ilkelere dayandığı için yalın olduğunu, halkın angaryaya tabi olmadığını" belirttikten sonra devam ediyor: "Halkın eğitimi örgütlenmiştir. Erken yaşlarda başlıyor ve kız-erkek çocuklar ilk sınıfı geçtikten sonra 5 sınıflı Şastralarda eğitime başladıklarını, Şastraların (temel bilgiler) günümüzde salt din okulu olarak anlaşıldığını ancak o günlerde her türlü bilginin verildiği merkezler anlamına geldiğini" belirtiyor.

Gezgin devam ediyor:

"Beş Şastra (temel bilgiler) şunlardı: a) Gramer, b) Sanat ve Zenaat, c) Tıp, d) Mantık, e) Felsefe. Bu konuların öğrenimi üniversitelerde devam ediyor, çoğunlukla 30 yaşında ancak tamamlanıyordu. ... İlk öğretim oldukça yaygındı, bütün rahipler ve din adamları öğretmenlik yaptıkları için, bilgi eksikliği hissedilmiyordu."

Çinli tanık, Budist imparator Harşa'nın tipik Hindu festivallerine gittiğini, bütün yoksulları ve ihtiyaç sahiplerini festivale davet ettiğini belirtiyor. Harşa'nın o panayırarda günde 10.000 kişinin karnını doyurduğunu, her beş yılda bir hazinenin fazlasını halka dağıt-

tığını naklediyor Çinli gezgin: Altınları, mücevherleri, ipeklileri, yani elindeki her şeyi...

"Halkın eğitimi örgütlenmiştir. Erken yaşlarda başlıyor ve kız-erkek çocuklar ilk sınıfı geçtikten sonra 5 sınıflı Şastralarda eğitime başladıklarını, Şastraların (temel bilgiler) günümüzde salt din okulu olarak anlaşıldığını ancak o günlerde her türlü bilginin verildiği merkezler anlamına geldiğini" belirtiyor.

Muhafazakâr bir Budist olan Harşa, hayvanların et için kesimini durdurduğunu, bunun Brahmanların çoğunun itirazıyla karşılaşmadığını, çünkü Buda'nın zuhurundan beri Brahmanların giderek vejetaryenliği benimzediklerini anlatıyor. Çinli gezgine göre Hindistan'da bir kişi hasta olduğunda hemen yedi günlük oruca başlamış. Aslında hastalık o yıllarda pek popüler bir şey değilmiş, doktora da fazla ihtiyaç yokmuş.

Yine Çinli gezgine göre "Hindistan'ın çarpıcı özelliği yöneticilerin ve askerlerin eğitimi, kültürlü insanlara gösterdiği saygı"ymış. Gerçekten de o yıllarda Çin'de ve Hindistan'da kaba kuvvet ve zenginler değil, öğrenme ve kültür büyük saygınlık kazanır.

Gezgin Orta Asya'daki Budist manastırlardan da söz ediyor: "İran'da, Mezopotamya'da, Horasan'da, Musul'da vb. mevcuttu."

SATRANÇ HAYATTIR

Satrancın 4000 yıllık öyküsü

Hasret Aykut

Mısır piramitlerindeki bulgular, satrancın günümüzden 4000 yıl önce oynandığına dair kanıtlar sunmaktadır. Satrancın Çin'de, Mezopotamya'da ve Anadolu'da da oynandığına dair bulgular ise farklı zamanlarda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Günümüz satranç taşları, biçimini Orta Çağ soyut Türk satranç taşlarından almıştır.

*"Oyunun galibi sondan bir önceki hatayı yapan oyuncudur."
-Tartakower*

Dünya Satranç Federasyonu (FIDE), Türkiye Satranç Federasyonu ve Düşün Satranç Merkezi verilerinden derlenen bilgilere göre, satrancın en az 4000 yıl önce Mısır'da oynandığına ilişkin ilk bulgulara piramitlerdeki kabartmalarda rastlandı. Satrancın ilerleyen dönemlerde Çin, Mezopotamya ve Anadolu'da da oynandığına ilişkin izlere rastlanırken, M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda Hindistan'da "çaturanga" ismiyle bilinen oyun bugünkü adını bu süreçte almayla başladı. Hindistan'daki ilk yazılı belgelere göre satranç, İran'a ve Araplara geçti. Arapların 7.-8. yüzyıllarda İspanya'nın güneyinde hâkimiyet kurmasıyla bu oyun İspanya üzerinden Avrupa'ya yayıldı.

Mısır piramitlerindeki bulgular, satrancın günümüzden 4000 yıl önce oynandığına dair kanıtlar sunmaktadır. Satrancın Çin'de, Mezopotamya'da ve Anadolu'da da oynandığına dair bulgular ise farklı zamanlarda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bugünkü Türkmenistan'da yapılan kazılarda, burada yaşayan Kuşhan Türklerine ait ve M.S. 15. yüzyıla ait olduğu saptanan satranç taşlarının bulunması, satrancın ilk defa Kuşhan Türklerince oynandığını ve onlar tarafından Hindistan'a götürüldüğünü düşündürmektedir.

Satranç ile ilgili ilk yazılı belgeler M.S. 3. ve 4. yüzyıllarda yaşamış Hint Hükümdarı II. Chandragupta zamanında yazılmış Sanskritçe metinlerdir. Bu metinlerde oyunun ismi "Çaturanga" olarak geçmektedir. 600'lü yıllarda Hindistan'ın Pencap bölgesinde satranç oyununun kurallarının son halini aldığı düşünülmektedir ve aynı yüzyılda Çin'de de satrancın "Sat-Rançu" ismiyle oynanmaya başladığı tahmin edilmektedir.

Satrancın ortaya çıkışı ve dünyaya yayılışı ile ilgili çok sayıda araştırma var olsa da bulunan ilk satranç taşları M.S. 760 yılına aittir ve Afrasiyap'ta bulunmuştur. İlk satranç takımı ise günümüzde İran'a bağlı olan Nişapur kentinde bulunmuştur.

“Satrancın ortaya çıkışı ve dünyaya yayılışı ile ilgili çok sayıda araştırma sonucu var olsa da bulunan ilk satranç taşları M.S. 760 yılına aittir ve Afrasiyap'ta bulunmuştur. İlk satranç takımı ise günümüzde İran'a bağlı olan Nişapur kentinde bulunmuştur.”

Satranç taşına benzer taşların M.S. 100'lü yıllarda Kuşhan Devleti başkenti Dervazintepe'de bulunduğu düşünülmektedir. Bazı tarafsız kaynaklarda ise satrancın Kuşhan Türkleri tarafından Hindistan'a getirildiği bildirilmektedir. Güney Özbekistan'da 2. yüzyıldan kalan antik kalede, 1972 yılında yapılan kazı çalışmalarında satranç taşları bulunmuştur. Rus satranç taşları uzmanı Linder, bunların satranç taşı olmayabileceğini; ancak satrancın öncüsü olabileceğini söylemektedir. Antik kalede bulunan kalıntılar satranç tarihini, kabul edilenden daha öne çekmektedir.

Bodrum Serçe Limanı Cam Batığı buluntusu Türk tipi satranç seti ise satrancın Avrupa'ya yalnızca Araplar ile değil Türkiye üzerinden de taşındığını göstermektedir.

Satranç taşları ve satranç tahtasının biçim ve tasarımında Türk medeniyetlerinde önemli bir yeri bulunan balbal, çadır, kümbet ve at gibi sembollerin büyük bir rol oynadığı da düşünülmektedir. 11. yüzyılda bir fildişi satranç takımı bulunmuştur ve "Selçuklu satranç takımı" olarak adlandırılan bu takım, 9. ya da 10. yüzyıla ait diğer fildişi taşların bir satranç takımına ait olduğunun bir kanıtı olarak kabul edilmektedir.

Rusya'nın çeşitli bölgelerinde, Türk medeniyetlerine ait yerleşim yerlerinde de satranç takımlarına rastlanmıştır. Ruslar bu taşların ve satrancın Hazar Volga Boyu yolundan taşındığını söylemektedirler. Bu bölgelerde rastlanan taşlar, Afrasiyap taşları ile benzerlik göstermektedirler.

Moğolistan'daki Hun-Göktürk Dönemi Anıt Mezarlığı, "Şatırçulu" ismini taşımaktadır. Türkçe olan Şatır, Şatra, Şıdıra, Şatıra ve Şator kelimeleri ise Satranç anlamına gelmektedir.

Satrancın 6. yüzyıldan itibaren İran'da bilindiğine ilişkin bulgular bulunmaktadır. 500'lü yıllarda yaşayan İran Şahı I. Hüsrev'e bir satranç takımı hediye edilmiştir ve oyun "Çatranç" olarak isimlendirilmiştir. 600'lü yıllara gelindiğinde ise Arapların İran'ı istila etmesinin ardından oyun Arap-İslâm dünyasında kabul görmüş ve "Satranj" olarak anılmaya başlanmıştır. Oyun Endülüs Devleti aracılığıyla da İspanya üzerinden Avrupa'ya yayılmıştır. Satrancın Kuzey Avrupa ve Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Avrupa'nın tamamına yayıldığına dair görüşler olsa da satrancın Türkistan coğrafyasından Avrupa'ya taşındığı düşünülmektedir.

Bazı kaynaklara göre Avrupa'daki ilk satranç takımının, Halife Harun Reşid tarafından Fransa Kralı Charlemagne'ye hediye edilen satranç takımı olduğu kaydedilmektedir. Katalonya, Fransa, Floransa,

Sicilya, Polonya, İngiltere, Hollanda, Norveç, Arnavutluk, Özbekistan ve Afganistan gibi Avrupa'nın ve Asya'nın çeşitli bölgelerinde çok sayıda Orta Çağ satranç takımları ve müstakil satranç taşları bulunmuştur. Bodrum Serçe Limanı Cam Batığı buluntusu Türk tipi satranç seti ise satrancın Avrupa'ya yalnızca Araplar ile değil Türkiye üzerinden de taşındığını göstermektedir. 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da soylular arasında popüler olan satranç, burada "Kraliyet Oyunu" olarak anılmıştır.

Batılıların Mozarab, Arap veya İslam tarzı dedikleri Türk tarzı satranç taşları. Saint Genadio taşları olarak biliniyor. 10. yy.başlarına tarihlendiriliyor. Mozarabik (Muzdarip) Manastır / Leon / İspanya

Batılıların Mozarab, Arap veya İslâm tarzı dedikleri Türk tarzı satranç taşları.

Arap ve Avrupa el yazması kitaplardan sonra, 1497 yılında, İspanyol Lucena'nın ilk basılı satranç kitabında satrancın o zamanki yeni ve günümüzde de kabul edilen kuralları yer almaktadır. Ayrıca 17. yüzyılda İspanyol El Greco'nun ve 18. yüzyılda Fransız Philidor'un satranç kitapları bulunmaktadır. Satrancın kuralları ve dizilişleri zaman içinde çeşitli değişiklikler göstermiş olsa da 19. yüzyılda bugünkü halini almıştır.

1850'lerden itibaren güçlü oyuncuların yer aldığı satranç turnuvaları düzenlenmeye başlanmıştır. İlk dünya satranç şampiyonluk karşılaşması ise, zamanın iki güçlü oyuncusu olan Wilhelm Steinitz ve Johannes Zukertort arasında oynanmıştır. Maçı 10 galibiyet, 5 beraberlik ve 5 yenilgi ile Wilhelm Steinitz kazanarak ilk resmî dünya satranç şampiyonu olmuştur. Wilhelm Steinitz aynı zamanda, satrancı sistematik oynama kavramının da babası kabul edilmektedir.

500 yıldır oyunun kuralları değişmedi

Satranç üzerine yazılmış ilk eser olarak kabul edilen, İspanyol Lucena'nın 1497'de yazdığı kitapta yer alan kurallar günümüze kadar hiç değişmedi.

1400'lü yılların sonunda fil ve vezir taşlarının icadıyla satranç bugünkü şeklini aldı. Bu gelişmenin ardından İspanyol Lucena'nın 1497'de yazdığı

ilk basılı satranç kitabında oyunun yeni kuralları açıklandı. İspanya'da basılan bu ilk kitaptan sonra satrancın kuralları değişikliğe uğramadan günümüze kadar geldi. Satranç, İspanya'dan sonra İtalya, Almanya, Fransa, ABD ve Rusya'da yaygınlaşmaya başladı.

Oyunla ilgili strateji, kurallar ve taktiklerin yer aldığı ünlü kitaplar 17. yüzyılda İspanyol El Greco ve 18. yüzyılda Fransız Philidor tarafından yazıldı. 19. yüzyılın sonlarında Anderssen, Morphy, Rubinstein ve Steinitz satrançta önemli oyuncular arasında öne çıkan isimler oldu.

İlk uluslararası turnuvalar 1850'den itibaren yapılmaya başlanırken, 1886'da dönemin en kuvvetli oyuncuları Wilhelm Steinitz ve Johannes Zukertort arasında ilk dünya satranç şampiyonluk karşılaşması oynandı. William Steinitz 10 galibiyet, 5 beraberlik ve 5 yenilgi ile sonuçlanan 20 oyunluk seriyi kazanarak dünyanın ilk satranç şampiyonu oldu.

Serçe Limanı Cam Batığı Kazısı, Türkiye / 11. yy.
Satranç seti parçaları gemi batığında bulundu. Geminin kıkında bulunan satranç taşları yanında yay ve bir tavla parçası da vardı. Satranç Setleri kara veya deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşıyordu.

Serçe Limanı Cam Batığı kazısında geminin kıkında bulunan satranç taşları.

Kurumsal yapıdan uzak gerçekleştirilen satranç karşılaşmalarını organizasyon çatısı altında toplamak için Paris'te 20 Temmuz 1924'te Dünya Satranç Federasyonu (FIDE) kuruldu. Günümüzde 161 ülkenin üye olduğu FIDE, kuruluşundan bugüne kadar 5 binin üzerinde turnuva düzenledi.

Serçe Limanı'nda bulunan satranç taşları

Türkiye'de 11. yüzyıla ait bir batıkta satranç taşları bulunmuştur. Satranç tarihi bakımından oldukça önemli olan bu taşlarla ilgili bazı gelişmeler vardır. Bu batık Marmaris Kalaba Burnu'yla Değirmen Burnu arasındaki Bozukkale yakınlarındaki Serçe Limanı denilen koyda çıkarılmıştır. Burası dağlarla çevrilidir. Adaların olduğu kısımdan derin olmadığı için gemiler geçemezler.

Türk- Amerikan işbirliğiyle Prof. Dr. George F. Bass başkanlığında, 1977- 1979 yılları arasında yapılan sualtı kazılarında, Sualtı Araştırma Enstitüsü ve Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi işbirliğiyle bulunmuş olan Orta Çağ'a ait Cam Batığı, satranç tarihi bakımından çok önemlidir. Bu batık yaklaşık 32 - 35 metre derinlikte, kıyıya yakın sayılabilecek bir yerde kum içinde, sol tarafa yatmış olarak bulunmuştur. Bazı kaynaklara göre limanda demirlemişken demir çıpanın kırılması nedeniyle sürüklenmiş ve batmış, bazı kaynaklara göre de fırtınadan kaçmaya çalışmış, fakat limana sığınamamış. Gemi denizin dibindeyken işaretlenerek ölçülmüş, ahşap kısımların başta ışık ve oksijenden etkilenmemesi için iki yıl suyu sürekli değiştirilerek tatlı su havuzlarında bekletilmiş, daha sonra diğer işlemler uygulanarak temizlenmiş ve kurutulmuştur. Bu işlemler 1984 yılında bitmiştir.

Arap ve Avrupa el yazması kitaplardan sonra, 1497 yılında, İspanyol Lucena'nın ilk basılı satranç kitabında satrancın o zamanki yeni ve günümüzde de kabul edilen kuralları yer almaktadır.

Mürettebatının batıktan kurtulduğu zannediliyor, çünkü insan kalıntısına rastlanmamış. Gemi 16 metre uzunluğunda, 5 metre genişliğinde, iki direkli, üçgen Latin yelkenli ve altı düz olduğu için nehirlerde, akarsularda gitmeye uygundur. Gemi yapımında karaağaç, çam ve birleştirme elemanı olarak bakır çivi kullanılmış. Bu geminin yapım şekli antik ve modern gemi yapım yöntemine geçişin en eski örneğini oluşturmaktadır.

Günümüzde gemiler tersanelerdeki havuzlarda oluşturulan yapay dalga ve fırtınalarla test edilmekte, genişlikleri ise geçeceği kanalın büyüklüğüne göre tespit edilmektedir. Bu batık büyük bir ihtimalle Bizans gemisidir ve taşımacılık yapmaktadır. 1990 yılından beri Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde Bodrum Kalesi'nde sergilenmektedir. Batığın sergilendiği bölüm %50 nem ve 22°C ısıda tutulmaktadır. Ayrıca Bodrum Sualtı Müzesi Yılın Müzesi Yarışması "Özel Övgü" ödülünü almıştır.

Arkeologların tespitlerine göre bu batık, Güney Suriye'den 1025 yılında yola çıkıp Karadeniz'e, Kırım'a veya aşağı Tuna'ya gitmektedir. Batıkta bulunan parçaların bazı kaynaklarda 893 - 946 yılları arasına tekabül eden Ebu'l Kasım Muhammed El-Kaim Bi-Emrillah el-Fatimi dönemine, bazı kaynaklarda ise 985 - 1021 yılları arasına tekabül eden Ali El-Mansur El-Hakim bin Emrillah ve 1021 - 1036 yılları arasına tekabül eden Ebu'l Hasan Ali Ez-Zahir li Azim Dini İlah dönemlerine ait olduğu belirtilmektedir. Bu Fatimi halifeleri 934- 1036 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüşlerdir.

Müzedede sekiz adet satranç taşı sergilenmekte, uzun yolculuklar sırasında ve o yıllarda gemi yolculukları güvenli olmadığı için etraf gözetlenirken yolcular tarafından satranç oynandığı düşünülmektedir. Bu satranç taşları ahşaptan yapılmış olup, hangi ağaçtan, hangi yöntemle, hangi taşlar örnek alınarak yapıldığı ve bu ağacın yetiştiği bölge bize bazı önemli bilgiler verecektir. Sergilenen bu satranç taşları hakkında, eğlence başlığıyla şu açıklamalar bulunmaktadır:

Türkiye Satranç Federasyonu'nun ilk başkanı Kahraman Olgaç'ın döneminde satranç dar bir çevreden çıkıp yaygınlaşmaya başlamıştır.

"Geminin arka tarafında bulunan, yüksek rütbeli mürettebatın veya önemli yolcuların kullandıkları tahta oyması satranç taşları kesin olarak tarihlenebilen en eski satranç takımını oluşturmaktadır. Geminin orta kısmında bulunan bir oyun pulu, tayfaların veya diğer yolcuların burada tavlâ oynadıklarını belirtmektedir. Bu oyunlar bir olasılıkla kasaların üzerine çizilen oyun tahtaları üzerinde oynanmaktadır."

"Gemide bulunan taş ve tuğla parçacıkları günümüzde de olduğu gibi oyun taşı olarak kullanılıyor olmalıdır."

Türkiye'de satrancın kısa tarihi

Türkiye'de ilk organize satranç faaliyetleri, 1930'lu yıllarda başlamıştır. 1938 yılında Ankara Satranç Derneği ve 1943 yılında İstanbul Satranç Derneği

kurulmuştur. İstanbul Satranç Derneği, günümüzde faaliyetini sürdüren en köklü ve eski geçmişe sahip satranç kurumudur. 1954 yılında ise Türkiye Satranç Federasyonu kurulmuş ve ilk faaliyetlerini İstanbul Satranç Derneği'nin lokalinde gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin Dünya Satranç Federasyonu (FIDE)'ye üyeliği ise 1962 yılında gerçekleşmiştir.

1962 yılında, Türkiye ilk kez Bulgaristan'da düzenlenen Satranç Olimpiyatlarına katılmıştır. 1975 yılında ise ilk uluslararası satranç ustalarımız İlhan Onat ve Nevzat Süer olmuştur. İlhan Onat ve Nevzat Süer'i, 1986 yılında Turhan Yılmaz ve 1988 yılında Suat Atalık takip etmiş ve uluslararası satranç ustalarımız arasında yer almışlardır.

Türkiye'de ilk organize satranç faaliyetleri, 1930'lu başlamıştır. 1938 yılında Ankara Satranç Derneği ve 1943 yılında İstanbul Satranç Derneği kurulmuştur. İstanbul Satranç Derneği, günümüzde faaliyetini sürdüren en köklü ve eski geçmişe sahip satranç kurumudur.

Türkiye Satranç Federasyonu, 1991 yılında Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak devletin desteğini almaya başlamıştır. Devlete bağlanan federasyonun ilk başkanı Kahraman Olgaç olmuştur. Kahraman Olgaç'ın döneminde satranç, dar bir çevreden çıkıp yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye'nin ilk satranç büyük ustası normuna sahip sporcusu, 1994 yılında Suat Atalık olmuştur. 2000 yılında İstanbul'da Satranç Olimpiyatları düzenlenmiştir. Aynı yıl yapılan seçimlerle Ali Nihat Yazıcı ve ekibi Türkiye Satranç Federasyonu'nun yönetimine gelmiştir. Bu dönemde, Türkiye'de çok sayıda uluslararası satranç organizasyonu düzenlenmiştir.

2005 yılından itibaren Millî Eğitim Bakanlığı ile imzalanan protokol çerçevesinde satranç, okullarda seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır. Aynı yıl içerisinde İş Bankası, Türkiye Satranç Federasyonu'nun sponsoru olmuştur.

2006 yılında, Kuşadası'nda düzenlenen Avrupa Kadınlar Bireysel Şampiyonası'nda Ekaterina Atalık birinci olmuştur. 2006 ve 2007 yıllarında Kübra Öztürk, 16 yaş altı Avrupa Şampiyonu olmuştur. 2009 yılında, Türkiye'nin ikinci satranç büyük ustası normuna sahip sporcusu Kıvanç Haznedaroğlu olmuştur. Türkiye'nin üçüncü satranç büyük ustası normuna sahip sporcusu ise 2010 yılında, 23 yaşındaki Barış Esen olmuştur. Aynı yıl, 20 yaşındaki Emre Can ise Türkiye'nin en genç satranç büyük ustası olma unvanını elde etmiştir.

Orta Çağ'ımız, kadın cinayetleri, doktor dayakları: Orta Çağ'ın Atatürk Devriminden sonsuz nefreti

Prof. Dr. Sina Akşin

Ülkemiz kurtuluşu için Atatürk Devrimine, yani Atatürk'e dört elle sarılmamız gerekiyor. Bunun için de Orta Çağ ve karşı devrimden, yani gericilikten kaçınmamız, büyük hatanın bilincine varmamız gerekiyor.

Türkler, Avrasya düzlüklerinde göçebe hayatı güderlerdi.

Orta Çağ erkeği kadın düşmanıdır da derken, bütün normal erkekler gibi onun da cinsel cazibe gereği onlara bayıldıklarını unutmamalıyız. Çağcılı olan modern erkeklerde bu çelişki yoktur. Çünkü onlar için kadınlarla erkeklerin eşitliği söz konusu olur. Dolayısıyla cinsel cazibe oluşumu dışında kadınlarla erkeklerin ilişkileri sonsuzdur. Orta Çağ erkeği hem sever hem döver. Onun sevgili karısı "kaşık düşmanı"dır. Hem sevgili hem düşmandır.

Orta Çağ

Orta Çağ, feodalitenin, göçebeliliğin ve insanlığın kapitalizm öncesi aşamalarındandır. Göçebelik dediğimiz insanlığın hayvan gütmeye aşamasıdır. İnsanlar sürü halinde hayvan besledi (büyükbaş ve küçükbaş). Onların etinden, sütünden yararlananlardı. Göçebe, hayvanlarını besleyebilmek için otlak peşindedir. Yazları otlaklar dağlar, yaylalar gibi yükseklerde bol olur, verimlidir. Göçebe, sürüleriyle oradadır. Yazın kuraktır; otlakları kurur. Otlaklar için dağlara, yaylalara, yükseklerle çıkmak gerekir. Türkler, Avrasya düzlüklerinde göçebe hayatı güderlerdi. Toprak, genelde verimsiz olduğu için tarım yapamayanlar göçebelik yapıyorlardı. Verimli tarım topraklarına Türkleri, Moğolları sokmamak, onlara terk etmemek için Çinliler Çin Seddi'ni yaptılar. Bu 6000 km, yani yaklaşık dört Türkiye uzunluğunda karmaşık bir yapıydı. Türkleri sürekli Batı yönünde göçe zorlaması, seddin işlevinde ne denli başarılı olduğunu gösteriyor. Türkler ve Moğollar, seddi kolay kolay aşamıyorlardı. Türkler bu yüzden Batıya göç edip, tarıma elverişli topraklar arıyor ve buluyorlardı. Böylece ikinci yurtlarını (Orta Asya) bulup oraya yerleştiler.

Türklerin ikinci yurdu Çin'in (Çin Seddi'nin) kuzeyi idi. İkinci yurtları Orta Asya oldu. Burası kısmen çöl, kısmen verimli topraklardan oluşuyordu. Tarıma elverişli topraklara Türkler yerleşiyor, göçebelikten köylülüğe dönüşüyorlardı. Göçebenin göçmekten vazgeçip bulduğu, ele geçirdiği tarıma elverişli topraklara yerleşmesi, tarıma başlaması, başka tür deyişle yerleşik düzene geçmesi toplumsal bir devrimdi.

Bundan sonraki aşama uluslararası ticaretin gelişmesi ve onun sağladığı birikimlerin sayesinde sanayinin doğuşu olmuştur. Fakat bu gelişmeler Avrupa'nın dünya halklarından farklılaşmasına güçlenip hegemonya kurmasına yol açmıştır.

Türkler, Çin'in kuzeyi olan birinci yurtlarında, Orta Asya denilen ikinci yurtlarında kısmen tarıma dayalı devletler kurdular. Bu halkların bir bölümü üçüncü yurt olan Anadolu ve Rumeli'ye yerleştiler. Anadolu ve Rumeli'nin ilk iki yurttan farkı, hiçbir çöl içermemesi, toprakların her yerinde tarım yapılabilmesiydi. Türklerin batıya doğru yayılması kanlı fetihlerle gerçekleştiriliyordu. Fakat fethedilen yerler sömürge olmak istemiyordu. Osmanlı ülkesiyle bütünleşmiş sayılıyordu. Ama Avrupalılar özellikle Endülüs, Rumeli ve Anadolu'nun Müslümanlarca fethini asla ka-

“Tarıma elverişli topraklara Türkler yerleşiyor, göçebelikten köylülüğe dönüşüyorlardı. Göçebenin göçmekten vazgeçip bulduğu, ele geçirdiği tarıma elverişli topraklara yerleşmesi, tarıma başlaması, başka tür deyişle yerleşik düzene geçmesi toplumsal bir devrimdi.”

bul etmiyorlardı. Nitekim Endülüs'te (İspanya'da) 8. yüzyıl Müslüman egemenliğinin ardından Müslümanlığın (ve Yahudiliğin) bugün kökü bile kazanmış durumdadır.

Orta Çağ'da kadının durumu

Orta Çağ kadını her şeyden önce erkekle eşit değildi. Erkeğin sahip olduğu birçok hakka sahip değildi. Erkekler için bu, önemli bir ayrıcalıktı. Kadınlar, mutlaka baba, ağabey, oğul, koca gibi bir erkeğin kölesi durumundaydı. Sonra dünya değişti, insanlar özgürleşmeye başladılar. Bu arada kadınlar da bu süreçten yararlandılar.

Karşı devrimin kadın ve doktorlara karşı aman vermeyen nefret ve mücadelesi

Neden kadınlardan nefret ediyorlar? Çünkü kadınların erkeklerle eşit olduğunu kabul etmiyorlar. Orta Çağ erkeği, karısını, sevgilisini, nişanlısını, sözlüsünü terk etmek yetkisinin olduğunu düşünüyor. Buna karşılık onlar kendisini terk etmeye kalkıştırlarsa kıyameti koparıyorlar. Kadını bir çeşit köle gibi görüyorlar. Kadının yaşama hakkını bile kabul etmiyorlar. Sonuçta öldürebiliyorlar. O yetkiyi kendilerinde görebiliyorlar.

Rivayet olunur ki kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini sağlamca temellendirmek din çevrelerinde olurmuş. Ruhu olmayan bir kadın insandan sayılmaz herhalde. Erkeğinin kölesi, çocuk ve yemek yapan, yatak yoldaşı, eve bakan bir yaratıktır.

Neden doktorlardan nefret ediyorlar

Orta Çağ'ın özelliği bilim düşmanlığıdır. Din yobazlığı, dogmalar egemen olsun isterler. Bu sayede padişahlar, şeyhler, toprak ağaları tartışmasız topluma egemen olurlar. Bu düzene boyun eğenler, dindarlar ölünce cennete giderler. Eğmeyenler *günahkâr*lardır. Ebedi olarak cehennemde yanacaklardır. *Günahkâr*larla mücadele etmek, onları cezalandırmak cevaptır; cennetin kapısını açar.

Doktor dayacağının yeni örneklerinden. (Cumhuriyet, 8 Ekim 2023, "Doktorlar 5 gün iş bırakacak")

Bir olay

Bir CHP'li arkadaş, Trabzon'da partisinin kongresine katılıyormuş. Bir yere giderken yokuşlu yolda su testisi taşıyan, yaşlıca bir köylü kadına rastlamış. Kadına acımış, testi taşımayı teklif dip evine kadar taşımış. Oradan ayrılırken kadın, arkadaşın CHP'li olduğunu öğrenmiş. Buna öfkelenmiş ve ne yapmış? Testiyi ters çevirip suları yere dökmüş. Nefretin derecesini görüyor musunuz? Bu nefret doktorun dayak yemesine yol açabilir. Kadına kızan erkeğin kızgınlığını cinayet işleme noktasına varılabılır. Gazetelerde çıkan "Yeni bir kadın cinayeti" haberlerine dönüşebilir. Hastanede doktoru döven hasta, doktor yerine bir üfürükçüye gitseydi ve sonuçtan hoşnut kalmasaydı onu döver miydi? Hiç sanmıyorum. Çünkü hasta doktora daha gitmeden devrime, aydınlanmaya karşı önyargılıdır. Oysa üfürükçüye peşinen din adamıdır, sarıklıdır diye sonsuz bir saygı beslemektedir. Üfürükçüden beklediği sonucu alamasa bile, bu "kader kısmet"tir. Durumu tevekkülle karşıları.

İnönü ve Orta Çağ

1945'te Sovyetlerden korkan İnönü, ABD'ye yaranmak için tek partilikten çok partiliğe geçti. 1946 genel seçimlerini kazandı. O günden bugüne (77 yıl) CHP, istisnasız genel seçimleri kaybetti. İnönü bu kayıplarla, "Ne güzel, demokratik olduk" diye iftihar ediyordu. O iftihar ederken Atatürk Devrimi süreci durdu. ... Yerine karşı devrim süreci (Orta Çağ) yerleşiyordu. Karşı devrimin başlıca adımlarını anımsayalım: 1. Halkevlerinin kapatılması. 2. Köy Enstitüleri'nin kapatılması. 3. Öğretmenliğin ikinci derecede bir meslek durumuna düşürülmesi. 4. Orta Çağ'ı canlandırıp yaşatan bir kanun olarak "kıyamet kadar" imam hatip okulunun açılması. Çok partili sistem daha bir süre olmasaydı, Türkiye Orta Çağ'ın egemenliğinden kurtulur, modern bir ülkeye dönüşürdü. Yazık oldu. Yine de yarım olarak kalmış olsa da Atatürk Devrimi Orta Çağ'ın, karşı devrimin tam egemenliğini önlemişti.

Sonuç

Bu yazının sonucu çok basit olacak. Ülkemizin kurtuluşu için Atatürk Devrimine, yani Atatürk'e dört elle sarılmamız gerekiyor. Bunun için de Orta Çağ ve karşı devrimden, yani gericilikten kaçınmamız, büyük hantanın bilincine varmamız gerekiyor.

İnsanlık ve doğa arasında uyum içeren güzel Çin'i inşa etmek ve modernleşmeyi ilerletmek

Çeviri: Berke Mustafa Berkil

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 17-18 Temmuz 2023 tarihleri arasında Pekin'de düzenlenen Ulusal Ekoloji ve Çevre Koruma Konferansı'nda yaptığı konuşma ve Xi Jinping'in Ekolojik Uygarlık Düşüncesinin Teori ve Pratikleri, ÇKP Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Bakanlığı Basın Ofisi'nin *China Insight* dergisinin özel sayısı olarak yayımlandı. Çevirisini Berke Mustafa Berkil yaptı. Xi Jinping'in konuşmasını ve Xi Jinping'in Ekolojik Uygarlık Düşüncesinin Teori ve Pratiklerini insan ve doğa arasında nasıl uyum sağlanabileceği üzerine yoğun tartışmaların yürütüldüğü ve bir çıkış yolunun arandığı günümüzde başarılı bir örneği dikkatlere sunmak ve tartışmaya açmak için yayımlıyoruz.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin Ulusal Ekoloji ve Çevre Koruma Konferansı'nda konuşma yapıyor.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 17-18 Temmuz 2023 tarihleri arasında Pekin'de düzenlenen Ulusal Ekoloji ve Çevre Koruma Konferansı'ndayaptığı konuşma ve Xi Jinping'in Ekolojik Uygarlık Düşüncesinin Teori ve Pratikleri, ÇKP Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Bakanlığı Basın Ofisi'nin *China Insight* dergisinin özel sayısı olarak yayımlandı. Çevirisini Berke Mustafa Berkil yaptı. Xi Jinping'in konuşmasını ve Xi Jinping'in Ekolojik Uygarlık Düşüncesinin Teori ve Pratiklerini insan ve doğa arasında nasıl uyum sağlanabileceği üzerine yoğun tartışmaların yürütüldüğü ve bir çıkış yolunun arandığı günümüzde başarılı bir örneği dikkatlere sunmak ve tartışmaya açmak için yayımlıyoruz.

Ulusal Ekoloji ve Çevre Koruma Konferansı 17-18 Temmuz 2023 tarihleri arasında Pekin'de gerçekleştirildi. Çin Komünist Partisi (ÇKP) Merkez Komitesi Genel Sekreteri, Çin Devlet Başkanı ve Merkezî Askerî Komisyon Başkanı Xi Jinping konferansa katılarak önemli bir konuşma yaptı. Önümüzdeki beş yılın Güzel Çin'in inşası açısından kritik öneme sahip olduğunu vurguladı. Yeni bir dönem için Çin'e özgü sosyalist ekolojik uygarlık düşüncesini tam olarak uygulamanın, insan merkezli ilkeye bağlı kalmanın, berrak suların ve yemyeşil dağların paha biçilmez varlıklar olduğu düşüncesini korumanın ve buna göre hareket etmenin ve Güzel Çin'in inşasını her açıdan büyük ve modern bir sosyalist ülke inşa etme ve ulusal canlanma konusunda önemli bir konuma yerleştirmenin önemini vurguladı. Xi, kentsel ve kırsal yaşam ortamının önemli ölçüde iyileştirilmesini ve Güzel Çin'in inşasını teşvik etmede kayda değer başarılar elde etmemiz, yüksek kaliteli ekolojik çevre ile yüksek kaliteli kalkınmayı desteklememiz ve insanlık ile doğa arasındaki uyumu içeren modernleşmenin ilerlemesini hızlandırmamız gerektiğini de sözlerine ekledi.

Li Qiang, konferansa başkanlık etmiştir. Konferansa Zhao Leji, Wang Huning, Cai Qi ve Li Xi katıldı. Ding Xuexiang bir kapanış konuşması yaptı.

Xi, 18. ÇKP Ulusal Kongresi'nden bu yana ekolojik korumayı Çin ulusunun sürdürülebilir kalkınması için temel strateji olarak gördüğümüzü ve benzeri görülmemiş bir kararlılık, yoğunluk ve etkinlikle bir dizi çığır açan çalışma yürüttüğümüzü vurguladı. Sonuç olarak, ekolojiyi korumada, teoriden pratiğe tarihî, geçişken ve genel değişiklikler gerçekleşmiş ve Güzel Çin'in inşasında büyük adımlar atılmıştır. Xi, öne çıkan ekolojik ve çevresel sorunları ele almakla

“Yeni bir dönem için Çin'e özgü sosyalist ekolojik uygarlık düşüncesini tam olarak uygulamanın, insan merkezli ilkeye bağlı kalmanın, berrak suların ve yemyeşil dağların paha biçilmez varlıklar olduğu düşüncesini korumanın ve buna göre hareket etmenin ve Güzel Çin'in inşasını her açıdan büyük ve modern bir sosyalist ülke inşa etme ve ulusal canlanma konusunda önemli bir konuma yerleştirmenin önemini vurguladı.”

işe başlayarak, seçilmiş noktalar üzerindeki çalışmaları genel alanlardaki çalışmalarla birleştirmeye odaklanarak ve hem semptomları hem de esas nedenleri ele alarak, bu konuda önemli alanların iyileştirilmesinden sistematik yönetişime doğru önemli bir dönüşüm sağladığımızı belirtti. Zihniyet değişikliğini sürdürerek ve sorumlulukların yerine getirildiğinden emin olarak ve ekolojiyi korumayı teşvik etmek için tüm Parti'nin ve tüm ulusun bilincini ve inisiyatifini sürekli güçlendirerek, ekolojik sorunlara pasif bir şekilde yanıt vermekten bunları ele almak için proaktif eylemlerde bulunmaya önemli bir geçiş gerçekleştirdik. Çağa ayak uydurarak, dünya görüşüne sahip olarak ve büyük bir ülke olmanın getirdiği sorumlulukları üstlenerek, küresel çevre yönetişiminde bir katılımcıdan lider konumuna geldik. Ekolojiyi korumaya ilişkin yasalar konusundaki anlayışımızı sürekli derinleştirerek, yeni bir dönem için Çin'e özgü sosyalist ekolojik uygarlık düşüncesini geliştirdik ve pratik-keşif temelli korumadan teorik rehberlik temelli korumaya doğru büyük bir geçiş gerçekleştirdik. Bu azimli çabalar ülkeye daha mavi gökyüzü, daha yeşil topraklar, daha temiz sular ve daha renkli bir manzara kazandırmıştır. Yeni dönemde ekolojiyi koruma alanında elde edilen başarılar tüm dünyayı etkilemiş ve Parti ile ülkenin bu uğurda elde ettiği tarihi başarıların ve değişimlerin önemli bir sembolü haline gelmiştir.

Çin Ulusal Ekoloji ve Çevre Korunma Konferansı 17-18 Temmuz 2023'te Pekin'de düzenlendi. Konferansa Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, aynı zamanda Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri ve Merkezî Askeri Komisyon Başkanı da katıldı.

Xi, ülkemizin ekolojiyi koruma ve çevre koruma konusunda hâlâ yapısal, temel ve sürekli bir baskıyla karşı karşıya olduğunun altını çizdi. Ülkenin ekonomik ve sosyal ilerlemesi giderek hızlanan yeşil ve düşük karbonlu yüksek kaliteli kalkınma aşamasına girerken, ekolojiyi koruma hâlâ birçok baskı altındadır ve üstesinden gelinmesi gereken birçok zorluk vardır. Bu nedenle, yeni çağ için ekolojik bir medeniyetin inşasında yeni bir bölüm yazmak amacıyla, yeni yolculukta eko-

lojik ve çevresel koruma ile ilgili çalışmaları daha yüksek bir konumdan, daha geniş bir vizyonla ve daha büyük çabalarla planlamak ve teşvik etmek zorunludur.

Üst düzey çevre koruma, Çin'in kalkınma için sürekli olarak yeni itici güçler ve yeni güçler yaratmasına yardımcı olmalı ve kendisini yeşil, düşük karbonlu ve döngüsel bir ekonomi inşa etmeye adanmalıdır. Bu şekilde ülke kaynak ve çevre maliyetlerini etkin bir şekilde azaltacak ve kalkınmasının potansiyelini ve sürdürülebilirliğini sürekli olarak artıracaktır.

Xi, yeni dönemin son on yılındaki pratik deneyimini özetlerken ve karşılaştığı yeni durum ve sorunları analiz ederken, Çin'in yeni bir dönem için Çin'e özgü sosyalist ekolojik uygarlık düşüncesine bağlı kalması ve ekolojik koruma çabalarını sürdürürken birkaç kilit ilişkiyi doğru bir şekilde ele alması gerektiğini söyledi. İlk olarak, yüksek kaliteli kalkınma ve üst düzey koruma arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, kalkınma planları insanlık ve doğa arasında uyumlu bir birliktelik temelinde yapılmalıdır. Üst düzey çevre koruma, Çin'in kalkınma için sürekli olarak yeni itici güçler ve yeni güçler yaratmasına yardımcı olmalı ve kendisini yeşil, düşük karbonlu ve döngüsel bir ekonomi inşa etmeye adanmalıdır. Bu şekilde ülke kaynak ve çevre maliyetlerini etkin bir şekilde azaltacak ve kalkınmasının potansiyelini ve sürdürülebilirliğini sürekli olarak artıracaktır. İkinci olarak, temel zorluklarla mücadele ve koordineli yönetim arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, bütüncül bir yaklaşım esastır. Temel sorunları ve bu sorunların ana yönünü kavramalıyız. Öne çıkan ekolojik ve çevresel meseleleri ele almak için etkili önlemler alınması gerekmektedir. Bu arada, farklı bölgelerden birimlerin; hedeflerin belirlenmesi, farklı tür ve kaynaklardaki kirliliğin kontrol altına alınması ve politikaların oluşturulması konularında işbirliği yapmaları zorunludur. Bu şekilde çalışmalar daha sistematik, bütüncül ve koordineli bir şekilde yapılacaktır. Üçüncü olarak, doğal rehabilitasyon ve yapay restorasyon arasındaki ilişki söz konusu olduğunda, dağlarımızın, nehirlerimizin, ormanlarımızın, tarım arazilerimizin, göllerimizin, otlaklarımızın ve çöllerimizin sistematik olarak korunması ve restorasyonuna bağlı kalmak esastır. Dağın zirvesinden okyanusa kadar ekolojiyi korumanın daha büyük bir resmini hedeflemeliyiz. Doğal rehabilitasyon ve yapay restorasyon yöntemlerinin her ikisi de uygulanabilir ve ekolojiyi koruma ve restorasyon için en iyi çözümü bulmak amacıyla farklı zamanlarda farklı yerel koşullarla başa çıkmak için farklı önlemler alınmalıdır. Dördüncü olarak, dış baskı ile iç motivasyon gücü arasındaki ilişki. Ekolojik koruma söz konusu olduğunda, dış baskıyı normal

bir şey haline getirmek için mümkün olan en katı kurumlara ve en katı yasa uygulamalarına başvurmalıyız. Bu arada, iç motivasyon gücünün tüm toplumu ekolojik koruma ve çevre korumaya katılmaya teşvik etmesine izin vermek önemlidir. Beşinci olarak, ikili karbon azaltma hedefleri ile bağımsız kararlarımız arasındaki ilişki. Söz verdiğimiz ikili hedeflere kararlılıkla ulaşacağız, ancak bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yol, yöntemler, hız ve yoğunluk söz konusu olduğunda kararları kendimiz vermeliyiz. Hiç kimsenin üzerimizde baskı kurmasını beklememeliyiz.

Bir grup Tibet antilopu, 28 Temmuz 2023'te Qinghai-Tibet Otoyolundan geçerek Qinghai Eyaletindeki Sanjiangyuan bölgesine doğru yola çıktı.

Xi, çevre kirliliğiyle mücadeleyi ilerletmeye devam etmemiz ve yasalara uygun olarak hedefe yönelik tedbirler ve bilim temelli yaklaşımlar benimsememiz gerektiğine işaret etti. Ekolojik çevremizin kalitesini arttırmaya devam etmek için, şu anda yaptıklarımızı yapmaya devam etmeli ve gökyüzümüzü mavi, sularımızı berrak ve topraklarımızı kirlilerden arınmış tutmak için daha da derinlere inmeliyiz. Ayrıca, kalkınma modellerimizin yeşil ve düşük karbonlu dönüşümünü hızlandırmalı, ekolojik ve çevresel sorunların temel çözümü olarak yeşil ve düşük karbonlu kalkınmayı sürdürmeli, yeşil üretim modellerinin ve yaşam tarzlarının oluşumunu hızlandırmalı ve yüksek kaliteli kalkınma için yeşil bir temel atmalıyız. Ekosistemin çeşitliliğini, istikrarını ve sürdürülebilirliğini iyileştirmek, yoğun bir şekilde korumak, ekolojik sistemin korunması ve restorasyonunun denetimini etkin bir şekilde güçlendirmek ve gelecek nesillere güzel bir ekolojik çevre bırakmak için berrak suları ve yemyeşil dağları paha biçilmez varlıklara dönüştürme yolunu genişletmek için çaba gösterilmelidir. Karbon emisyonlarının azaltılması ve karbon nötrlüğünün aktif ve istikrarlı bir şekilde teşvik edilmesi, ülke çapında planlama yapılması, korumaya öncelik verilmesi, hükümetin ve piyasanın güçlü yönlerinden yararlanılması, çabaların yerel ve uluslararası cephelerde koordine edilmesi ve risklere karşı korunulması ilkelerinin izlenmesi, karbon emisyonlarının azaltılması, karbon nötrlüğü ve "1+N" politika çerçeve-

sinin uygulanması, temiz, düşük karbonlu, güvenli ve verimli enerji sektörünün geliştirilmesi ve yeni bir elektrik enerjisi endüstrisinin inşasının hızlandırılması, ulusal petrol ve gaz güvenliği yeteneklerinin artırılması gerekmektedir. Güzel bir Çin inşaatının güvenlik temeline bağlı kalmalı, ulusal güvenliğe bütüncül bir yaklaşım uygulamalı, çeşitli risk ve zorluklara aktif ve etkin bir şekilde yanıt vermeli, ekolojik güvenlik ile nükleer ve radyasyon güvenliğini ciddiyle korumalı ve hayatta kalmak ve gelişmek için bağımlı olduğumuz doğal çevre ve koşulların tehdit edilmemesini veya zarar görmemesini sağlamalıyız.

Ekosistemin çeşitliliğini, istikrarını ve sürdürülebilirliğini iyileştirmek, yoğun bir şekilde korumak, ekolojik sistemin korunması ve restorasyonunun denetimini etkin bir şekilde güçlendirmek ve gelecek nesillere güzel bir ekolojik çevre bırakmak için berrak suları ve yemyeşil dağları paha biçilmez varlıklara dönüştürme yolunu genişletmek için çaba gösterilmelidir.

Xi Jinping, Güzel Çin'in inşası için destek sisteminin geliştirilmesi gerektiğine işaret etti. Çeşitli alanlardaki kaynakları koordine etmeli, tüm tarafların güçlerini bir araya getirmeli ve hukukun üstünlüğü, piyasa, bilim ve teknoloji ile politikaları bir araya getirmeliyiz. Hukukun üstünlüğünün teminatını güçlendirmek, ekolojik çevre, kaynaklar ve enerji ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin koordineli bir şekilde gözden geçirilmesini ilerletmek, yer üstü ve yer altı koruma, kara ve deniz korumasının iyi koordine edildiği en katı ekolojik ve çevresel yönetim sistemini uygulamak ve bölgeler arasındaki eylemler, kirlilik deşarj izin sistemini tam olarak uygulamak, doğal kaynak varlık yönetim sistemini geliştirmek ve ulusal arazi alanının kullanımını düzenleyen sistemi mükemmelleştirmek gerekmektedir. Yeşil ve düşük karbonlu ekonomik kalkınma için politikaların iyileştirilmesi ve mali destek, vergi politikası desteği, mali destek ve fiyatlandırma politikası desteğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Etkin piyasalar ve yetkin hükümetin daha iyi bir kombinasyonunu teşvik etmek ve karbon emisyon hakları, enerji kullanım hakları, su kullanım hakları ve kirlilik deşarj hakları gibi kaynak ve çevresel faktörleri, üretim faktörlerinin piyasa odaklı tahsisi genel reformuna entegre etmek, satış, devir, ipotek ve hisse alımı gibi piyasa işlemlerini desteklemek, çevre koruma endüstrilerinin ve çevre hizmetleri endüstrilerinin sağlıklı gelişimini artırmak için çevre koruma güvenilirliği üzerine denetim sistemi kurma çabalarını hızlandırmak, çevresel yönetim piyasasını standartlaştırmak zorunludur. Teknolojik desteği güçlendirmeli, yeşil ve düşük

karbonlu bilim ve teknolojiye özgüven ve gücü artırmalı, iklim değişikliğine yanıt, yeni kirleticilerin kontrolü ve diğerlerini ülkemizin temel araştırma ve bilim-teknoloji inovasyonunda kilit alanlar olarak ele almalı, kilit alanlarda temel teknolojilerde atılımlar gerçekleştirmeye odaklanmalı, ekolojiyi korumada bilim-teknoloji inovasyonu konusunda önemli eylemler gerçekleştirmeli ve bu konuda üst düzey yetenekli bilim insanlarından oluşan bir havuz geliştirmeliyiz. Ayrıca yapay zekâ gibi dijital teknolojilerin uygulanmasını ilerletmeli, Güzel Çin'i inşa etmek için dijital bir yönetim sistemi kurmalı ve yeşil, akıllı ve dijital ekolojik korumayı artırmalıyız.

Her seviyedeki farklı yerel yönetimlerdeki Parti komiteleri ve hükümetler, Güzel Çin'in inşası için siyasi sorumluluklarını tereddütsüz bir şekilde üstlenmeli, yerel Parti komiteleri ve hükümetlerin önde gelen yetkililerini kapsayan çevre koruma için bir hesap verebilirlik sistemini araştırmak ve kurmak için zaman kaybetmemeli ve yetki ile sorumluluk arasında bir uyum sağlayan ve ödül ve ceza kurallarını sıkı bir şekilde koruyan kapsamlı ve iyi örülmüş bir hesap verebilirlik sistemi oluşturmalıdır.

Xi, Güzel Çin'i inşa etmenin her bakımdan modern bir sosyalist ülke inşa etmek için önemli bir hedef olduğunu ve Parti'nin bu konudaki genel liderliğinin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi gerektiğini vurguladı. ÇKP Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi, Güzel Çin Girişiminin tüm cephelerde desteklenmesi için yakında sistematik düzenlemeler yapacaktır. Tüm bölgeler ve departmanlar sorumluluk ve görev duygularını güçlendirmeli ve Parti Merkez Komitesi'nin kararlarını ve planlarını harfiyen uygulamalıdır. Her seviyedeki farklı yerel yönetimlerdeki Parti komiteleri ve hükümetler, Güzel Çin'in inşası için siyasi sorumluluklarını tereddütsüz bir şekilde üstlenmeli, yerel Parti komiteleri ve hükümetlerin önde gelen yetkililerini kapsayan çevre koruma için bir hesap verebilirlik sistemini araştırmak ve kurmak için zaman kaybetmemeli ve yetki ile sorumluluk arasında bir uyum sağlayan ve ödül ve ceza kurallarını sıkı bir şekilde koruyan kapsamlı ve iyi örülmüş bir hesap verebilirlik sistemi oluşturmalıdır. İlgili birimler, ekolojik koruma açısından sorumluluklar listesini bilinçli bir şekilde uygulamalı, görev dağılımını yoğunlaştırmalı ve bu konuda ortak yönetim için güçlü bir sinerji oluşturmak amacıyla koordinasyonu güçlendirmelidir. Her düzeydeki halk kongreleri ve daimî komiteleri ekolojik korumada hukukun üstünlüğünü teşvik etmeli ve ilgili yasaların uygulanmasını ve denetimini güçlendirmelidir ve Çin Halk Siyasi Danışma

Konferansı'nın her düzeydeki komiteleri ekolojiyi korumanın artırılmasında özel istişare ve demokratik gözetim çabalarını yoğunlaştırmalıdır. Ayrıca merkezî hükümetin çevre denetimlerinin güçlü bir araç olarak hizmet etmesini sağlamaya devam etmeliyiz.

Zhanjiang şehrindeki Jinjiu adasında bir mangrov ormanı, 25 Mayıs 2023.

Toplantıya başkanlık eden Li Qiang, Genel Sekreter Xi Jinping'in konuşmasında Çin'in ekolojiyi korumada kaydettiği kayda değer başarıları, özellikle de bu konudaki tarihi, geçiş dönemi ve bütünsel değişiklikleri kapsamlı bir şekilde özetlediğini belirtti. Xi, ayrıca ekolojiyi korumanın teşvik edilmesindeki mevcut durumun derinlemesine bir analizini yaptı, yeni yolculukta ekolojiyi korumanın ilerletilmesindeki kilit ilişkileri açıkladı ve çok yönlü bir şekilde Güzel Çin'in inşası için sistematik olarak stratejik planlar geliştirdi. Tüm bunlar bize çevrenin korunması ve ekolojiyi korumanın nasıl ilerletileceği konusunda bir pusula sağlamaktadır. Genel Sekreter Xi'nin konuşmasının özünü iyice incelemeli, anlamalı ve buna uygun hareket etmeli, hem Xi Jinping Yoldaş'ın Parti Merkez Komitesi'ndeki ve bir bütün olarak Parti'deki temel konumunun hem de Yeni Bir Dönem için Çin'e Özgü Sosyalizm üzerine Xi Jinping Düşüncesi'nin yol gösterici rolünün önemini kavramalı, Xi Jinping Yoldaş'ın Parti Merkez Komitesi'ndeki ve bir bütün olarak Parti'deki temel konumunu ve Parti Merkez Komitesi'nin otoritesini ve merkezî, birleşik liderliğini korumaya bağlı kalmalıyız. Ekolojiyi korumada sağlam bir ilerleme kaydetmek ve Güzel Çin'in inşasını hızlandırmak için teorik çalışma programlarını bu toplantının özünü uygulamakla birleştirmek ve halkı çevre korumaya dâhil olmaya daha fazla motive etmek esastır.

Ding Xuexiang son olarak, 20. ÇKP Ulusal Kongresi'nin yol gösterici ilkelerini ve Genel Sekreter Xi'nin konuşmasının özünü daha fazla incelememiz ve uygulamamız, Xi Jinping'in Yeni Bir Dönem için Çin'e Özgü Sosyalizm Düşüncesi, özellikle de ekolojiyi koruma düşüncesi rehberliğinde Güzel bir Çin inşa etmenin siyasi sorumluluğunu sıkı bir şekilde üstlenmemiz ve

böylece ülkenin insanlık ve doğa arasında uyum içeren modernizasyonunu hızlandırmamız gerektiğini belirtti. Ekolojik çevrenin sürekli olarak iyileştirilmesini sağlamak amacıyla çevre kirliliğine karşı kritik mücadeleyi ilerletme kararlılığımızı sürdürmeliyiz. Yeşil ve düşük karbonlu kalkınma, kaynakları korumaya ve çevreyi korumaya elverişli alan düzeninin, endüstriyel yapının, üretim biçiminin ve yaşam tarzının oluşumunu hızlandırmak için temel bir yol olarak düşünülmelidir. İnsanlık ve doğa arasındaki uyumlu birliktelik kavramına bağlı kalmalı ve ekolojiyi koruma ve restorasyon çabalarını artırmalıyız. Ekosistemin korunması ve restorasyonuna ilişkin denetim ve düzenlemeleri geliştirmeliyiz. Karbon emisyonlarının zirveye çıkarılması ve karbon nötrlüğü hedefleri doğrultusunda aktif ve ihtiyatlı bir şekilde çalışmalı ve eskiyi atmadan önce yeniyi inşa etme ilkesi doğrultusunda yeşil ve düşük karbonlu enerji dönüşümünde sağlam bir ilerleme kaydetmeliyiz. En kötü durum senaryolarına karşı hazırlıklı olmalı ve Güzel Çin'in inşası için ekolojik güvenliğin sağlam temellerini atmak üzere ekolojik çevredeki potansiyel riskleri düzenli olarak yönetmeli ve kontrol etmeliyiz. Ekolojiyi koruma ve çevre koruma alanındaki yasadışı faaliyetlerin önünü kesmek için çevre denetimleri ve kolluk kuvvetlerinin bu konudaki gözetimi sıkı olmalıdır. Tüm bölgeler, departmanlar ve birimler örgütsel liderliği güçlendirmeli, sorumlulukları sıkı bir şekilde konumlandırmalı ve ÇKP Merkez Komitesi'nin karar ve planlarının somut ve etkili bir şekilde uygulanması için desteği güçlendirmelidir.

Ekosistemin korunması ve restorasyonuna ilişkin denetim ve düzenlemeleri geliştirmeliyiz. Karbon emisyonlarının zirveye çıkarılması ve karbon nötrlüğü hedefleri doğrultusunda aktif ve ihtiyatlı bir şekilde çalışmalı ve eskiyi atmadan önce yeniyi inşa etme ilkesi doğrultusunda yeşil ve düşük karbonlu enerji dönüşümünde sağlam bir ilerleme kaydetmeliyiz.

Ekoloji ve Çevre Bakanlığı, Doğal Kaynaklar Bakanlığı, Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, Maliye Bakanlığı'ndan önde gelen yetkililerin yanı sıra İç Moğolistan Özerk Bölgesi, Zhejiang Eyaleti, Hubei Eyaleti ve Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi'nden önde gelen yetkililer de birer konuşma yaptı.

Toplantıya ÇKP Merkez Komitesi Siyasi Bürosu üyeleri, ÇKP Merkez Komitesi Sekreterliği üyeleri, Ulusal Halk Kongresi Daimî Komitesi'nin ilgili önde gelen üyeleri, devlet meclis üyeleri, Yüksek Halk Mahkemesi Başkanı, Yüksek Halk Savcılığı Başsavcısı ve Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Ulusal Komitesi'nin ilgili önde gelen üyeleri katıldı.

Toplantı video ve telefon aracılığıyla gerçekleştirildi. Toplantıda ayrıca farklı illerden, özerk bölgelerden, belediyelerden, devlet planında özel olarak belirlenen şehirlerden ve Sincan Üretim ve İnşaat Birliği'nden önde gelen yetkililer, ilgili merkezî Parti ve hükümet dairelerinden, halk örgütlerinden, askerî birliklerden önde gelen yetkililerin yanı sıra merkezî hükümetin doğrudan himayesi altındaki bazı finans kurumları ve işletmelerden önde gelen yetkililer de hazır bulundu.

Golog Tibet Özerk Bölgesi, Jiuzhi ilçesindeki Nianbaoyuze Dağı'nın manzarası, 21 Mayıs 2019.

- Güzel Çin'in inşası için destek sisteminin geliştirilmesi gerekmektedir. Çeşitli alanlardaki kaynakları koordine etmeli, tüm tarafların güçlerini bir araya getirmeli ve hukukun üstünlüğü, piyasa, bilim ve teknoloji ile politikaları bir araya getirmeliyiz.
- Hukukun üstünlüğünün teminatını güçlendirmek, ekolojik çevre, kaynaklar ve enerji ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin koordineli bir şekilde revize edilmesini ilerletmek, yer üstü ve yer altı koruma, kara ve deniz korumasının iyi koordine edildiği ve bölgeler arasındaki eylemlerin de iyi koordine edildiği en katı ekolojik ve çevresel yönetim sistemini uygulamak, kirlilik deşarj izin sistemini tam olarak uygulamak, doğal kaynak varlık yönetim sistemini geliştirmek ve ulusal arazi alanının kullanımını düzenleyen sistemi mükemmelleştirmek gerekmektedir.
- Teknolojik desteği güçlendirmeli, yeşil ve düşük karbonlu bilim ve teknolojiye özgüven ve gücü artırmalı, iklim değişikliğine yanıt, yeni kirleticilerin kontrolü ve diğerlerini ülkemizin temel araştırma ve bilim-teknoloji inovasyonunda kilit alanlar olarak ele almalı, kilit alanlarda temel teknolojilerde atılımlar gerçekleştirmeye odaklanmalı, ekolojik korumada bilim-teknoloji inovasyonu konusunda önemli eylemler gerçekleştirmeli ve bu konuda üst düzey yetenekli bilim

insanlarından oluşan bir havuz yetiştirmeliyiz. Ayrıca yapay zekâ gibi dijital teknolojilerin uygulanmasını ilerletmeli, Güzel Çin'i inşa etmek için dijital bir yönetim sistemi kurmalı ve yeşil, akıllı ve dijital ekolojik korumayı artırmalıyız.

- Etkin piyasalar ve yetkin hükümetin daha iyi bir kombinasyonunu teşvik etmek ve karbon emisyon hakları, enerji kullanım hakları, su kullanım hakları ve kirletici deşarj hakları gibi kaynak ve çevresel faktörleri, üretim faktörlerinin piyasa odaklı tahsisine yönelik genel reforma entegre etmek, satış, devir, ipotek ve hisse alımı gibi piyasa işlemlerini desteklemek, çevre koruma endüstrilerinin ve çevre hizmetleri endüstrilerinin sağlıklı gelişimini artırmak için çevre koruma güvenilirliği üzerine bir denetim sistemi oluşturma çabalarını hızlandırmak, çevre yönetim piyasasını standartlaştırmak zorunludur.
- Yeşil ve düşük karbonlu ekonomik kalkınma için politikaların iyileştirilmesi ve mali destek, vergi politikası desteği, mali destek ve fiyatlandırma politikası desteğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Hebei eyaleti, Saihanba Orman Çiftliği'ndeki Wanghai Kulesi, 23 Ağustos 2021.

Xi Jinping'in Ekolojik Uygarlık Düşüncesinin Teori ve Pratikleri

Xi Jinping Ekolojik Uygarlık Düşüncesi, insan ve doğa, koruma ve kalkınma, çevre ve insanların geçim kaynakları ile yerel ve uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkiyi sistematik olarak açıklamaktadır. Xi Jinping Ekolojik Uygarlık Düşüncesi "On Bağlılık" ile tanımlanmaktadır.

Xi Jinping Ekolojik Uygarlık Düşüncesi Çalışma Anahatları

1. Ekolojik uygarlığın inşasında Parti'nin genel liderliği:

Temel güvence olan ekolojik uygarlığın inşasında Parti'nin genel liderliğine bağlı kalmalıyız. Ülkenin en önemli önceliklerine odaklanmalı, siyasi sorumluluğu etkin bir şekilde üstlenmeli ve çabalarımızı artırarak ekolojik ve çevresel sorunları çözmeliyiz.

- Yangtze Nehri Ekonomik Kuşağının Kalkınmasının Kapsamlı Bir Şekilde İlerletilmesi Sempozyumu, Chongqing, 5 Ocak 2016.
- Yangtze Nehri Ekonomik Kuşağının Kalkınmasının Kapsamlı Bir Şekilde İlerletilmesi Sempozyumu, Wuhan, 26 Nisan 2018.
- Ulusal Ekolojik ve Çevresel Koruma Konferansı, 19 Mayıs 2018.
- Ulusal Ekolojik ve Çevresel Koruma Konferansı, 18 Eylül 2019.
- Yangtze Nehri Ekonomik Kuşağının Kalkınmasının Kapsamlı Bir Şekilde İlerletilmesi Sempozyumu, Nanjing, 14 Kasım 2020.
- Sarı Nehir Havzasının Ekolojik Korunması ve Yüksek Kaliteli Kalkınması Sempozyumu, Jinan, 22 Ekim 2021.
- Ulusal Ekolojik ve Çevresel Koruma Konferansı, 17-18 Temmuz 2023.

İnsan merkezli kalkınma fikrini sağlam bir şekilde yerleştirmeli, insanlar tarafından güçlü bir şekilde hissedilen olağanüstü çevre sorunlarını çözmeli, daha yüksek kaliteli ekolojik ürünler sağlamalı ve insanların yüksek kaliteli yaşamlar sürmesine imkân tanımalıyız.

2012'deki 18. ÇKP Ulusal Kongresi'nde kabul edilen Çin Komünist Partisi (ÇKP) Anayasa Değişikliği, Parti Anayasası'na "ÇKP, sosyalist bir ekolojik uygarlığın inşasında halka öncülük eder" ifadesini eklemiştir. ÇKP, ekolojik bir uygarlığın inşasını bir iktidar partisinin eylem programına dâhil eden dünyadaki ilk partidir.

- 2021'de orman varlığı oranı yüzde 24'e ulaştı.
- Orman stoku hacmi 19,5 milyar metreküpe ulaştı.
- 2021 yılında, ülkenin beş kademeli su kalitesi sisteminde III. derece veya üzerinde olan yüzey suyu oranı yüzde 84,9'a ulaştı.
- 2021 yılında, Çin'in enerji tasarrufu ve çevre koruma sektörlerinin çıktı değeri 8 trilyon RMB'yi aştı.

2. Ekoloji geliştiğinde, uygarlık da gelişir:

Ekolojik bir uygarlığın inşasının tarihsel temeli olan, ekoloji geliştiğinde uygarlığın da gelişeceği ilkesine bağlı kalmalıyız. Ekolojik bir medeniyetin inşası, insan ve doğa arasındaki ilişkinin koordine edilmesine ve insan faaliyetlerinin ekolojik çevrenin taşıyabileceği şekilde sınırlandırılmasına öncülük etmelidir.

Tibet Özerk Bölgesi'ndeki Yani Ulusal Sulak Alan Parkı'nda bahar manzarası, 7 Nisan 2023.

3. İnsan ve doğa arasında uyumun sağlanması:

İnsan ve doğa arasındaki uyumun sağlanması ekolojik uygarlığın temel ilkesidir. Ekonomik ve sosyal kalkınmayı planlamak, ekolojik çevrenin sürdürülebilir iyileştirilmesini teşvik etmek ve sürekli olarak insanlık ve doğa arasında yeni bir uyumlu kalkınma modeli oluşturmak için insanlık ve doğa arasındaki uyumun zirvesinde durmak.

4. Berrak sular ve yemyeşil dağlar paha biçilmez değerlerdir:

Berrak suların ve yemyeşil dağların paha biçilmez varlıklar olduğu ilkesine bağlı kalmalıyız; bu ekolojik uygarlık inşasının temel kavramıdır. İyi bir ekolojik

çevrenin ekonominin ve toplumun sürekli ve sağlıklı gelişimini destekleyebilmesi için bu kavramı beynimize kazımalı, eyleme geçirmeli ve berrak suları ve yemyeşil dağları şaşmaz bir şekilde korumalıyız.

5. Sağlam bir ekolojik çevre, insanların refahı için en kapsayıcı faydadır:

İnsanların refahı için en kapsayıcı fayda olan sağlam bir ekolojik çevre kavramına bağlı kalmalıyız; ekolojik uygarlık inşasının amacı budur. İnsan merkezli kalkınma fikrini sağlam bir şekilde yerleştirmeli, insanlar tarafından güçlü bir şekilde hissedilen olağanüstü çevre sorunlarını çözmeli, daha yüksek kaliteli ekolojik ürünler sağlamalı ve insanların yüksek kaliteli yaşamlar sürmesine imkân tanımalıyız.

İnsanlık için ortak kader topluluğu kavramını desteklemeli, adil, makul ve kazan-kazan küresel çevre yönetim sisteminin inşasını teşvik etmeli ve ortaklaşa temiz ve güzel bir dünya inşa etmeliyiz.

Çin'in vilayet düzeyindeki ve üzerindeki şehirlerinin ortalama PM2.5 yoğunluğu 2015 yılında metreküp başına 46 mikrogramdan 2021 yılında metreküp başına 30 mikrograma düşmüştür.

Yenilenebilir enerjinin kurulu kapasitesi 1 milyar kilovattın üzerinde olup, Çin'in toplam kurulu kapasitesinin yüzde 44,8'ini oluşturmaktadır.

6. Yeşil kalkınma, kalkınma kavramında köklü bir devrimdir:

Yeşil kalkınma, kalkınma kavramında köklü bir devrimdir ve ekolojik uygarlığın inşası için stratejik bir yoldur. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın kapsamlı yeşil dönüşümünü teşvik etmek, ekonomik ve sosyal kalkınma, ekolojik ve çevre koruma koordinasyonu ve birliği ile insan ve doğanın uyumlu bir şekilde bir arada var olmasını sağlamak için bir başlangıç noktası olarak sinerji yaratmak üzere kirlilik ve karbon azaltımını koordine etmek.

2021 sonu itibarıyla Çin'de kayıtlı yeni enerji araçlarının sayısı 7,84 milyona ulaşarak küresel rakamın yaklaşık yarısını oluşturmuştur. Toplam enerji tüketiminde temiz enerji kaynaklarının oranı 2012'de yüzde 14,5 iken 2021 sonunda yüzde 25,5'e yükselmiştir.

7. Dağlar, nehirler, ormanlar, tarım arazileri, göller ve otlaklar bir yaşam merkezidir:

Ekolojik medeniyet inşasının sistematik konsepti olan dağların, nehirlerin, ormanların, tarım arazilerinin, göllerin, otlakların ve kumların sistemli yönetimine bağlı kalmalıyız. Ekolojik uygarlığın inşası, iyi kapsamlı planlar ve çoklu önlemlerle tüm faktörleri dikkate almalıdır. Ekosistemin bütünlüğünden yola çıkmalı, kapsamlı, sistematik ve kaynak yönetimine daha fazla önem vermeli, ekosistemin kalitesini ve sağlamlığını artırmalı ve doğal ekolojik güvenlik sınırlarını korumalıyız.

2012'den 2021'e kadar, yerleşik kentsel alanların yeşil kapsamı yüzde 39'dan yüzde 42'ye, kişi başına düşen park yeşili alanı ise 11,8 metrekareden 14,78 metrekareye yükselmiştir.

2021 yılında, Pekin-Tianjin-Hebei bölgesindeki 13 şehirde, günlerin yüzde 74'ünde hava kalitesi iyiydi.

8. Çevrenin korunması en iyi kurumsal düzenlemeleri ve en katı hukuk kurallarını gerektirir:

Ekolojik uygarlığın inşasının kurumsal garantisi olan ekolojik çevreyi korumak için en iyi kurumsal düzenlemelere ve en katı hukuk kurallarına bağlı kalmalıyız. Ekolojik uygarlığın inşasını teşvik etmek için sistem inşasını en önemli öncelik haline getirmeli, sistemi katı bir kısıtlama ve dokunulmaz bir yüksek basınç hattı haline getirmeli ve Anavatan'ın berrak sularını ve yemyeşil dağlarını hukukun üstünlüğünün gücüyle korumalıyız.

ÇKP 18. Ulusal Kongresi'nden Bu Yana Uygulamaya Konulan Başlıca Çevre Mevzuatı

- Çin Halk Cumhuriyeti Atmosferik Kirliliğin Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun (1 Ocak 2016)
- Toprak Kirliliğinin Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Çin Halk Cumhuriyeti Kanunu (1 Ocak 2019)
- Çin Halk Cumhuriyeti Yangtze Nehri Koruma Kanunu (1 Mart 2021)
- Çevresel Gürültüden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Çin Halk Cumhuriyeti Kanunu (5 Haziran 2022)
- Çin Halk Cumhuriyeti Kara Toprağın Korunması Kanunu (1 Ağustos 2022)
- Çin Halk Cumhuriyeti Sarı Nehir Koruma Kanunu (1 Nisan 2023)
- Qinghai-Tibet Platosunun Ekolojik Korunmasına İlişkin Çin Halk Cumhuriyeti Kanunu (1 Eylül 2023)

Su kuşları, Tibet Özerk Bölgesi'ndeki Yani Ulusal Sulak Alan Parkı'nda toplanıyor. 2 Şubat 2021.

9. Güzel bir Çin'in inşasını tüm insanların bilinçli eylemine dönüştürmek:

Ekolojik uygarlık inşasının sosyal gücü olan güzel bir Çin'in inşasını tüm insanların bilinçli eylemine dönüştürme kavramına bağlı kalmalıyız. Ekolojik uygarlık konusunda tanıtım ve eğitimi güçlendirmek, toplumu ekolojik uygarlık bilincini oluşturmaya yönlendirmek ve ekolojik uygarlığın herkes tarafından, her şeyde ve her zaman savunulduğu bir sosyal atmosfer yaratmak gerekmektedir.

10. Uluslararası toplumun tüm üyeleri sağlam bir küresel eko-çevre inşa etmek için birlikte çalışmalıdır:

Ekolojik uygarlığın inşası için küresel bir girişim olan sağlam bir küresel eko-çevre inşa etmek için uluslararası toplumun tüm üyelerinin birlikte çalışması kavramına bağlı kalmalıyız. İnsanlık için ortak kader topluluğu kavramını desteklemeli, adil, makul ve kazan-kazan küresel çevre yönetim sisteminin inşasını teşvik etmeli ve ortaklaşa temiz ve güzel bir dünya inşa etmeliyiz.

Çin, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ile yeşil bir Kuşak ve Yol inşa edilmesine ilişkin bir mutabakat zaptı imzaladı.

Çin, ilgili ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ekolojik ve çevre koruma alanında işbirliğine ilişkin 50'den fazla belge imzalamıştır.

Çin, güzergâh üzerindeki 31 ülke ile Yeşil Kalkınma için Kuşak ve Yol Ortaklığı Girişimi'ni başlattı.

Çin, güzergâh üzerindeki 32 ülke ile Kuşak ve Yol Enerji Ortaklığı İşbirliği Ağı'nı kurdu.

BİLİMve ÜTOPYA

İnternet mağazamız
yenilendi!

Yenilenmiş kullanıcı dostu arayüzü ile
mağazamızdan alışveriş yapmak
artık çok daha kolay!

magaza.bilimveutopya.com.tr

Bizi arayın: 0312 418 52 64 - 0539 844 01 19

Para Birimi: TRY ₺

Oturum Aç

Sepet (0)

**BİLİMve
ÜTOPYA**

ABONELİK E-BİLİM VE ÜTOPYA DERGİ DERGİ SETİ KİTAP

Katalogda arama yapın

200 TL üzeri alışverişlerde ÜCRETSİZ KARGO

HAZİRAN 2023 SAYIMIZ ÇIKTI!

Çağımızın Karmaşık Sağlık Sorunları ile Başa Çıkmanın Yolu
TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ

POPULER URUNLER

₺12,00

**BİLİMve
ÜTOPYA**

Çağımızın Karmaşık Sağlık Sorunları ile Başa Çıkmanın Yolu
TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ

Hızlı Görünüm

Tek Sağlık Düşüncesi
₹800,00 **₺68,00**

**BİLİMve
ÜTOPYA**

Çağımızın Karmaşık Sağlık Sorunları ile Başa Çıkmanın Yolu
TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ

PDF

TEK SAĞLIK DÜŞÜNCESİ E-DERGİ
₺30,00

Tüm ürünler >

ABONELİK

**BİLİMve
ÜTOPYA**

Yıllık Abonelik

Kargo ile gönderim

Yıllık Abonelik
₺800,00

**BİLİMve
ÜTOPYA**

6 Aylık Abonelik

Kargo ile gönderim

6 Aylık Abonelik (Kargo)
₺400,00

E-BİLİM VE ÜTOPYA

**BİLİMve
ÜTOPYA**

E-DERGİ
ABONELİĞİ

Satın Al

E-Dergi Aboneliği
₺472,00

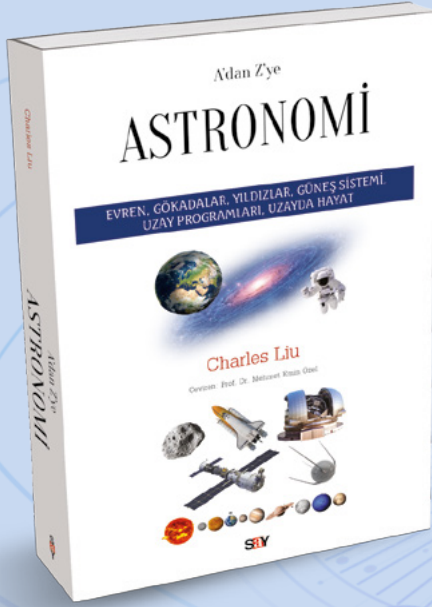
**BİLİMve
ÜTOPYA**

E-ARŞİV

Satın Al

29 Yıllık Elektronik Arşiv
₺600,00

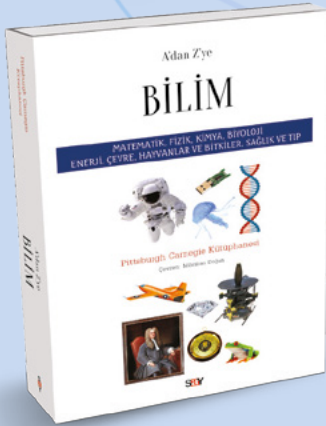
A'dan Z'ye Dizisi ile hiçbir sorunuz yanıtı kalmaz!

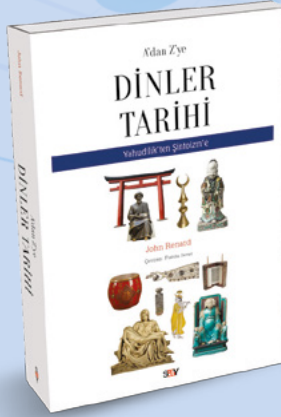
A'dan Z'ye Astronomi sizi bilim tarihinde bir gezintiye çıkarıyor, size astronominin –insanın ta en başından beri kozmosu gözlemeye ve sırlarını çözmeye çabalaşışının– öyküsünü anlatıyor.

Evren sonlu mu sonsuz mu? Öte gezegenlerde hayat var mı? Gök cisimleri neden birbirini çeker? Gama ışını patlaması nedir? Astrobiyoloji nedir? gibi sorularınıza tatmin edici yanıtlar veriyor.

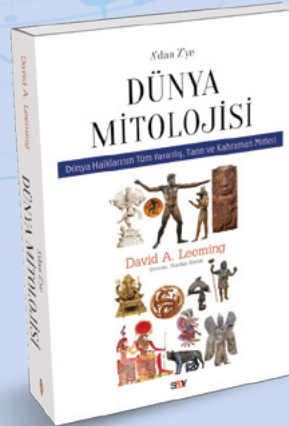
Charles Liu
çev. Prof. Dr. Mehmet Emin Özel
464 sf.

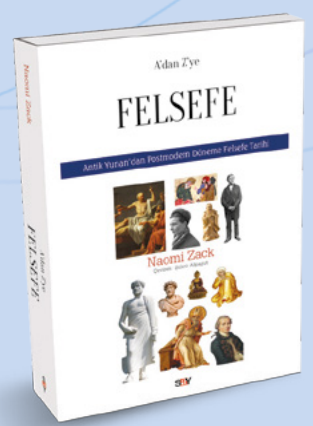
Pittsburgh Carnegie
Kütüphanesi
çev. Mihriban Doğan
640 sf.

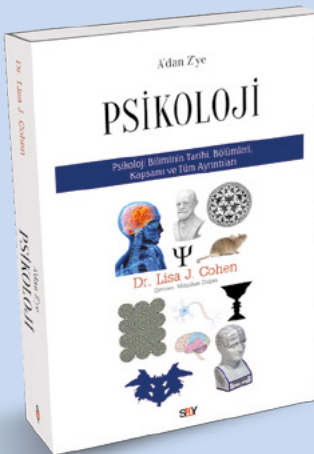
John Renard
çev. Funda Sezer
568 sf.

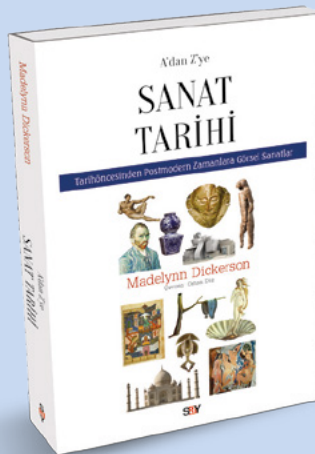
David Adam Leeming
çev. Nurdan Soysal
448 sf.

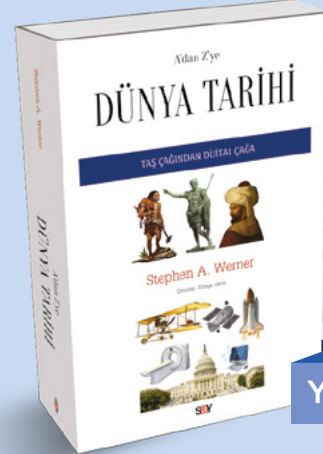
Naomi Zack
çev. Şükrü Alpagut
552 sf.

Dr. Lisa J. Cohen
çev. Mihriban Doğan
560 sf.

Madelynn Dickerson
çev. Orhan Düz
360 sf.

Stephen A. Werner
çev. Simge Aköz
720 sf.

Yakında!

www.sayyayincilik.com / www.saykitap.com

Tel.: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari www.twitter.com/sayyayinlari www.instagram.com/sayyayinlari

say